

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine

KORKUT TUNA

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2015
Sertifika no: 14444

İZ YAYINCILIK: 675
İnceleme araştırma dizisi: 247
ISBN 978-975-355-862-4
1. Basım: İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., 1993
2. Basım: TDV Yay., 2000
3. Basım: Ufuk Kitapları, 2005
Gözden geçirilmiş 4. Basım: İz Yayıncılık, 2011
5. Basım: İz Yayıncılık, 2015

Çatalçeşme Sokağı No: 27/2 Cağaloğlu 34110 İstanbul
telefon: (212) 5207210
faks: (212) 5115791
web: www.iz.com.tr
facebook:facebook.com/izyayincilik
twitter:twitter.com/izyayincilik
e-posta: bilgi@iz.com.tr

kapak: Medine Efe

Basıldığı yer: Alemdar Ofset Matbaacılık
Davutpaşa Caddesi Besler İş Merkezi No: 20/29 Topkapı/Zeytinburnu İstanbul

KORKUT TUNA

Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine

Prof. Dr. KORKUT TUNA; 3 Haziran 1944 yılında Ayvalık'ta Mehmet Zeynel Abidin Bey ile Emel Hanımın üçüncü erkek çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası bir hukukçu annesi ise ev hanımıdır.

1962 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne kaydolur ve 1969 yılında Felsefe bölümünden “Platon’a Göre Sofistler” konulu mezuniyet tezi ile mezun olur. Askerliğin ardından 1971’de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü’nde doktora programına kaydolur. Cahit Tanyol nezaretinde yürüttüğü doktora çalışmalarını, “Yurt Dışında Çalışma Olayının Sosyolojik Eleştirisi” adlı teziyle 29 Eylül 1975’te tamamlar. 1977 tarihinde Sosyoloji Kürsüsü’nde Dr. Asistan olarak göreve başlar. YÖK yasa-sının ardından 1982 yılında yardımcı doçentliğe yükseltilir.

1979’dan itibaren çalışmalarını şehirlerin doğuşu ve gelişimi konularına yönelten Tuna, 1979-1981 yıllarında çeşitli tarihlerde Fransa’da bu konu ile ilgili araştırmalarda bulunur. Daha sonra *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Bir Deneme* başlığı ile yayımlanacak çalışması ile 1985 yılında doçentliğini alır.

Doçentlik sonrasında çalışmaları bilgi sosyolojisi üzerine yoğunlaşan Korkut Tuna 1990 yılında Fransa’da CNRS’e bağlı IRESCO’da araştırmalarda bulunur ve bu araştırmalar neticesinde elinizdeki kitabı kaleme alır. Bilgi sosyolojisi alanında yaptığı çalışmalarla 1992’de Uygulamalı Sosyoloji anabilim dalında profesörlük kadrosuna atanır.

Korkut Tuna 2005 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanı ve Sosyoloji Bölümü başkanı olarak çalışmalarına devam etmektedir. Akademik yaşamı boyunca farklı ve yeni bir sosyolojinin peşinde olan Korkut Tuna güncel olarak şehirleşme, küreselleşme ve Türk dünyası üzerine çalışmalar yapmakta ve talebe yetiştirmektedir.

İçindekiler

4. BASIM İÇİN ÖNSÖZ	7
1. BASIM İÇİN ÖNSÖZ	8
BAŞLARKEN	9
GİRİŞ	15
BİLGİNİN BATILILAŞTIRILMASI	35
1. BİLİŞ TARZLARI ÜZERİNE	46
A. Kısa Tarihçe	48
B. Modern Bilimler	60
C. Bilimsel Düşünceye Verilen Önem	69
2. BİLGİNİN YAYGINLAŞMASI/TIRILMASI	79
A. Bilginin Yayılması	83
B. Bilginin Kitleleşmesi/Avamlaşması	93
C. Kitle İletişiminin Katkısı	101
BATILI BİLGİ ÖNÜNDE TÜRK TOPLUMU	111
3. TOPLUM SORUNLARIMIZ/ÇÖZÜM TEKLİFLERİ	117
A. Batıcılığa	119
B. Toplumu Düzenlemede Batılı Modeller	130
C. Topluma Verilmek İstenilen Yön	146
BATILI BİLGİNİN ELEŞTİRİSİ	157
4. BATILI BİLGİNİN DAYANAKLARI	164
A. Egemenlik ve Bilgi	165
B. Dünya-Bilim Anlayışı	177
5. BATILI BİLGİNİN SINIRLILIĞI ÜZERİNE	187
A. Batı Bilimselliğinin Eleştirisi	189
B. Batılı Bilginin Geçersizliği Üzerine	197

SONUÇ OLARAK: NE YAPMAMIZ LAZIM?	207
6. BİLGİLERİMİZİ YENİ BAŞTAN TEMELLENDİRME İHTİYACI	213
<i>A. Bilgi Nedir? Nasıl Temellendirilmelidir?</i>	216
<i>B. Batılı Tarz Niçin Sürdürülüyor?</i>	225
KAYNAKÇA	233

4. Basım İçin nsz

Batılı Bilginin Eleştirisini üstlenen bu kitap çok küçük değişikliklerle üç baskı yaptı. İlki Edebiyat Fakültesi tarafından basıldı. Profesörlük takdim tezimi olarak fakülte yayınları arasındaki yerini aldı. İkinci baskısı ise Türkiye Diyanet Vakfı tarafından üstlenildi. Burada fakülte baskısı içinde yer almayan ‘Batılı Bilgi Karşısında Türk Toplumu’ adlı kısım kitabın bütünlüğünü tamamlamak üzere kitaba katılmış oldu. Üçüncü baskısında Irak savaşı ve Bush kelimeleri birinciler olarak değiştirdi. Çünkü Irak; oğul Bush’un da, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olarak iştahını kabartmıştı. Kitabın değişik çevrelerce tasvip görmesine rağmen önemli bir değerlendirme ve eleştirisi almaması da dikkat çekiciydi. Neticede kitapta yazılanlar kurgusu, kurduğu bağlantılar ve ileri sürdükleri açısından bir kenarda okuyucularıyla baş başa bırakıldı.

Bu defa yine aynı kitap dördüncü defa okuyucularının karşısına çıktığı bir sırada Bilgi konusunda yeni bir şeyler yazabilir miyim diye düşünüyorum. Belki bu defa Batılı Bilginin Eleştirisini değil ‘Türkiye’de Bilgi Oluşturma/Oluşturulma Biçimlerini’ biraz kurcalarım. Geçtiğimiz on yıl bu konuda önemli çalışmalar yapmamız gerektiğini ortaya koyan gelişmelerle geçti. Toplum ve kamuoyunu biçimlendiren bilme biçimlerinin muhakkak ele alınması ve incelenmesi gerekmektedir.

1. Basım İçin nsz

Bu çalışmanın çatısı toplumsal olaylar ve kitabı çalışmalarla ayrıntılı olarak temellendirmediğim, temellendirmekte güçlükler çektiğim düşüncelerden ve sorunlardan oluşmuştur. Bir taslak olarak baktığım bu çalışmada kafamdaki soruları şekillendirmeye, tutarlı ve işgrr bir bütün haline getirmeye çalıştım.

Kafamdaki sorunların temelinde sosyolojik çalışmalar ve toplum olaylarının değerlendirilişinde karşılaştığım bilgi boyutundaki güçlükler yer almaktadır. Yer yer dağınık ve karışık bir biçimde de olsa bazı meselelerin altını çizmek, bu güçlükler üzerinde bir tartışmayı başlatabilmek açısından çalışmaya daha çok bir ilk deneme gözüyle bakılmalı.

Bu bakımdan ileri sürdüğüm grşlerime ve eleştirilerime bilim ve sosyoloji adına karşı ıkacakların en azından eleştirdiğim tarzın dışındaki tutum ve dayanaklardan yola ıkılmalarını ve eleştirileri ile bana yol göstermelerini isterim.

Çalışmam sırasında adım adım gitmem gerekirken birden koşmaya başladığım, sıçramalar yaptığım yerler oldu. Bu bakımdan çalışmamda bazı boşluk veya eksikliklerin bulunması kaçınılmazlığın göz önüne alarak belli bir hoşgörü ile okunacağı umuduyla...

Başlarken

Bu çalışma edinilmiş bilgilerimiz üzerine bir tartışma başlatmayı amaçlamaktadır. Bu güne kadar iş gördüğümüz, bizi bir yerlere vardırان, ama bir yerden sonra bir çok hayati meselelerimizde yetersiz kaldığını gördüğümüz bilgiler.

Edinilmiş diyorum, çünkü bilgilerimizin çoğu kaynak itibariyle kendimize ait değil. Öğretilmiş, öğrenmişiz; görüp, duyup, okuyup edinmişiz. Başka bir deyişle kendi üretmediğimiz, ama güçlüklerimizi anlamakta, sorunlarımızı çözmekte yarar diye kabul ettiğimiz bilgiler. Üstelik çoğunu bir eleştiri süzgecinden geçirmeden, sanki bir mecburiyet, bir baskı karşısında kalmış gibi kabullenmişiz.

Evet bilgi netice olarak edinilmiş bilgidir bir yerden sonra. Her an her birimizin yeryüzünde tek başınaymış gibi, her sorun karşısında yeniden bilgi üretecek, her sorunu her seferinde tek başına çözecek halimiz yok. Zâten buna gücümüz de yetmez. Bir toplum içinde yaşıyoruz, bir yerden sonra başkalarının bilgileri ile iş görmek zorundayız. Üstelik bilgiler o kadar geçişken ki, işe yarayınca bir anda herkesin mal oluyorlar.

Başkalarının bilgileri derken konuya biraz daha yaklaşmış oluyoruz. Bu “başkaları” kim? İçinde yaşadığımız toplumun bizim dışımızda kalan bireyleri mi? Yoksa daha başkaları mı? Burada başkaları derken bir yere kadar bizim de ilişkilerine katıldığımız, içinde yaşadığımız toplum tarafından belli sorunlara karşı ortaya konmuş bilgileri değil; kendimizin üretmediği, bir başka toplumsal çevreden gelen ve bir mânâda “it-

hal" ettiğimiz, başka bir mânâda ise dünyayı "istilâ" eden bilgileri anlıyoruz.

Edinilmiş bilgiler üzerine eğildiğimiz zaman bunların kaynak, nitelik vb. özellikleri açısından öne çıkarılan bilimsellikleriyle dünyayı saran, toplumların sorunlarına ışık tutma iddiasında ve özü gereği yansız, nesnel daha doğrusu herhangi bir toplumsal iz taşımadığı için bir yerde kimliksiz ama daha çok toplumlar üstü olduğu kabul edilen bu tür bilgilerin aslında Batılı, Batılılaştırılmış bilgiler olduğunu görmekteyiz.*

Bu bilgilerle yolumuzu bulmaya çalışıyoruz. Farklı toplum çerçevelerinin ürünü, farklı tarih sürecine ait ilişkilerin birikimi ve sonucu olan bu bilgileri benliğimizi, ilişkilerimizi, bu dünyadaki yerimizi tanımlamak için ve kendi sorunlarımızı çözmek için hiç bir kaygı duymadan kullanıyoruz. Bilgi ve bilimlerin evrenselliği adına. Ama toplumlar ve sorunları özdeş değil ki...

Bu bilgiler bize aynı zamanda hazır, düşünülmüş ve kabul etmemiz gereken bir dünya sunmaktadırlar. Üstelik bu dünya bizim de uzun zamandan beri başarılarına ve gelişmelerine hayranlık duyduğumuz, ve epeyidir de kıyısından köşesinden katılmak için elimizden geleni esirgemediğimiz bir dünya. Bir de uygulanan siyasetlerle bu dünya tüm toplumların içinde eritildikleri tek dünya halini alıyor giderek. Bu tek dünyanın işleyebilmesi için de tek tür bilgi isteniyor anlaşılan.

Bu siyaset kabul edildiğinde işler ilk bakışta kolay gibi görünmektedir. Bu dünya, başından beri başarılarının altında yatan şeyleri alırsak, edinirsek içine katılabileceğimiz, içinde yer alacağımız bir dünya olarak tanıtılmaktadır. Bunun için zorunlu bazı değişiklikleri gerçekleştirerek gerekli koşulları hazırlamak ve sonra hazır olan, sunulan şeyleri almak yeterli görülmektedir. Ne kadar rahatlık değil mi?

Bize sunulan dünyaya katılabilmemiz için yapmamız gereken şeylerin başında, öncelikle bilgi kadrolarını tümüyle almamız, aktarmamız gerektiğine inanılmış. Üstelik bu bilgi kadroları ve

* Bilginin Batılılaşması tezi için Bkz. Türkdöğen O., 1989, s.10

bilim adına ileri sürülenler, bizim başka türlü düşünmemizi ve davranmamız engelleyecek tanımlarla dolu. Başka açıdan ele alacak olursak belli bir şekilde düşünmemiz ve davranmamız gerekmekte.

Ayrıca başarının gerçek nedeni, mevcut sorunların çözümleyicisi olarak tanıtılan bilimsel düşüncenin ve bilimlerin tarih içinde gösterdikleri gelişmelerinin anlatılması, aşamalandırılması ve bu güne gelen çizginin oluşturulmasında bu bilgileri destekleyecek belli bir değerlendirme tarzının öne çıkarıldığını göstermektedir.

Bu değerlendirmede belli bir biliş tarzı, bütün toplumların tüm başarıları yanında Batı'ya bu günkü üstünlüğünü sağlayan özellik olarak tanıtılmakta ve bu biliş tarzı ait olduğu toplum ilişkilerinden kopartılarak kendi başına bir varlık ve etkinlik alanı olarak tanımlanmaya çalışılmaktadır.

Bu işin yapılması sırasında, tarihteki ve günümüzdeki toplumların başarılarına ve sürüp gitmelerine yol açan nedenler içinde, sadece Batı'ya özgü olanlarının sistemleştirildiği ve bunların bilim adına gerekli niteliklere sahip oldukları kabul edilmektedir.

Bilgi ile ilgili tüm başarıların Batılılaştırılması olarak kabul ettiğimiz bu çabalar sonucunda, çok değişik bilme biçimlerinin mevcudiyetine ve var olanla değişik şekillerde bağlantı kurarak faaliyetinde bulunmak ve varlığını sürdürmek söz konusu olabilmesine rağmen, tek ve mutlak bir bilgi anlayışı ile karşılaşmakta ve bu çerçevenin ortaya koydukları dışında bir gerçekliğin ve eylem biçiminin olmadığı, olamayacağı kabul edilmiş olmaktadır.

Bu Batılı çerçeve tüm toplumları bu anlayış, belki daha doğru bir ifade ile bu siyaset içine katmaya ve çözüm yollarının bu bağlamda olacağına inandırmaya çalışmaktadır. Bu çerçeve tüm toplumlara bir çıkış yolu vaat etmektedir. Tarihteki ilişkileri veya günümüz özellikleri ne olursa olsun burada her topluma bir yer ve çözüm bulunmaktadır. Önemli olan bu çerçeveye katılmak için gerekli olanları yerine getirmektir. Gerisi kendiliğinden olacaktır.

Bu katılmada toplumlara belirli ilişkiler çerçevesinde bir yer ayrılmaktadır. Bu yeri tayin eden ilişkiler ise egemenlik ilişkileridir. Bu bakımdan bu yer başkaları tarafından tayin edilmiş, belli koşulları olan ve katılana bu koşullar ve kurallar çerçevesinde hayat hakkı tanıyan bir katılma olduğu unutulmamalıdır. Üstelik çoğu kere katılmadan çok katılma niyetleri, bunun için yapılanlar ve yapılacaklar önemli olmaktadır.

Bana kalırsa bizim de içinde yer aldığımız bu katılma çabaları sırasında bu dünyadaki yerimizin ne olacağı sorusu dahi aklımıza gelmemiş. Bütün inancımız ve samimiyetimizle katılmak için çaba göstermişiz. Baş tacı oluruz diye baş tacı etmişiz.

Ama katılmak istediğimiz bu dünya bizim isteğimizin dışında bize bir yer tayin eden bir dünya. Katılmak için ne kadar gayret gösterseniz de tayin edilen yerinizi değiştiremiyorsunuz. Ayrıca aktardığımız bilgiler bize istenilen yeri sağlayamamış. Üstelik bütün bilgileri A'dan Z'ye aktarsanız da yerimizin değişeceği yok gibi gözükmemektedir. Ayrıca aktarılanların/yayılanların söz edilenlerle, övgüsü yapılanlarla da ilgisi yok gibi.

Üstelik bütün karşı koymalara ve işlerlikleri açısından büyük kuşuklar uyandıran, işlerlikleri sırasında ortaya çıkmış çözümsüzlüklere rağmen, bu biliş tarzlarının sürdürülmesinde açık bir ısrar ile karşılaşmaktadır. Sadece bu tarzı yayan ülkelerin değil, özellikle benimseyen ülkelerin de, gözlenen çözümsüzlüklere rağmen, bu tarzda ısrar ettikleri görülmektedir.

İşte tartışılmasını istediğim bu çerçevedeki edinilmiş bilgiler ve bunlar adına yapılanlar olmaktadır. Bizim de toplumlar arası ve toplumsal ilişkilerimizde karşılaştığımız sorunların başında bu sorunları çözmek için Batı'dan aktardığımız, paylaşmamıza izin verilen bilgiler ve bunların toplumdaki uzantı ve yansımalarının bulunduğu kabul edebiliriz. Batı'nın elde ettiği zenginlikleri, bunları sağlayan ilişkileri ve yerini, kısaca egemenliğinin nimetlerini dışındaki dünya ile paylaşmak istemediği bir ortamda, bunları kazandırdığı söylenen bilgilerini paylaşmak istemesi, üstelik bunlar hazır, sistemleşmiş bir biçimde ve örgütler desteğinde sunması, bizi olduğu gibi bütün

dünyayı istilâ eden ve başka türlüsüne tüm yolları kapayan bu bilgi ve taifelerinin ve bunun sürdürülmesi yolundaki ısrarın tartışılmasını gerektirmektedir.

Evrensellik adına tüm toplumları belli bir açıklayıcı/tutucu kalıp içine koymakla kalmayıp bütün çözümleri de aynı reçetenin içine sıkıştıran bu bilgi anlayışının geçerliliği kadar kendisinden de kuşku duyulması gerektiğine inanıyorum. Değişik zamanlarda ve değişik sorunlar karşısında bir ve aynı modelin teklif edilmesi ve bunun bilim adına ileri sürülmesi, sorunların baskısı karşısında her silkinmek istediğimizde başta Batılı bilim anlayışı ve adına ileri sürülenler olmak üzere Batı dünyasını ve yandaşlarını, sahip oldukları tüm sistemleri ile karışımızda bulmamız kuşkularımızı arttırmaktadır.

Ayrıca toplum olarak bize ayrılan/ayırdığımız yerden memnun olmadığım için bize sunulan -aslında zorlanan - tüm çerçevenin tartışılması gerektiğine de inanıyorum. Çünkü toplumumuzun sorun ve açmazlarının anlaşılması ve çözümlenmesi sırasında karşılaştığımız güçlüklerin kaynağında, otur-tulmak istenilen çerçeve ve bununla ilgili olarak edilmiş bilgiler ve bunları destekliyen düşünce kalıpları ve uygulama modellerinin bulunduğunu görüyorum.

Bu düşünce kalıplarını ve içeriği olan bilgileri Batılılaştırılmış bilgiler olarak değerlendirmenin büyük bir yanlışlık olduğunu da sanmıyorum. Yapılacak bütün iş etrafımızı saran bu görünmez bilgiler ağını görünür kılmak, tüm insanlığın ürün ve başarısı olan bilgileri Batılılaştıran ve tek bir kör amacın hizmetine veren yorum ve mekanizmalar ile bunların altında yatan siyaset ve çıkarları gözler önüne serebilmek ve bu bilgileri gerçek boyut ve geçerlilikleri ile tanıtabilmektir.

İşte karşılaştığımız güçlükler bu ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Toplumsal varlık ve kimliğimizi Batı ile sürdürmek zorunda olduğumuz/kaldığımız ilişkiler çerçevesinde kazandığımız için bu ilişkiler ağının bütün -toplumsal ve toplumlar arası- boyutlarıyla ayrıntılı bir biçimde ele alınıp araştırılması gerekmektedir.

Batılılaştırılmış bilgi ifadesi aynı zamanda karşılaştığımız ve içinde yer aldığımız dünya çapındaki ilişkileri açıklayıcı bir yaklaşım olarak görülebilir. Adına övgüler düzülen, evrensellikinden asla kuşku duyulmayan bilginin altına saklanan toplum ilişkilerinin gerçek evrensel boyutlarına bizi götürebilir.

Çünkü Batı'nın kendisi ve Dünya için teklif ettiği çözüm biçiminde karşılaştığı güçlükleri aşmada tüm Dünya'ya yaymak zorunda olduğu belli tür ilişkileri açıklayabilmek -aslında açıklamamak- için, haklı gösterebilmek için bilgi bir örtü olarak kullanılmaktadır.¹ Böylelikle bilgi Batı dünya egemenliğinin her türlü pis ve karmaşık ilişkisine bir kılıf olarak, onların haklılaştırılmasını üstlenen kılık değiştirmiş -metamorfik- bir kavram olmaktadır. Bu çalışma bu konudaki görünmezlikler perdesini bir nebze olsa aralayabiliyorsa gerekli tartışmayı başlatmış sayılacaktır.

1 Bugünlerde bunun bir başka biçimi küreselleşme söylemi olarak karşımızda bulunmaktadır.

GİRİŞ

B ilgi konusunu ele almadaki yaklaşımlar çok farklı özellikler göstermekle birlikte sosyolojinin ışığında meseleye baktığımızda konunun üç açıdan dikkat çekici özellikler taşıdığını söyleyebiliriz.

Önce sosyoloji toplum ve toplum olaylarının bilgisini elde etmek isteyen bunun için eldeki mevcut her türlü veriyi sistemleştirmekle kalmayıp, gerektiğinde yeni veriler yeni bilgiler peşinde koşan bir bilim. *Bu açıdan bakıldığında sosyoloji toplum ve toplum olayları ile ilgili bilgilerimiz sistemi olmaktadır.*¹

Karşımızda bizim de içinde yer aldığımız sosyal gerçeklik yâni toplum bulunmaktadır. Sorunları olan, belli açmazlar içinde bulunan bir toplum. Bu sorun ve açmazların tanınması ve bunların ortadan kaldırılması için gerekli yolların bulunması gerekmektedir. Bunların yapılabilmesi için bilgi önemli bir dayanak, bir çıkış noktası, bir başlangıç için gerekli olmaktadır.

Ayrıca sosyoloji toplumla ilgili bir çok bilimden farklı olarak bilgi konusunu da sorgulamaktadır. Sosyolojinin elde etmek istediği bilgiler toplum içinde önemli bir varlık sahası oluşturmaktadır. Ama bu bilgiler alanı kendi başına var olmuş değil, büyük ölçüde toplum gerçekliğine bağlı. Bir anlamda toplum gerçekliğinin uzantısı, bir yansıması durumunda ama bu yansıma salt yansıma değil, bir yerden sonra bağımsız bir varlık sahası oluşturuyor.

1 Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.

Bu alan gerçekliğin toplumsal ilişkiler sonucu elde edilmiş yeni bir boyutu olarak karşımızda bulunmaktadır. Toplumla birlikte oluşan toplumsal ilişkilerin başka bir boyuta dönüştürülüp saklanıp aktarılmasını sağlayan, üstelik saklamakla kalmayıp eylemle de ilgisi olan bir alan. Bu bakımdan topluma bağlı, ama bir yerden sonra toplumun ve ilişkilerinin yeni ve dönüşmüş bir boyutu olarak ayrı bir varlık sahasına sahip.

Bu iki özelliğin altında, bilgi konusunun esas yaratıcısı olarak insanın toplumsal eylemi bulunmaktadır. Tarihi boyunca varlığını koruma çabasında olan insanoğlu ayakta kalabilmek için çevresi ile çok yönlü ilişkiler içine girmiştir. Varlık şartlarını oluşturan ilişki biçimlerinden bir tanesi de bilgisi ile ilgili olmaktadır.

İnsanın bilgi sahibi olması, bunu saklaması, kuşaklar boyu aktarabilmesi ayakta kalabilmesini ve çok karmaşık toplumsal ilişkileri sürdürebilmesini sağlamaktadır. Bir bakıma bazı işlerini bilgi düzeyinde sürdürmekte ve ortaya koyduğu çabası ile toplumsal hayata, bilgiler âlemine yeni bir şeyler katmakta, değiştirmekte, farklılaştırmakta ve kendisi de farklılaşmaktadır.

Bu üçlü bağlantı, yâni insanın toplumsal eylemi, bir bilme aracılığıyla toplumsal sorunlarını çözümleme ve topluma yön verebilme çabaları ve nihayet çağlar boyunca oluşan bilgiler âlemi ile ilişkisi bilgi konusunun önemine işaret etmektedir.

Bütün bunlara rağmen bilgi konusu yeterince açık değil. Her yanımızı sarmış, etrafımızdaki tüm ilişkilere sinmiş ve kendisini ortaya koyan bütün maddî verilerine rağmen çeşitli kılıklara büründüğünden ve değişik hayat tarzlarının ifadesi olduğundan; sınırlarının çizilmesi, toparlanması ve net bir biçimde ifade edilebilmesi bazı güçlükler içermektedir.

Kısaca konumuz bir dizi teorik ve pratik güçlüklerle sahip bulunmaktadır. En basit uygulamalardan en karışık ve soyut meselelere kadar bilgi konusu ile iç içeyiz. Bu çerçevede çok zengin ve karmaşık zihni ürünlerle karşı karşıya bulunuyoruz. Genel olarak bilgi kavramı içinde toplayabileceğimiz ama onun bu çerçevesini aşan zihni ürünler insanın tüm toplumsal ey-

leminden, bu eylem sırasında karşılaştığı güçlüklerden ve yasma tarzından kaynaklanmaktadır.

Konuya edinilmiş bilgiler çerçevesinde yaklaşmamız ve bu edinilmiş bilgileri, başka toplumların kendi toplum ilişkileri sonucu elde edilmiş bilgi birikimleri olarak kabul etmemiz belli bir sınırlamayı da kendiliğinden getirmiş olmaktadır. İnsanın toplumsal eylemi boyunca karşılaştığı güçlükleri çözmek için belli bilgilere ihtiyaç duyması, bu bilgilerin toplumun bilimi olan sosyoloji için büyük bir önem taşıması ve bağımsız bir etkinlik alanı oluşturan bilgi varlık sahasının değişik görünümünün tanımlanabilmesi bu çerçevede ele alınmaya çalışılacaktır.

Sosyolojinin toplumu açıklaması sırasında belli bilgilerle iş görmesi sırasında gerektiğinde toplumdan doğrudan yeni bilgiler toplamak durumundadır. Bu konuda yeni bilgiler yanında büyük ölçüde edinilmiş bilgilere bağlı olarak çalışan sosyolojinin toplumumuzu açıklamada önemli güçlüklerle karşılaştığı görülmektedir.

Bilindiği gibi sosyoloji toplumu ve toplum olaylarını açıklamak isteyen bir bilim. Açıklamanın yeterince yapılabilmesi için toplumun içinde bulunduğu ilişkiler yanında, önünde bulunan sorun ve güçlüklerin de ortaya konması gerekmektedir. Ayrıca sorunların ortaya konması da yeterli olmamaktadır. Bunları aşmak için çözüm yollarının da gösterilmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Konuya bu açıdan yaklaştığımızda önemli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Güçlüklerin başında toplum ve toplum olaylarının açıklanması gelmektedir. Benzer bir güçlük ise çözüm yollarının teklifinde karşılaşmaktadır. Her iki güçlüğün kaynağında edinilmiş bilgiler bulunduğu kadar, toplumun işleyişinde de karşılaşılan "kopukluk"lar yatmaktadır.

Sosyolojinin toplumu anlama, açıklama ve sorunlarına çözüm bulma çabalarında bir yanda yeni bilgiler elde etmeye öbür yanda ise edinilmiş bilgilere ihtiyacı olduğuna değinmiştik. Gerek kullanmak için yeni bilgiler elde etmek gerekse edinilmiş bilgilerden yararlanmak için olsun; bunlarla, toplum ve/ya da

toplum olayları ile doğru ve geçerli bağlantıların kurulması gerekmektedir.

Bu çerçeve içinde düşünecek olursak kullanacağımız bilgiler belli bir bağlantı kurma biçiminde ortaya çıkmakta veya kendisi bir bağlantı biçimini ortaya koymakta ve bu bağlantı biçimlerine göre toplumun ve olaylarının açıklanması söz konusu olmaktadır. Yine bu çerçevedeki bilgilerle toplum sorunlarına çözüm arandığı ve bir ölçüde bu bilgilerin çözüm getirme iddiası taşıdıkları görülmektedir.

Meseleye Türk toplumu açısından bakacak olursak toplumun sorunlarını çözmek, karşılaştığı güçlükleri anlamak için ortaya konan bilgilerin ve bunlara bağlı çözüm tekliflerinin; karşılaşılan açmazları gidermediği, çözümsüz kalan sorunların varlığı ile ortaya çıkmaktadır. Bu gibi meselelerin edinilmiş bilgilerle yürütülmesi ve bu çerçevede kurulması gereken doğru ve geçerli bağlantıların kurulamamış ya da yanlış kurulmuş olması söz konusu ettiğimiz güçlüklerin kaynağını oluşturmaktadır.

Bu konuda karşılaşılan güçlüklerin arasına toplumun kendisini ele vermeyen yanlarının bulunmasını da katabiliriz. Bunlar bir ölçüde toplumun işleyişinde izlenen kopukluklardan kaynaklanmaktadır. Topluma verilmek istenen resmî/yasal çerçeve ile toplumun işleyişi arasında ortaya çıkan uyuşmazlıklar toplum işleyişindeki bazı kopuklukların nedenini oluşturmaktadır.

Bu kopukluklar konusuna eğildiğimiz zaman, toplumun kendi işleyişinde geçirdiği farklılaşmalara bağlı olarak bazı kopuklukların yanında, bir yabancılaşma veya kendisini farklı bir biçimde ve kimlikle ifade eden kesimlerin varlığı ile de karşılaşılmaktadır.

Ama topluma verilmek istenilen biçim açısından meseleye baktığımız zaman toplumun dönüştürülmesi sırasında eski ve yeni toplum çerçeveleri arasında ortaya çıkan ve toplumu anlamamızı ve sorunlarını çözmemizi engelleyen kopukluklar ve dönüşümlerin temelinde edinilmiş bilgiler ve bunların ön gördüğü modeller yatmaktadır. Bu bilgilerin ortaya koyduğu anlayış ve modellere göre topluma belli bir yön verildiğini, buna

göre değiştirildiğini veya toplumun bunların etkisi ile kendisini farklı bir biçimde ifade ettiğini kabul edebiliriz.

Aynı şekilde toplum sorun ve açmazlarının kökeninde toplumun işleyişinde ortaya çıkan ve mevcut bilgi donanımı çerçevesinde anlayamadığımız veya yanlış teşhis ettiğimiz olayların gerisinde yine edinilmiş bilgilerle iş görmemiz yatmaktadır.

Bu edinilmiş bilgilere göre hareket ettiğimizde toplum sorunları karşısında -toplum farkı ve ayırımı yapmadan- hazır çözüm teklifleri ile karşılaşmaktayız. Belli kalıplardan oluşan bu reçetelerdekiler harfiyen yerine getirilirse toplum sorunları çözümlenecektir kanaati yaygınlaşmaktadır.

Bizi edinilmiş bilgilerimiz konusunu tartışmaya götüren bu güçlükleri biraz daha ayrıntıları ile ele alacak olursak şunları ilave edebiliriz:

Bu asrın başından beri girilen toplum modelleri oluşturma çabaları; tarihi süreçlerindeki ilişkileriyle anlama çabalarından çok, toplumları türlerine göre sınıflandırmayı beraberinde getirmiştir. Bu konuda başlangıç aşamasındaki toplumlara kadar geri giden sınıflandırma çabaları çok geniş bir toplum çeşitliliğine dayanıyor görünse de sınıflandırmalarda ortaya konan belli temel aşamaların belli toplum türleri üzerinde odaklaştığı ve toplumları açıklamak için ileri sürülen açıklama modellerinin ve tabii çözüm yollarının bunlara göre oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Bir örnek olarak bu tür çalışmalar çerçevesinde Durkheim ve ekibinin 19. yüzyıl sonlarında giriştiği sınıflandırma gayretleri, Ziya Gökalp kanalı ile bize de aktarılmış, Türklerin ve genel olarak toplumların geçirdikleri aşamalar ve kazandıkları özellikler bu çerçeveler içinde açıklanmak istenmiştir.

Toplum modellerinin tespiti ve bunların belli bir doğrultudaki gelişmenin basamakları olarak değerlendirilmeleri belli bir tarih anlayışına dayanmaktadır. İnsanlığın belli bir doğrultuda geliştiği varsayımı ile uyuşan bu tarih anlayışı, sonuçta toplumların kaçınılmaz olarak belli aşamalardan geçmesi ve belli bir sona ulaşması gerektiğini kabul etmektedir.

Bu doğrultuda değişik aşamalandırma biçimleri ileri sürülse bile (sosyolojiden örnek verirsek ikili [Spencer], üçlü [Comte], beşli [Marx]) aşamaların belli tarih kesitindeki belli toplum türlerini söz konusu ettiği ve tarihî akışın bu aşamalar çerçevesinde gerçekleştiği kabul edilmekte ve bunun sonucu olarak söz konusu toplum türlerinin tüm toplumlar için kaçınılmaz olduğu ileri sürülmektedir.

Yine aynı şekilde farklı biçimlerde ifade edilse bile bu toplum aşamalarından geçen tarihî gelişmenin son aşamasına ulaştığı kabul edilmektedir. Sanayi toplumu, millet, burjuva toplumu şeklindeki ifadeler son aşamanın ve dolayısıyla varılacak hedefin belirlendiğini de ortaya koymaktadır.

Bu anlayış içinde tarihin Batı merkezli olduğu, Batının bu gün varmış olduğu yer ile sınırlandığı, tarihî gelişmenin bu şekilde yorumlandığı anlaşılmaktadır. Bu durumda toplumları tanımlama ve açıklama çabalarında yapılacak iş; tanımlanacak topluma bu çerçeve içinde bir yer bulmak ve hedef olarak belirtilen son aşamaya ulaşmaları için belli şartların yerine getirilmesini sağlamak olmaktadır.

Önemli sosyologların belli toplum türleri ile aşamalandırdığı bu tarih anlayışının, Türk toplumunun kimliği ve temel özelliklerinin açıklanmasından başlayıp günlük olaylarına kadar tayin edici bir rol oynadığı görülmektedir. Bütün değerlendirmelerin temelinde gerek kendimiz gerekse başkaları tarafından tayin edilen yerimizin büyük bir önemi bulunmakta ve tüm olaylar tayin edilmiş bu yerin özelliklerine göre açıklanmaktadır.

Belli kalıplar dışına çıkamayan bu değerlendirmeler, farklı bir tarihî tecrübe yaşamış bu yolda özel bir kimlik ve temel bazı özellikler kazanmış Türk toplumunun önemli meselelerini kavramaya yetmemekte, açıklayamamaktadır. Ayrıca böylesi bir tarih anlayışından ve bunun önemli aşamaları olarak kabul edilen toplum tiplerinin geçerliliğinden kimse kuşku duymamaktadır.

Üstelik açıklama modelleri veya çözüm tekliflerinin geçersizliklerinden zerre kadar kuşku duyulmayan bu ortamda toplumla ilgili olarak karşılaşılan açıklama ve çözümlerle ilgili ba-

şarısızlıkların faturası yine topluma çıkarılmaktadır. Bu durumda toplumun yapısal bozukluğu, çarpık ve hasta yapıların varlığı gündeme gelmektedir.

Türk toplumunu açıklama yolunda da kullanılan toplum açıklama modellerinin tarihimiz ve toplumsal özelliklerimiz karşısında ortaya çıkan güçlükleri konusunda Baykan Sezer'in çalışmalarından geniş ölçüde yararlanmak mümkündür.²

Toplumumuzu bu modeller çerçevesinde açıklamada karşılaşılan güçlükler, içine düşülen çelişki ve açmazları ortaya koymaya çalışan bu tür çalışmaların varlığına³ rağmen genellikle mevcut edinilmiş bilgilerin dışına çıkılmadığı, ileri sürülen modellerin bilimin gereği olarak kabul edilip açıklamaların bu modeller çerçevesinde oluşturulduğu görülmektedir

Bu yaklaşım tarzı toplum sorunlarını çözme konusunda da geçerli olmaktadır. Bu konuda toplumumuzu açıklamada teklif edilen toplum açıklama modelleri gibi, toplum sorunlarının çözüm modelleri de mevcut edinilmiş bilgilerin altında yatan tarih ve siyaset anlayışının dışına çıkamamakta ve toplum özelliklerimize yabancı kalmaktadır.

Toplumun işleyişinde görülen kopukluklar konusuna eğilecek olursak, toplum ve toplum olaylarının açıklanması ve çözüm tekliflerinin bulunmasında karşılaşılan güçlüklerin bir başka bölümünün toplumun işleyişinde ortaya çıkan aksaklıklardan kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Her gün karşılaştığımız, kanıksadığımız hatta ne zaman ortaya çıktığını bile hatırlayamadığımız toplum hayatı ile ilgili bir dizi olay içinde yer almamıza ve gerçekliği belli ölçüde paylaşılmamıza rağmen yine de bu tür olayların açıklanmasında güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Burada toplumun mevcut ilişkilerinin akışında yer almamıza rağmen toplumun genel gidişatı ile bağlantı kurmakta zor-

2 Azgelişmişlik, Feodalizm, ATÜT. Tartışmaları için Bk. Baykan Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, Sümer Kitabevi Yay. 1988.

3 Orhan Türkdoğan, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.

landığımız bazı olayların varlığı ile karşılaşmaktayız. Bu güçlüklerin altında bağlantı kurma yolu olarak dayandığımız bilimsel kuram ve kavramlardan kaynaklanan güçlüklerin ötesinde toplum işleyişinde karşılaştığımız kopukluklar dikkat çekmektedir.

Tarihî gelişme sürecimizde ortaya çıkan belli gelişmeler karşısında oluşturulmuş siyasetlerin yakın dönemlerde aldığı boyuta bağlı olarak, topluma verilmek istenilen resmî/yasal çerçeve ve oturtulmak istenilen düzen ile toplumun işleyişi arasında bazı kopuklukların ortaya çıktığı gözlenmektedir.

Toplumun belli bir anlayışa bağlı olarak yönlendirilip değiştirilmek ve belli bir yön veya kimliğin kazandırılmak istenmesi sonucu toplum hayatında gerçekleştirilen değiştirmelere bağlı olarak uyumsuzluklar ve kopukluklar ortaya çıkmaktadır.

Bu kopukluk ve oluşturulan yeni koşullara uyumsuzluklar sonucu toplum ilişkilerinde ortaya çıkan belli ölçüde karşı koyma, tedbirini alma, boşluğunu bulma ve bildiğini okuma tarzındaki bazı yapıp etmelerin doğru teşhis edilip açıklanamadığı durumlarda toplum işleyişinin ve bunlarla ilgili hayat tarzlarının genel bir memnuniyetsizlik örtüsü altında kaybolması, çalışmaları daha da güçleştirmektedir.

Topluma kazandırılmak istenilen yeni doğrultu belli bir dünya görüşüne, belli edinilmiş bilgiler temeline ve bunlar yayma ve uygulama mekanizmalarına dayanmaktadır. Bu çerçevede gerekli olduğu kabul edilen bilgilerin ve bilginin kılık değiştirmiş veya değiştirilmiş ürünlerinin bu kadar yaygınlaşması yanında toplumsal yaşamımız için gerekli olan en basit şeyleri bilmediğimiz de dikkat çekmektedir. Sanki başka bir boyutta yaşıyor gibi tarihimizi, tarihteki başarılarımızın dayandığı temelleri, bu konudaki tecrübe birikimini, bunu sağlayan ilişkileri ve çevremizde neler olup bittiğini bilmiyoruz.

Sanki neşter vurulmuş gibi geçmişle bu günümüz ve çevremiz arasındaki organik bağlantıdan, bunun ifade ettiği bilgi birikiminden ve nihayet bilincinden yoksunuz. Dünyayı, neler olup bittiğini kendi gözümüzle, kendi çıkarlarımız açısından görmeyoruz. Tıpkı olmamız gereken toplum gibi olması gereken,

başka türlü anlaşılması ve değerlendirilmesi istenmeyen bir dünya sunuluyor.

Bunların yarattığı kopukluklar da tarihî gelişme süreci içinde toplumumuzu, toplum olaylarımızı ve içinde yer aldığımız koşulları anlamamızı engelliyor. Toplumumuzu açıklamak, sorunlarına çözüm bulma ve yeni kimlikle ilgili uyumsuzluklar sadece sosyolojimizin teorik sorunları olarak kalmıyor, tüm topluma, toplumun en ince dokularına kadar yayılıyor. Bir bezginlik, bir beklenti, bir ne olacağını ne yapacağını bilememek, karar verememek günlük yaşantımızın her anında peşimizi bırakmıyor. Veya tüm gücümüz ve tüm iyi niyetlerimizi yanlış bir yerde ve çıkmaz bir konuda boşa harcıyoruz.

Kısaca tekrar edecek olursak; toplumda açıklayamadığımız yanlar var. Adeta topluma verilmek istenilen yön ve yeni kimlik ile toplum uyuşmamış. İkinci olarak toplumu açıklamak için bilgi vb. zihnî ürünler, elimize tutuşturulmuş bilimsel çerçeveler geçersiz. Son olarak toplumun sorunlarını çözmek için başvurulan yollar yetersiz. Çünkü çözmek için tedbir aldığımız, uygulamalara başvurduğumuz sorunlar belli aralıklarla yeniden karşımıza çıkıyor, ya da yapılan müdahalelerle kılık değiştirip başka boyutlarda devam ediyor.

İşte bu güçlüklerin varlığı bizi belli şeyleri sorgulamaya itmektedir. İlk bakışta birbirinden farklı nedenlerden kaynaklanmış, birbiri ile ilgisi yokmuş gibi de görünse tanımlamaya çalıştığımız sorunların altında bir mânâda bilgi meselesi yatmaktadır. Gerek topluma verilmek istenilen yön gerek mevcut olan veya bu süreçte karşılaşılan sorunlara getirilen çözüm teklifleri gerekse mevcut ilişkileri içinde toplumu açıklama çabaları; belli bilgiler, belli düşünce kalıpları, tarihî anlayışlar veya oluşmuş belli bakış açılarından ve bunları kullanmak isteyen belli ilişkilere dayalı siyasetlerden kaynaklanmaktadır.

Bu bakımdan sayageldiğimiz güçlüklerin altında yatan nedenlerin en önemlilerinden biri olarak kabul ettiğimiz bilgi konusunun, tanımladığımız biçimde edinilmiş bilgilerin sorgulanması gerekmektedir. Burada hemen belirtmemiz gereken şey,

bilgi konusunu sorgulamayı amaçlarken, tüm bilgi ve zihnî ürünleri peşinen yok saymamak gerektiğini de belirtmeliyiz

Toplum sorunları konusunda belli güçlüklerimizin kaynağında bilgi meselesi var derken, burada belli bir tür bilginin ya da bilgi-eylem tarzının uygulanışının bizim açımızdan geçersizliğini ve çözümsüzlüğünü söz konusu etmekteyiz. Yoksa sorunlarımız ve güçlüklerimizi yine bilgilerimizle, ama sorun ve açmazlarımız ve de ilişkilerimiz/çıkarlarımız doğrultusunda sistemleştireceğimiz bilgilerimizle çözeceğimiz açıktır.

Bu bakımdan bilgi konusunun önemi daha da belirginleşmektedir. Ama yine de bütün bunlar bilginin tek başına varlığını değil, toplumla sıkı bağlantısını ortaya koymaktadır. Bilgi tek başına ve kendiliğinden bir anlam taşımadığı için sorgulayacağımız bilgilere yönelişi, koşulları ve içinde yer aldığı ilişkilerle birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

Hangi bilgileri sorgulayacağız meselesine dönecek olursak bilgi adı altındaki -edinilmiş de olsa- zihnî ürünler büyük çeşitlilik göstermektedir. Ayrıca toplum hayatı içinde yer etmiş ama bilgi kavramı dışında tutulan zihnî ürünler de var.

Bu bakımdan ilk elde etkinliği ve geçerliliği kabul edilmiş, bu konuda kuşku duyulmayan ya da belli sistemlerle yayılan ve korunan bilgi ve türevlerinin ele alınması gerekecektir. Bu tür bilgilere baktığımız zaman daha çok bilimsel olarak nitelendirildiklerini, Batı'da biçimlenip sistemleştirildikleri şekliyle kabul edildiğini söyleyebiliriz.

Batı'dan gelen ve bilimsellik özelliği/iddiası taşıyan bu bilgiler -çünkü alâkası olmayan türleri de var- söz konusu olunca belli kesimlerde akan sular duruyor. Bu bakımdan eldeki edinilmiş ve toplum sorunlarımızı anlamaktan çözmeye kadar kullandığımız bilgileri değerlendirme ve eleştiri güclüğü ortaya çıkmaktadır.

Bu güçlük adı geçen zihnî ürünlerin hangi ilişkilerin, hangi eylemlerin ve hangi kurulmuş bağlantıların ürünü olduklarının belli olmamasından kaynaklanmaktadır. Belli olmamasını bir yana bırakalım, bazı hallerde bu temellerin önemli değılmiş

gibi saklandığı hatta ört-bas edildiğini de söyleyebiliriz. Bu durum daha başlangıçta bu tür bilgilerden kuşku duymamıza yol açmaktadır. Belli geçerlilikleri olan bilgiler her yerde geçer diye sunulmaktadır.⁴

Bu bağlantıların aranmaması, bir yerden sonra önemsiz sayılması veya bu bağlantılarından ayıklanmış bir biçimde yayılmaları; bu tür bilgilerin kendi başlarına ve toplumlar üstü bir varlık olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Toplumlar üstü özellik kazanması veya böyle bir anlam yüklenmesi bilgiye bir evrensellik (sahte evrensellik) görüntüsü de kazandırmaktadır. Sadece bu iki özellik dahi edinilmiş bilgileri *tartışma dışı* bırakmakta olup *geçerliliklerine sonsuz itimat ve inanç* gösterilmektedir. Bütün toplumsal bağlantıların üstünde ve ötesinde görülmektedir.

Bu tür bilgilerin kazandığı veya taşıdığı varsayılan bu nitelikleri yanında bu konuda başka mekanizmaları da soruşturmamıza yol açacak bir diğer özellik ise bu bilgilerin belli bir baskı veya zorlama unsuru taşıdıkları görülmekte ve kabul edilmelerinin gerekliliği ileri sürülmektedir. Çığ gibi büyüyen kitle iletişim olayı en azından bunu dayatmakta ve bu durum kaçınılmaz bir sürecin gerekleri olarak algılanmaktadır.

Bu aşamada üzerinde durmamız gereken bir başka yan daha ortaya çıkmaktadır. Bu tür bilgilerin kullanılması -kendi başlarına etrafa yayılamayacaklarına göre- bunları yayan bazı mekanizmaların varlığı yanında, bu tür bir istilânın işlerlik kazanabilmesinin belli kabullere ve bunun için belli sistemleştirmelere dayanmaktadır. Başka türlü söyleyecek olursak toplumda da bu işe hizmet edecek belli köprü başlarının olması gerekir.

Bu köprübaşları -yerine göre aydınlar, bir kısım bürokrasi, yönetici kadrolar vs.- başka türlü olmasının mümkün olmadığına inandıklarından bilinçli veya başka bir akla hizmet etkilerinin bilinçsizliği içinde ama bilim adına, vatan millet adına bu işe koşurlar. Neticede Batı ile sürdürmek zorunda olduğumuz ilişkiler çerçevesinde bir sistem oturtulmak istenir.

4 Biz bütün bilgileri toplumla ilgisi açısından değerlendiriyoruz.

Yöneticiler bu düzeni oturtmak, bunu sağlayacak yönde bir dönüşümü gerçekleştirmek için belli siyasetleri uygularlar. Oturtulmak istenen düzen günümüzde olduğu gibi salt ekonomik veya geçmişte olduğu gibi hukukî-idarî-siyasî düzenlemelerle, üst yapıyla ilgiliymiş gibi görünse bile tüm toplumu sarsar.

Neticede belli nitelikteki zihnî ürünlerle işler yürütülür. Belli bir siyasî yapı yanında bir imaj, bir dünya görüşü, bir değerlendirme ve bağlantı kurma biçimi yerleştirilmeye çalışılır. Artık edinilmiş, aktarılmış, ithal edilmiş bilgiler, bunlara uygunluk gösteren anlayışlar geçerlilik kazanır, egemen ideolojiyi veya egemen ideolojinin dayanağını oluştururlar.

Bir gelen bilgi giden bilgi trafiği yaşanır. Mevcut bilgi kadroları kadar toplum kadrolarının geçersizlikleri ve değiştirilmeleri gereği gündeme gelir. Kaldırılan veya tahrip olanların yerine yenisinin konamaması veya konuların istenileni vermemesi toplum hayatında belli boşlukların doğmasına yol açar.

Bu tür siyasetleri eleştirmek güç olduğu kadar, bunlara işlerlik kazandıran bilgi kadroları da tartışma dışı kalmışlardır. Bilimsellik örtüsü altında ama alâkası olmayan yüzlerce tür-evi ile tüm zamanlarda ve mekânlarda geçerlilik iddiasındadırlar. Bilimselliğin en temel gereklerinden olan kuşku duymak ve eleştirinin bile burada yeri yoktur. Hepsinin yerini âdeta inanç almıştır.

Bütün bu açıklamalar bizi bilgi kadar bilgiye yataklık eden ilişkileri sorgulamaya iterken, bir başka olayı da tartışma ortamına çekmektedir. Acaba zihnî ürünler, bilgiler ait oldukları, içinden çıktıkları toplumdan koparak işlerlik kazandıkları geçerli oldukları alanların dışında da kullanılabilirler mi?⁵

Konuyu açmaya çalıştığımız sırada zihnî ürünlerin, bilgilerin toplumun bir ürünü olduklarını, âdeta büyük bir çoğunlukla toplumun bir yansıması, toplum ilişkilerinin bir başka boyuta dönüşmesi olduğunu ama bu bilgiler âleminin de salt yansımadan da öteye bir varlık sahası oluşturduklarına işaret etmiştik.

5 Kullanıldıklarını kabul ettiğimize göre bu nasıl olmaktadır? Ya da kullanılabilirlerse bu iş nasıl olmakta, ne gibi sonuçları ortaya çıkarmaktadır?

Bir bakıma bilgiler toplumla sınırlı, toplum kadrolarını sorun ve açmazların boyutlarını aşamıyor. Ama sonra bir bakıyoruz ki bu bilgiler kanatlanıp bir başka toplumun üzerine konuvermişler.

Yine bu arada bu varlık sahasının sosyal gerçekliğe “karşıt gerçeklik” olarak katıldığına ve yine bu “karşıt gerçekliğin,” yâni bilgilerin ve zihnî ürünlerin sosyal gerçekliğin bir parçasını oluşturduğuna değinmiştik.

Bu “karşıt gerçeklik” alanı da üzerinde önemle durulması gereken bir varlık sahası oluşturmaktadır. Bu varlık sahasında da aktarılmanın teorik temelleri açısından önemli sorunları bulunmaktadır. Kısaca belirtmeye çalışacağımız bu meselenin konumuzla yakın ilişkisi bulunmaktadır.

Bu varlık sahasının önümüze koyduğu meselelerden en önemlisi bilginin kendisini yaratan koşullardan bağımsızlaşması konusunda düğümlenmektedir. Toplumsal gerçekliğe katılan ve “karşıt gerçeklik” olarak tanımladığımız bilgiler veya zihnî ürünler âlemi kendi başlarına bir iç dinamizme sahip olmadıkları, yâni kendiliklerinden üremedikleri, ortaya çıkmadıkları ve gelişmedikleri halde var olduktan sonra içinden çıktıkları toplum gerçeğinden farklı özellikler taşıdıkları ve belli bir anlamda bağımsızlaştıkları söylenebilir.

Bu bağımsızlık kendisini belli bir etki alanı yaratmakta ve yaygınlaşmada göstermektedir. Başka türlü söylersek, değindiğimiz gibi, bilgi ve zihnî ürünler kendi köklerinden kopup yada koparılıp başka alanlara aktarılabilmekte ve aktarıldığı bu sahalar da etkili olabilmekte, en azından bu yolda çalışılmaktadır.

Bu aktarılma belli mekanizmalarla sistemleştirilip güçlendirildiğinde tartışmak istediğimiz olayı yaratmakta ve belli bir bilgi türünün ve belli bir anlayışın yaygınlaştırılmak istenmesi ve bir mânâda istilânın ortaya çıkması ilk elde bilginin ait olduğu toplum kadrolarından kopartılıp bağımsızlaşması ve maddî donanımları ile birlikte kendine özgü varlık sahasının yaratılmasından kaynaklanmaktadır.

Yaygınlaşmanın, aktarılmanın tüm zihnî ürünler için geçerli olmasına rağmen belli bir düşünce biçiminin, yaşama ve toplumla bağlantı kurma tarzının ve bunların ürünü olan bilgilerin yaygınlaşması bizi bunları sağlayan mekanizmalar üzerinde durmaya sevk etmektedir.

Üzerinde durduğumuz bu varlık sahası ile ilgili bir başka mesele de “karşıt gerçekliğin” salt yansıma olmaması ile ilgilidir. Tıpkı toplumun kendisini net olarak ele vermemesi gibi, bilgiler âleminde de işler kolay yürümektedir. Burada da bir saklılık, gözden kaçma hatta çarpıklık (distorsion) var.

Kısaca bilgiler âlemi gerçekliğin tam bir yansıması, bir aynaya aksetmesi gibi değil. Burada gerçekliğin gözden saklanması, çarpıtılması, istenilen şeklin verilmesi ve hatta kaybedilmesi söz konusu olmaktadır. Belki başka bir anlayışla ifade edecek olursak tam bir örtüşme yok.

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu varlık sahası sadece bir hayaller ve yansılar dünyası olarak değil, gerçekliğin bir şekilde kılık değiştirmesi, bir dönüşüm geçirerek yeni bir varlık biçimi kazanması şeklinde karşımızda bulunmakta daha da önemlisi üzerimizde etkili olmaktadır. Bizim de araştırır, çalışırken bu varlık sahası ile iş görmek durumunda olmamız ayrıca sosyolojinin karşılaştığı güçlükleri çoğaltmaktadır.

Çünkü karşımızda hem bağımsızlaşmış ve etki sahibi olması kolaylaşmış ve bu konudaki mekanizmalarla özel işlerlik kazandırılmış bir varlık sahası var; hem de bu varlık sahasının gerçeği tam olarak yansıttığı da kuşku.

Bu özellikler bizi bir başka meseleyi ele almaya götürmektedir: Toplumsal gerçeklik ile karşıt gerçeklik arasındaki bağlantının, etkileşmenin veya karşıt gerçekliğin belli bir yönde etkinlik kazanmasının, yaygınlaştırılmasının ele alınması. Bu iki alanın -bir yerde iç içe, bir yerde karşı karşıya- ilişkisi genellikle hemen kuruluveren veya araştırılan bilgi-toplum bağlantısının ötesinde bir boyut kazanmaktadır. Bilgi olayının ve toplumların bu çerçevede kazandıkları özelliklerin ve yine toplumun içinde bulunduğu koşullara göre bilgide görülen değişimler ve bil-

ginin yeni özellikler kazanmasının ötesinde zihnî ürünlerin varlık sahası ile toplumsal gerçeklik arasındaki ilişki, bilgiye kazandırılan yeni işlevler çerçevesinde ayrı olarak değerlendirilmelidir.

Kısaca bilgi-toplum bağlantısı olarak ifade ettiğimiz ilişki bir yerde belli uyuşma gösterirken karşıt gerçeklik sahası ile toplumsal gerçeklik uyuşmamakta, zıtlık ve çatışma gösterebilmektedir. Neden? Çünkü işin içine başka mekanizmalar girmiştir. En azından toplumda yaratılan bazı mekanizmalarla bilgi ürünlerinin toplum bireyleri veya kesimleri üzerinde etkili olmasının yolları yaratılmış ve böylece toplumda kendiliğinden olabilecek bir etkileşim veya bilinç hali yerine olması istenilen, bir mânâda güdülenmiş bir bilinç hali yaratılmıştır. Buna bir başka boyut daha katmak istersek bilgi ait olduğu toplumdaki alınıp başka bir topluma belli mekanizmalar aracılığı ile aktarılmıştır. Buradaki durum bir mânâda bilgi-toplum ilişkisi içinde de ele alınabilse bile, bilgi sosyolojilerindeki klâsik çerçevenin dışında kalan bu farklılığın vurgulanabilmesi için ayrıca ve kendi özgün ilişki ve koşulları içinde değerlendirilmelidir.

Anlaşılmalara açısından bir ayırım yapacak olursak bilgi-toplum bağlantısı doğal bir bağlantı, varlık sahaları olarak belirttiğimiz bağlantı ise bir zorlama olarak görünmektedir. Bir başka biçimde değerlendirecek olursak, birinde bağlantı aynı toplum ve bilgisi arasında iken; diğesinde bilgi de, toplum da köken olarak farklı bulunmaktadır.

Bunlardan ayrı olarak bilgilerin toplumla örtüşmemesi meselesi bazı kavramların ışığında anlaşılacak ve çözümlenmek istenmiştir. Daha çok ideoloji ve yabancılaşma kavramları Batı'da elde edilen bilginin toplum gerçekliğine uymadığı veya onunla örtüşmediği, sorunları çözmediği durumlarda mevcut güçlüğü anlatmak için, açıklamak için kullanılmışlardır. Bu kavramların varlığı da bilgiler âlemi ile toplumsal gerçeklik arasındaki ilişkilerin başka boyutlarını anlamamıza yardımcı olacağı gibi Batı tarzı açıklamalarda sıkça başvurulmuş bu kavramların ifade ettiği açıklama güçlükleri üzerine de dikkatimizi çekecektir.

Bize göre Batı tarzı bilginin (tabi çözümün de) kuşatıcılığından kuşkuya düşüldüğü ortamlarda bilgideki sınırlılığın özü ve nedeni olarak sıkça başvurulmuş bu kavramlar Batılı bilginin sınıflar çerçevesinde işlerlik kazandığını, tüm toplumu doğrudan kuşatmadığını, toplum sorunları karşısında dar kapsamda çözümler önerebildiği için dolaylı etkiler peşinde olduğunu göstermektedir.

Toplum sorunları karşısında önerilen çözüm yollarının tüm toplum sorunlarını kuşatamayıp belli çevrelerle sınırlı kalması toplumun parçalı yapısı ile uyuşmasına rağmen evrensellik iddiasındaki Batı bilgisinin tüm koşul ve toplumlarda etkin ve geçerli olduğu iddiası ideoloji kavramına verilen özel anlamlarla sürdürülmek ve savunulmak istenecektir.⁶

Buraya kadar yaptığımız sosyolojimizin önündeki toplumsal sorunlarımızın anlaşılması ve çözülmesi yolunda karşılaşılan güçlüklerin ve içinde bulunduğumuz açmazların belli bir açıdan temellendirilmeye ve bu boyutları ile tartışmaya açılmasını sağlamaktır.

Konuya bilgilerimiz açısından yaklaştığımızda belli bir bilgi/bağlantı kurma türünün mevcut sorunların temelinde yer aldığını görmüş ve bu bilgi türünü edinilmiş bilgiler olarak nitelendirmiştik. Edinilmiş bilgiler ilk elde belli bir ayırım yapar görünse bile toplum hayatımız üzerinde etkin olduğunu iddia ettiğimiz bilme ve düşünme tarzını ve sonuçlarını yeterince tanımlayamamaktadır.

Bilme ve düşünme tarzları çok geniş ve zengin bir zihni ürünler alanı yaratmaktadır. Bu geniş alanın varlığı içinde sözünü ettiğimiz belli bir bilme ve düşünme tarzını (her ne kadar yukarıda bazı tanımlamalar yapmış olsak bile) bu alan içinde ne şekilde tanımlandığı ve ne gibi özellikler ile ortaya çıktığının gösterilmesi gerekecektir.

Günümüzde çok yaygın ve belli mekanizmalarla etkin olma özelliğini taşıyan bu bilgi türünün ilk dikkat çekici yanı,

6 Bk. Şerif Mardin, *İdeoloji*, Turhan Kitabevi, 1982.

bu bilginin belli özellikler taşıdığı varsayımı ile belli bir sistemleştirmeye tâbi tutulduğudur. Bu sistem geçmişten günümüze kadar belirli bir çizgiyi ele almaktadır.

Tanımlamaya çalıştığımız bilgi türü bu sistemleştirme çabasıyla belli nitelikteki bilgileri bir araya toplamakta ve bu bilgilerin belli başarıların nedeni ve ürünü olduğu kabul edilmekte veya başka bir deyişle toplum başarılarının gerçek nedeni olarak bu tür bilgiler ileri sürülmektedir.

Dikkatimizi çeken bir başka özellik ise tanımlamaya çalıştığımız bu bilgi türünün toplum içinde ve özellikle toplumlar arasında belli bir yayılma özelliği veya tipi taşımasıdır. Özellikle çağın teknolojik güçlerini kullanan bu yayılma tek bir bilgi türünün, daha doğrusu belli bir düşünme, değerlendirme ve hayat tarzının yerleşmesini bilimsellik adına teklif etmektedir.

Bu çerçevede uydu yayınlar aracılığı ile tüm dünyaya bir örnek bilgi ve haberler yayılırken, bu çabanın ajans tekelleri ve basın gibi kitle iletişim araçları ile sürdürüldüğü görülmektedir. Bunlara ilave olarak bilgisayarlar aracılığı ile oluşturulan bilgi bankalarının tüm araştırmacıların ve özellikle üniversitelerin emrine verilmesi -giderek yaygınlaşan kişisel bağlantı kurma biçimlerini unutmuyorum- belirlemeye çalıştığımız bilgi ürünlerinin dikkat çekici niteliklerini gözler önüne sermektedir.

Bu özelliklere sahip olan bilgilere, zihnî ürünlere baktığımız zaman bu bilgileri Batılılaştırılmış bilgiler olarak tanımlayabilmenin yanlış bir tutum olmadığı görünmektedir. Gerek tarihî süreç içinde oluşmuş biliş tarzlarının sistemleştirilmesi, gerekse belli özelliklerinin altının çizilmesi ve bilhassa bunların yayılma/yaygınlaştırılma biçimi ve kullanılan mekanizmalar bu iddiamızı doğrular niteliktedir.

Ve yine bu çerçevede biliş tarzları ile ilgili görülse bile bu yayılmanın altında Batı egemenlik sisteminin ve bunu sağlayan ilişkilerin Dünya çapında aksamadan sürdürülme siyasetinin yattığı unutulmamalıdır.

Bilginin Batılılaştırılması çalışmamızı yönlendiren bir yaklaşım olmakla birlikte, konunun belli tespitlerle sınırlı kalması yeterli olmamakta, bu tarzın değerlendirilmesi ve eleştirilmesi gerekmektedir. Batılı bilginin ortaya çıkıp, niteliklerini kazanarak dünyaya yayılması dışında, içinde yer aldığı ve dayandığı ilişkiler temellerinin de değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bütün bunların anlaşılması ve üstesinden gelinmesi belli bir hesaplaşmayı gerektirmektedir. Batı ile ilişkilerimizin ortaya koyduğu sorunların çözümü açısından önemli olan edinilmiş Batılı bilgilerin sosyolojik açıdan eleştirilmesi, Batı ile sürdüreceğimiz ilişkiler ve geleceğimiz ve bilgi birikimimiz açısından büyük önem taşımaktadır.

BİLGİNİN BATILILAŞTIRILMASI

Bilgi konusunu edinilmiş bilgiler açısından tartışmaya açmak isteyen bu çalışmamızın çıkış noktasını, giriş bölümünde belirttiğimiz gibi, toplumumuzun tarihteki ve günümüz ilişkileriyle kazandığı özellikleri ve yerini açıklamada ve bunlara bağlı sorunlarını çözmede karşılaşılan güçlükler oluşturmaktadır. Bu güçlüklerin altında edinilmiş bilgilerle iş görmemiz yatmaktadır. Bu bilgiler, hem açıklamalar hem de çözümler açısından bizi güçlüklerle karşı karşıya bıraktığı gibi, bu ve benzeri nedenlerle toplumun kendisini saklaması, toplumu açıklamak için kurduğumuz bazı bağlantıların boşluklarla dolu olması, bizi toplumun kendi işleyişinin dışına çıkmış, çıkarılmış olduğu düşüncesine sevk etmektedir. Bunu sağlayan etmenlerin başında da topluma yön vermede kullanılan bilgi anlayış ve kalıplarıyla, bunların yaygınlaşmasını sağlayan sistemlerin geldiğini söyleyebiliriz.

Bilgi, bilimsel düşünce ve bilimlerin kısaca biliş tarzlarının toplum hayatında karşılaşılan güçlükler, doğrudan bireysel ilişkilerle çözülemeyen sorunlar karşısında ortaya konmuş olduğu göz önüne alınırsa biliş tarzlarının mevcut sorunlarla yakın ilgisinden ötürü çoğu kez yeni baştan elde edilmesi gereğiyle karşılaşılmaktadır.

Başka bir deyişle karşılaşılan güçlük ve sorunlar doğrudan ilişkilerle çözümlenemeyince yeni ilişkilere ve yeni bilgilere ihtiyaç duyulmakta ve bu durum bilginin dış dünya ile, çevre ve başkaları ile kurulan ilişki biçimlerinin belki de en önem-

lilerinden biri olduğunu göstermekte ve sorunlar karşısında devamlı bir arayış ve yenilenişi göstermektedir. Bu bakımdan mevcut bilimsel çerçeve yeterli olmayınca yeni bağlantı arayışlarıyla bilimsel çerçevenin yeni baştan kurulmak istendiği ve yeni bilgilere ve bilgi bağlantılarına ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir.

Böyle olmakla birlikte bazı bilgi türlerinin ve özellikle bilimler tarafından ortaya konduğu kabul edilenlerin bir kere var olduktan sonra hep doğru ve geçerli olacağı inancının yerleşmiş olması ile karşılaşmaktayız. Bu olay bize bilimin ait olduğu sosyal çevreden kopup kendi başına bir varlık olarak kesinlik ve değişmezlik özelliğiyle algılandığını veya böyle anlaşılmak istendiğini göstermektedir.

Toplum hayatındaki ilişkilerin dönüşüme uğrayarak bilgi katında da varlığını sürdürmesi, sürdürülebilmesi ve saklanabilmesinden söz etmiştik. Bu özellik giriş bölümünde değindiğimiz karşıt gerçeklik meselesini ortaya koymaktadır. Bilgilerin toplum gerçekliğine karşıt bir gerçeklik sahası oluşturması, bilgilerin ait oldukları yerden koparak veya kopartılarak başka yerlerde de kullanmasını sağlamış gözükmektedir.

Bilgilerin tartışılabilir bir kendi başnalık özelliği kazanması veya bu şekilde değerlendirilmesi yâni karşıt gerçeklik sahası olarak bilgiler âleminin toplumsal gerçekliğin karşısına konarak ona üstün bir biçimde değerlendirilmesi felsefeden sosyolojiye geçen bir anlayışa bağlı olarak bilgilerin kendiliğinden, temelini kendisinde bulan bir varlık sahasına sahip olduğu şeklinde yorumlanmasına yol açmıştır. Bu konuda Condorcet'den devam eden çizgiye bakılabilir.

Bilgi veya zihni ürünlerde ortaya çıkan bu özelliğin bilgi tarzlarına bir kendi başnalık getirdiğinin kabulü ile bilgi tarzları içinde, bilimsel düşüncüyü ve bilimleri kendilerine verilen büyük önemden dolayı toplum realitesinden ayrı olarak değerlendirmenin yaygınlaşmaya başladığı ve etkisinin; tanım gereği, kendisine atfedilen özelliklerden kaynaklandığı inancı dikkat çekmektedir.

Klâsik bilgi sosyolojisi çalışmalarında da karşılaştığımız bu tarz, toplum hayatında ortaya çıkan gelişmelerin toplumdaki kopuk veya toplumla bağlantısına önem verilmeyen ve kendi başına var olduğu kabul edilen bir bilgiye atfedilmesini sağlamış olsa gerekir. Bu anlayış Batı'da bilgi konusunun değerlendiriliş biçiminin sosyolojiye aktarılan boyutunu veya sosyolojinin bu konuya katkısını göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Ama ne var ki bu tarz edinilmiş bilgilerle ilgili meselelerin bir yanını açıklamaktadır. Üzerinde durulması gereken diğer bir yan ise bu tür bilgilerin belli bir özellik ve tür farklılığı taşıdığı şeklinde değerlendirilmiş olmasıdır. Başka bir deyişle belli bir bilgi türünün üzerinde durulduğu ve bu türün belirli bir ayrıcalığının belirtilmeye çalışıldığı ve bunun geçmişten başlayarak günümüze doğru getirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Bu ayırımın yapılmasında toplumsal çevrelerin ve bunların belirleyiciliğinin göz önünde bulundurulmadığı açıklamalarda, çok uzun bir zaman süreci içinde oluşan bilgilerin belli bir doğrultuda geliştiği, bu doğrultuda kazandığı aşama ve katkılarla belli bir özellik kazandığı özellikle belirtilmek istenmektedir.

Bilginin geçmişten günümüze olan macerasının bu şekildelendirilmesinden ayrı olarak günümüzdeki macerası içinde başka bir boyutta ama benzer bir uygulamanın yapıldığı dikkat çekmektedir.

Bilgi konusunun ele alınışında, bu gün içerisinde yer aldığı toplumsal ilişkilerin yönlendirmesinden kaynaklanan bu geçmişe dönük ve günümüzle ilgili değerlendirme çabalarından çıkaracağımız ve üzerinde durmamız gereken yan, biliş tarzlarının Batılılaştırılması şeklinde özetlenebilir. Bu gün Batı'nın egemenliği ile perçinlenen bir bilgi-düşünme-değerlendirme tarzının geçmişi bu güne, kendisini bu noktaya vardırıracak bir şekilde değerlendirmesi yanında, bu günün de aynı amaçlarla biçimlendirilmesi söz konusudur.

Bu değerlendirme ve yorum tarzında dikkat çeken yan, toplumsal başarıların nedeni olarak belirli bir bilgi ve düşünce tar-

zının geçerli kabul edilmesi ve diğer türlerin ya da başka toplumlara ait olanların devre dışı bırakılmasıdır. Bu devre dışı bırakmada hangi faktörlerin rol oynadığından çok, belli bir gelişme anlayışının ve sonuçlarının değerlendirmeleri tayin ettiği görüşü öne çıkmış bulunmaktadır.

Bu anlayışın belli bir tarihî görüş ile desteklendiği dikkat çekmektedir. Tarihin Batı merkezci bir doğrultuda geliştiği şeklinde ifade edeceğimiz bu anlayış çerçevesinde biliş tarzlarının ortaya çıkış ve gelişme biçiminin tamamen Batılı bir çerçeveye sahip olduğu vurgulanmak istenmiştir.

Oluşturulan tarih tablosunun ve bu tabloda ortaya konan gelişme doğrultusunun aynı zamanda kaçınılmaz bir süreç olarak kabul edilmesi bu doğrultunun diğer toplumlar için de geçerli olacağı inancını yaratmış ve tüm tarihî-toplumsal gerçekliğin bu bakış açısından değerlendirilmesine yol açmıştır.

İşte bu ele alış tarzının bilgi sahasında da benzer değerlendirme ve sıralamalara yol açtığı görülmektedir. Aklın ürünü¹ (hangi akıl?) olarak kabul edilen bu saha içeriğinin kaçınılmaz olarak belli bir doğrultuda gelişeceği ve Batı'yı Batı yapan özelliklerin diğer özelliklerden (bunların akıldan farklı belirleyiciler olduğu kabul ve iddia edilmektedir) kurtularak burada ortaya çıktığı ve sonuçta bu günkü şekle varıldığı gösterilmek istenmektedir.

Bu düşünme ve değerlendirmenin mantığı açısından akıl bir olduğuna göre varılan sonuç da bir ve aynı olacaktır. Bu da bize Batı'nın bu günkü düşünce ve biliş tarzının, meseleleri ele alış ve bağlantı kurma biçiminin tek ve kaçınılmaz olduğunun kanıtı olmakla kalmayacak Batı'nın "biz" veya "bizim" derken sadece kendi tarzlarını değil, tüm insanlığın kendileri gibi (veya kendilerinin istediği gibi) düşünmesi gerektiğini de gösterecektir.

1 Weber'le özel bir anlam kazanan bu çizginin (rationalisation) konumuzla ilgili uygulamaları için Larry Laudan, *La Dynamique de la Science*, Pierre Mardaga Editeur, 1977 (La Dynamique de la Science, Rationalité et Sociologie de la Connaissance bölümü) ile Jurgens Habermas, *La Technique et la Science comme "Idéologie"*, N.R.F. Les Essais CLXXXIII, Galimard 1973.

Böylelikle aynı meselelerin aynı şekilde çözülmesi -tıpkı bir matematik işleminden yola çıkar gibi- tüm toplumsal sorunlar için de geçerli olacak ve rahatlıkla istenebilecektir. Aklın yolu bir olduğuna göre aynı şeyleri bizim bir daha düşünmemiz ve çözümler için kafa patlatmamıza da gerek kalmayacaktır. Sadece bizim için değil tüm dünya için her şey Batılılar tarafından düşünülmüş olacaktır [Döğüşeceksek bile onların silahlar ile döğüşeceğiz]. O zaman bizlere kalan şey, hangi konuda olursa olsun istenilenleri büyük bir dikkat ve titizlikle öğrenmek ve uygulamak olacaktır.

Bu tutum ve inanışlar sadece biliş tarzlarının Batılılaştırılmasıyla kalmayacak tüm Batı dışı toplumların önüne akıl ve bilim adına uyulması gereken bir dizi kural, uygulama ve bunları denetleme, yaygınlaştırma mekanizmaları çıkaracaktır.

Bu durum, geçerli ortak çözüm biçimleri dışında belli bir tarzın kaçınılmaz ve zorunlu olduğunu ileri sürüp, böylelikle de bilimselliğin önünü tıkayan ve bize bu sahada hayat hakkı tanımıyan anlayışları tartışmak ve bunların hangi tür ilişkilerden kaynaklandığını veya toplumsal ilişkilerimiz açısından ne ifade ettiğini anlamamızı şart koşmaktadır.

Değişik bilim dalları ve bu dalların tarihçelerine baktığımızda karşılaştığımız bu tutumun her tür bilim dalının Batılı bir karakterde karşımıza çıkarılmasına ve bu alanlarda toplumların kendi tarihî-toplumsal gelişmelerindeki bilimsel özelliklerinin devre dışı bırakılmasına yol açtığı için, bilginin Batılılaştırılması çabası burada da ortaya çıkmakta ve açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Bilginin Batılılaştırılması sadece geçmişe dönük bir çaba olarak eski biliş tarzlarının Batıcı bir gözle ve bu gün açısından değerlendirilip bir sistem haline sokulmak istenmesi ile sınırlı kalmamaktadır. Bilginin Batılılaştırılması günümüzde daha geniş ve etkili bir biçimde sürdürülen bir dizi faaliyete de bağlı olarak şekillenmektedir.

Bu çerçevede bilginin yaygınlaştırılma biçimi, kitleselleştirilme şekli, mevcut yayılım yolları ve mekanizmaları ve bu doğ-

rultuda büyük bir rol oynayan kitle iletişim araçları üzerinde durulmasını gerektirmektedir.

Burada bilim adına girilen ve çok sınırlı kadrolarla ve neyi arayıp buldukları henüz kesin olarak belli olmayan bilimsel çalışmalar, tüm başarıların nedeni sayarak Batılı bilme tarzların ve bunlarla ilgili yaşantıyı düzenleyen kurallar toplamı olarak kitlelere yaymaya çalışan değişik mekanizmalarla karşılaşmaktadır.

Bu mekanizmalar toplamı ile Batılılaştırılmış belli bir yaşantı ve düşünüş tarzının tek elden tüm toplumlara yayılmaya çalışıldığını ve geçmiş kadar geleceğin de Batılı bir özellik kazanmasına çalışıldığı görülmektedir. Bilginin Batılılaştırılması çerçevesinde belli toplum ilişkilerinden kaynaklanan belli bir bilginin tek yönlü olarak yayılması söz konusudur.

Bu açıdan bakıldığında zaman bilginin Batılılaştırılmasının sadece bir değerlendirme, olaylar karşısında Batılıların bir yorumu veya değerlendirme biçimi olmaktan çıkıp bir etkinlik, bir eylem ve egemenlik biçimine dönüştüğünü söyleyebiliriz.

Bu çerçevede bilimin, bilimsel değerlendirme ve düşünüş tarzlarından başlayarak bunlardan kaynaklandığı kabul edilen Batılı yaşayış tarzlarına ve Batı yanlısı ideolojilere kadar bir dizi biliş tarzının Batı dışı ülkelere yayılması bunların Batı toplumları içinde yaygınlaştırılmasından ayrı özellikler göstermektedir.

Bilimin tekliği ve bilimselliğin evrenselliği adına girilen bu faaliyetler Batı dışı toplumlarda, bizim çok iyi tanıdığımız ve uzun müddet çözmeye çalıştığımız, kültür ve uygarlık meselesini gündeme getirmektedir.² Bu meselenin varlığı bile en saf ve en soyut bilgilerin dahi toplum hayatı açısından etkili olabileceğinin göz önünde tutulmasını gerektirmektedir.

Kültür ve uygarlık ayırımı bize, bu ilişki tarzı içinde sadece bilimsel alanda kalmayan ve günlük yaşantıya kadar inen bir dizi değişikliği veya değiştirmeyi göstermektedir. Bu da top-

2 Bk. Everett Mendelsohn, "L'Internationalisation de la Science," *Les Indices Sociales de la Revolution Scientifique et Technologique*, Un Colloque de l'Unesco, Unesco 1981.

lumların topyekûn bir dönüşüm ile karşı karşıya kaldıkların ve yeni bilgi çerçevelerine kendilerini uydurmak zorunda hissettiklerini göstermektedir.

Neticede ya modern dünyaya (Batıya) uyulacak ya da bu dünyada bir yerimiz olmayacaktır anlayışı yerleşmiştir. Bu o kadar kesin ve tartışmasız bir durum yaratmıştır ki kimse katılmak istenilen dünyayı -katılamama veya bu çabalarındaki başarısızlıklar açısından- eleştirmemekte ve bütün eksiklik ve başarısızlıkların kendilerinden kaynaklandığını, çabalarının veya bu işi yürüten kadroların yetersiz olduğunu kabul etmektedir. Ve tabii bu tutumun son kertesı "biz adam olmayız" diyerek başarısızlığın tüm topluma mal edilmesi ile sonuçlanmasıdır.

Bilgi ile ilgili süreçlerin Batılaşdırılmasında dikkat çeken diğer bir nokta da, yukarıda söylenenlere ilave olarak, bilme, bilgi, bilimsel düşünce ve bilimin değerlendirilmesinde Batılı tarzın diğerlerinden farkının belirtilerek bilgi, bilimsel düşünce ve bilimlerin başka türlü olamayacağı şeklinde bir ayırıma gidilmesinde ortaya çıkmaktadır.

Başka türlü söylenecek olursa Batılı tarzın benzersizliği üzerinde önemle durulmakta ve bu çerçevede benzerlikler bulunsa bile buna özel bir dikkat ve özenle işaret edilmektedir. Ve bu yer ayırmada özde farklılık üzerinde durularak önceki benzerliklerin bilme tarzlarının izlediği yolda bir katkı getirmediği vurgulanmaya çalışılmaktadır.

Daha çok mevcut Doğulu biliş tarzlar yanında Batılı bir biliş tarzının ortaya çıkması ile başlatılan ve günümüze yaklaşan yüzyıllarda Batı'da edinilen başarıların ilave edilmesi ile pekiştirilen süreç; bir yanda Batı'nın üstünlüğü ile sonuçlanan bir doğrultuyu ele alırken, öte yanda bu süreci taşıyan ve destekleyen toplumsal ilişkileri büyük ölçüde göz ardı ederek tüm başarıların bilimsel düşünce vs. tarafından ortaya konduğu izlenimini yayarak ve bilimsel düşünce ve bilimlerin varlıklarının kendiliğindenliği üzerinde durarak kendi başlarına bir varlık ve özelliğe sahip oldukları sonucunu ortaya çıkarmakta ve gerçek ilişkileri gözlerden saklamaktadır.

Bilimselliğin ve buna değin şeylerin toplumsal ilişkilerden soyutlanmış bir biçimde ele alınması bilimsel düşünceye ve bilimlere toplum içinde büyük bir yer sağlamakla kalmamış, bilim -zaten sınırlı kadroların elinde yürütüldüğü için- giderek tartışma dışı kalmış ve kendisine toplum üstü bir yer verilmesi kolaylaşmıştır.

Bunun sonucunda bilimler, tarihleri boyunca Batılılaştırılmakla kalmamış, günümüzde de bir çok ilişkinin üstünde ve ötesinde bir tavır ve anlayışla buyruklarına kesin itaatin şart olması yönünde bir özellik kazanmıştır. Bilim adına ortaya konduğu iddia ve kabul edilen ve belli mekanizmalarla yaygınlaştırılıp tek ellerden dağıtılan bu bilgilere yüklenen çok özel anlamlar geniş halk kitlelerinin -özellikle Batı dışı olanları- hem eski hayat tarzların sürdürmelerine (çünkü bilimin sonuçları herkes için aynı derecede yarar sağlamamıştır) hem de bir beklenti süreci içine girdikleri için (bir gün vuslata ermek gibi) karşı tavır takınmalarının engellenmesine yol açmıştır.

Böylelikle içlerindeki bazı kesimlerin ellerinde tuttukları ilişkiler ile farklılaşıp, hatta kendi toplumlarına yabancılaşmaları bile bilimden beklenenler adına hoş görülmüştür. Çünkü bunlar ilk elde Batılı bilim, Batılı düşünce tarzı ile karşılaşan ve Batı toplumlarında olduğu gibi geniş kitlelerden kopan kesimler gibi farklılaşan ve tabii kaçınılmaz olarak yabancılaşan ve bu özellikleri hoş görülen kişiler, kesimlerdir.

Bu kişi ve kesimler halktan ayrı bir dili konuşmakta, ayrı şeyler okumakta ve düşünmektedirler. Bunlar bilim adamı olmadıkları halde bilim adamlarının kaçınılmaz özelliği olarak kabul edildiği gibi, geniş halk kitlelerinin içinde bulundukları sıkıntı ve arayışları göremeyecek kadar dalgındırlar.

Üstelik kendilerine öğretildiği ve kendilerinin de bu yolda öğrendikleri şekliyle geçerli saydıkları modellerin kaynağı olan Batı toplumları ile kendi toplumları arasında devamlı bir karşılaştırma yapmakta ve mayanın bir gün tutacağına ve her şeyin güllük gülistanlık olacağına inançları ile daha beklenmesi ve sabır gösterilmesini tavsiye etmektedirler.

Yaratılmak istenen inanca göre bilimin -tabi Batıdan yansıtılan şekli ile- vaat ettikleri bir gün olacaktır. Enflasyon bir gün düşecek, refah tüm toplum katmanlarına bir gün yayılacaktır. Yeter ki öngörüldüğü şekliyle yapılması gerekenleri siyasîler daha bir gayretle ve taviz vermeden(!) gerçekleştirmeye çalışsınlar, halk zorlatmalar karşısında daha sıkı dursun. Kısaca daha iyi uygulama, daha çok sabır ve tahammül...

Altını çizip vurgulamaya çalıştığımız bu hususlar bilgilerin Batılaştırılması çerçevesinde ele almamız gereken konuları ana hatları ile ortaya koymuş bulunmaktadır.

1. Biliş Tarzları Üzerine

G enellikle belli biçimler üzerinde durulmakla birlikte insanın bir çok biliş tarzı bulunmaktadır. Bunların etkinlikleri ve toplumun birey ve kesimleri arasındaki yaygınlıkları açısından farklı özellikler taşıdığı ve geniş kitleler arasında belli ağırlıklar taşıyarak etkili olduğu ve bunun toplumun düşünce ve hayat tarzına yansıdığı bilinmektedir.

Kısaca bir tanım vermemiz gerekirse bilme dış dünya ile kurulan bir bağlantı biçimi olarak görünmektedir. Burada dış dünyada var olanlar arasında belli gözlemlere, deneme ve yanıtlardan kaynaklanan tecrübelerle dayalı olarak bir bağlantı kurulması, toplumsal ilişkilerin başka bir boyuta dönüştürülerek saklanması ve bunun bilincine varılması söz konusu olmaktadır. Kurulan bu bağlantı biçimlerinin belli bir düşünme ve muhakeme tarzı şeklinde zihnen oluşturulması ve bunun gerektiğinde değişik görünüm ve eylemler altında dışlaştırılmasına da bilgi diyebiliriz.

Burada var olan karşısında bağlantı kurma biçimlerinin farklı şekillerde ortaya çıkması gibi bilginin de belli bir değişmez şekle bağlı olmadığı ve çok farklı özellikler taşıdığı ve toplum hayatı içinde bu farklılığın değişik uzantılar ile değişik görünümler kazandığı görülmektedir.

Dolayısı ile insanın dışındaki dünya ile kurduğu bağlantı biçimleri ve bunların ifade edilme tarzları, değişik bilgilerin veya biliş tarzlarının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle biliş tarzları belli sorunlar, belli amaçlar karşısında insa-

nun toplumsal eylemi ile ilgili gözükmektedir. Belli bir etkinliği de amaçlayan bu eylem biçimi belli bilgilerin bu doğrultuda elde edilip kullanılmasını ve geliştirilmesini de beraberinde getirmektedir.

Bunların yanında insanın yukarıda belirtilen doğrultuda dışındaki dünya ile bağlantı kuramaması veya olaylar üzerinde etkin bir rol oynayamaması da değişik bilme ve eylem tarzları ile kendisini göstermektedir. Bilme, bilgi ve bilim olarak ayırabileceğimiz biliş tarzlarının yanına inanç, kanaat, metafizik ve mistik düşünce, efsaneler, masallar ve ideolojiler gibi bilme ile ilgili tarzları katabiliriz.¹ Yine insanların bireysel ve toplu davranışları içinde yukarıda belirtilen konu ile ilgili, onu ayakta tutacak özel davranış biçimleri sayılabilir

Bütün bunlara rağmen biliş tarzları üzerine toplanan ve aktarılan bilgilerde, bilimsel bilgi ve bununla yürüyen ve 19. yüzyılda sanayi devriminin gereklerine hizmet eden hususlar toplanmış bulunmakta ve Batılı tarzın dışında bir bilimselliğe yer verilmemektedir.

Biliş tarzları insanın önündeki sorun ve açmazlarını çözme yolunda ortaya konmuşsa, bunlar içinden sadece Batının anladığı şekilde bilimsel olarak kabul edilenler sorunları çözmede başarılı oluyorsa veya olmuşlarsa, üstelik iddia edildiği gibi Batı dışında bilimsellik yoksa veya kırıntıları bulunuyorsa, nasıl olmuş da toplumlar ayakta kalabilmişler, nasıl büyük uygarlıklar ortaya koyabilmişler?²

1 Bunun yanında ve bununla birlikte 'Occulte', 'Religione', 'Magie' olarak bir çok biliş tarzının daha bulunduğu bilinmektedir. Yine bu tanımlamalardan ayrı olarak 'ordinaire', 'vulgaire' bilmenin 'scientifique' bilmenin karşısına konduğu ve 'science savoir', 'science technique' ayrımları yanında 'sciences diverses', 'specialisées', 'théoriques' veya 'appliquées' ayrımları ile karşılaşılmaktadır. Bu ayrımlara ilave olarak humaines ve morales bilimler yanında positive, normatives ve occultes bilimler dikkat çekmektedir. Bk. Joseph Leif, *Croyance et Connaissance, Savoir et Pouvoir*, Les Editions ESF, 1987, p.81. Ayrıca Gurvitch'in Dış Dünyanın Algisal Bilgisi; Başkalarının, Bizlerin, Grupların, Toplumlarmın Bilgisi; Sağduyunun Bilgisi; Teknik Bilgi; Siyasal Bilgi; Bilimsel Bilgi; Felsefi Bilgi ayrımları da hatırlanabilir.

2 Bk. Laudan, *La Dynamique de la Science*, p.31-32 bilim tanımı: la science est essentiellement une activité qui vise à résoudre des problèmes.

A. Kısa Tarihçe

Biliş tarzları çerçevesinde ortaya konan sistemleştirme çabaları ve vurgulanan belli bir gelişme süreci etrafında toplanan tarihçeler karşısında yeni gelişme doğrultularının oluşturulması ve bu çerçevede bazı değerlendirmeler yapabilmesi oldukça güç görünmektedir.

Tekrar tekrar yazılanlarla izlenen yol ve kurulan bağlantılar o kadar belirginleşmiş ve kesinleşmiş ki, bunun dışında da bir yol olabileceği düşünülmediği gibi mümkün de görülmemektedir.

Bu konuda esas kaynaklara inerek insanlığın -özellikle Doğu'da- bin yıllar boyunca ortaya koyduğu başarıların biliş tarzlarını yeniden değerlendirmek ve mevcut sistemleştirmenin dışında bir yol izlemek bilim tarihçiliğimiz için güç görüldüğünden olacak bu konuda yapılanlar izlenmekle yetinilmiş görünmektedir.

Çerçevenin kendi dışımızda oluşması ortaya konan açıklamaların -ve tabii içerdikleri yargıların- kaçınılmazlığını getirdiği gibi, bilimsel gelişmenin belli dönemlendirmelere bağlı olarak belli bir doğrultu kazanışı da kaçınılmaz olmaktadır.

Böylelikle sistemleştirmeye bağlı olarak belli bir gelişme süreci mutlaklaşmakta, bu yolda ortaya konmuş aynı doğrultudaki diğer biliş tarzları söz konusu edilmediği gibi, bazıları ancak sistem açısından bir şey ifade ettiği takdirde ele alınmaktadır.

Bu değerlendirmeler sonucu Batılı bilgi anlayışı temellen-dirilirken, bunun dışında kalan başarılar ancak Batı bilgisine katkısı açısından bir yere oturtulduğu görülmekte fakat bunlar esas süreç içinde dekoratif bir unsur olarak yer almaktadır. Böylelikle Batı dışı başarılar genel tarihî çerçevenin içine katılarak bütünlük ve yansızlık sağlanmış görünse de Batıyı Batı yapan gelişmenin malzemesi durumuna gelmektedir.

Neticede dünya tarihindeki diğer gelişmelerde olduğu gibi diğer toplumların başarıları, Batı dışı bilimsel uygulama ve buluşlar olarak -eğer bilinmezlikten gelmesi mümkün değilse-

Batı egemenliği ile taçlanan tek bir gelişmenin aşılması basamakları olarak değerlendirilmektedirler.

Daha çok değerlendirmelerde karşılaştığımız bu durum, yani Batı'nın tüm uygarlıkların bir sonucu ve sentezi olduğu anlayışı -elbette bu kendiliğinden olmamış- biliş tarzları içinde bilimsel düşünüş ve bilimler konusunda da ortaya çıkmaktadır.

Burada biliş tarzları ve özellikle belli bir biliş tarzının temellendirilmek istenmesinde, insanlığın Batı tarafından ayrılan tarih dönemlerine uygunluğunun arandığı anlaşılmaktadır. Biliş tarzları açısından başka türölüsünün var ve mümkün olmasına rağmen, sonradan belli bir biliş tarzının tüm dönemler içinde, tüm toplumsal tecrübe ve birikimler arasında üstün sayılması ve bu biliş tarzının mutlaklaştırılması üzerinde durmamız gereken önemli bir meseleyi göstermektedir.

İnsanın doğa ve diğer insanlarla olan ilişkileri sonucu ortaya koyduğu biliş tarzları, günümüze kadar gelen zaman sürecinde ve değişik tarihî-toplumsal koşullar içinde elde ettiği başarılarla bağlı olarak büyük bir zenginlik ve değişiklik gösterse bile bilgilerin Batılılaşması çerçevesinde ortaya çıkışı ve gelişmesiyle ilgili konulara eğildiğimizde, karşımıza doğa ve toplum hayatı ile ilgili bilgiler yelpazesi içinde belli bir etkinlik biçimini de beraberinde getirdiği kabul edilen bilgilerin bir sıralanması ile karşılaşlıyoruz.

Bu çeşitliliğin belli bir doğrultuda ve B ile yazılan bilim olarak sınırlandırılması ve bu doğrultuda bazı ayırım ve ayıklamalara gidilmesi dikkat çekmektedir. İnsanın tüm çabaları ve bunlara bağlı olarak ortaya koyduğu başarılarının içinde belli bir biliş tarzının gelişme ve ilerlemenin tek nedeni olarak görülmesi ve toplumsal ilişki ve örgütlenmelerin ve bu çerçevede kullanılan çeşitli biliş ve açıklama tarzlarının ihmal edilmesi gelişmelerin belli ve tek bir doğrultuda gerçekleştiği inancın da yerleştirmektedir.

Bilimsel bilgi ve bilimlerin tarihçesi olarak karşımıza getirilen ve sistemleştirilen bu bilgilere bağlı olarak ortaya konan

açıklama bugün Batı'nın elinde tuttuğu ilişkiler sürecine paralel bir görünüm arz etmektedir. Bu anlayışla uyuşan bilme tarzlarının aşamalandırılmasında belli (Batıya özgü) buluş ve uygulamaların altı çizilirken öte yanda ortaya konan gelişme çizgisine bağlı olarak Batı bilgisinin ve bilimlerinin belli özellikler kazandığı ve bu özelliklerin bilimin gereği ve kaçınılmaz nitelikleri olduğu iddia ve kabul edilmektedir.

Bu değerlendirmeler genel olarak bilimlerin, bilimsel düşüncenin gelişmesini açıklıyor gibi de görünse ortaya konan gelişme ve dönemlerinin Batının tarihî gelişmesi ile uyduğu ilk bakışta dikkatimizi çekmektedir. Çünkü Batı'nın ayrı bir kimlik ve toplumsal ilişkiler çerçevesinde toplum tarihine katıldığı dönem aynı zamanda bilimsel düşünce ve bilgilerin ortaya çıktığı dönem olarak açıklanmaktadır.

Gelişmenin Batıya göre yorumlanması ve onlar tarafından bu şekilde değerlendirilmesinin, kendileri açısından yararlar olabilir. Fakat bu anlayış çerçevesindeki bilgiler evrensellik iddiasındaki açıklamalar olarak kabul edildiği zaman, toplumların sorun ve açmazları karşısında çözüm üretecek bilimsel çabaların, hangi bilim olursa olsun, tayin edilmiş bir çerçevenin sınırları dışına çıkamaması gibi bir durumla karşılaşılır ki bu da açıklama ve çözümlerin mutlak olduğunu, dolayısı ile kaçınılmazlığın gündeme getirir.

İşte bu görünüm açısından konuya yaklaştığımız zaman, her konuda olduğu gibi, insanın biliş tarzları konusunda da bir başlangıç noktası arandığında, bu konuda ilk belirtilere kadar gidilmekte ve insanı diğer canlılardan ayıran özellikler çerçevesinde alet yapışı üzerinde durulmakta ve yonttuğu taşlar ile mağara duvarlarına çizdiği resimler ve cenaze törenlerine ait izler ele alınmaktadır (ne kadar objektif ve titiz!).

Bu noktadan sonra -bir çok değerlendirmede olduğu gibi- üzerinde durulan aşama Doğu uygarlıkları ve uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda Mezopotamya ve Mısır'da yaşayan toplumların karşılaştıkları doğal ve toplumsal sorunlar karşısında ortaya koydukları örgütlenme bi-

çimlerinin gereği olan biliş tarzları, başlangıçları ve şekillenmeleri farklılık gösterse bile ortak bir çizgide değerlendirilmektedir.

Mason bu çizgiyi Mezopotamya'dan başlatıp Sümer, Babil üzerinden Mısır'a geçirirken³, Brunet-Mieli değerlendirmeye Mısır ile başlayıp Asur-Babil uygarlıklarına geçmekte ve bu uygarlıklar çerçevesinde ortaya konan biliş tarzlarını değerlendirmektedir.⁴ Bu arada üzerinde durulan bazı özellikler açısından Kalde-Asur tarzında daha özel bağlantıların arandığı bilinmektedir.⁵

Yine bu doğrultuda Doğu örgütlenme biçimi içinde yer alan Çin ve Hint uygarlıklarının farklı biçimlerde değerlendirildikleri görülmektedir. Brunet-Mieli'nin değerlendirmelerinde bu uygarlıkların ortaya koyduğu biliş tarzları antik bilimler içine katılmazlarken, Mason'un çalışmasında tek başlarına ve oluşturulan süreçler dışında ele alınırken *Histoire Générale des Sciences C.I'*de sistematik ayrımlara bağlı olarak Çin ve Hint biliş tarzlarının Antik Doğu çerçevesinde değerlendirildikleri ve bu öbek içine Fenike ve Yahudilerin çalışmalarının da katıldığı görülmektedir.

Toplumların belli bir toplum örgütlenmesine bağlı olarak bin yıllar boyu süren biliş tarzlarından sonra demirin kullanımının yaygınlaşması gibi bir olaya bağlı olarak önemli değişmelerin ortaya çıktığı ve bazı toplumların tunç çağını yaşamadan uygarlığa geçtikleri kabul edilmektedir. Önce Yunan, sonra Roma için ileri sürülen bu sıçramanın aynı zamanda biliş tarzları açısından da kesin bir farklılığı ortaya çıkardığı ileri sürülmektedir.

Yunanlılığın ortaya çıkışı biliş tarzlarının belli bir doğrultuda değerlendirilişi açısından önemli hatta kesin bir aşama olarak kabul edilmektedir. Bu aşamanın da değişik kavramlarla dönemlendirilmek istenmesine rağmen ortak bir değerlendirilme

3 S.F. Mason, *Histoire des Sciences*, Armand Colin, 1956.

4 P.Brunet & A. Mieli, *Histoire des Sciences, Antiquité*, Payot 1935.

5 Abel Rey, *La Science Orientale Avant les Grecs*, Albin Michel 1942.

ile karşılaşmaktadır: Bilimler ve bilimsel düşünce Yunan ile başlamıştır.⁶

Bu kesin ayırım çerçevesinde Doğu düşünce biçimi ve sistemleri de kendilerine ayrılan yerlerini almaktadırlar: La science primitive⁷. Primitive'in tercümesini iyi niyetle yapıp ilkel yerine başlangıç olarak kabul etsek bile Yunan'a verilen önem ortaya çıkmaktadır.⁸

Yunanlılığa verilen büyük önem ve bu sürecin başlangıç noktasının kendisinden önceki takınılmış tavır ve çabalardan ayrılması konusu da dikkat çekici bir özellik taşımaktadır. Batı'nın kendisini Yunanlılık olarak ortaya koyduğu dönemden önceki toplumsal başarıları ve bu başarıların ifadesi olan bilgiler, Doğu toplumlarının sosyal örgütlenmesi göz önüne alınmadan din, büyü ve bunların gereği kabul edilen bazı teknikler olarak görülmek ve bilimsel düşünce tarzının dışında kabul edilmektedir.⁹

Bilginin Batılılaştırılması çabalarının başında gelen bu tutum ile toplumların karşılaştıkları sorunları çözerek toplum hayatına devamlılık sağlayan başarıların, toplum hayatından başka yeryüzünün ve giderek kâinatın anlaşılmasını (belki de bir yerde düzenlenmesini) amaçlayan hesaplamalara, düşüncelere yönelmesi ve bu çerçevede bir evrenselliğin yakalanmak istenmesi dinsel çerçevedeki çabalar olarak gösterilmek istenmekte ve Yunanlılıkla bu tutumun aşıldığı ve salt bilimselliğin ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Özellikle eski Doğu'da kâinatla birleşmek için *yer, gök, hava* vs. gibi *doğa güçlerine* inandıkları¹⁰ ve bu güçlerin birleşmesinden kâinatın oluşum ve örgütlenme tar-

6 Bk. Leon Robin, *La Pensée Grecque et les Origines de l'esprit scientifique*, Albin Michel, 1923, s.37-40; A.C. Crombie, *Histoire des Scinces de Saint Augustin à Galilée 400-1650*, Tome premier, 1958, s.4; Rey, *La Science Orientale Avant les Grecs*, s. 2.

7 Brunet & A. Miel, *Histoire des Sciences, Antiquité*.

8 Evveliyatı olmadan nasıl bilimsel düşünce ve bilim, hem de büyük harfle yazılan cinsinden, ortaya çıkıvermiş anlamak mümkün değil. Öbür tarafta, Doğu'da binlerce yıllık deneme ve yanımların ortaya çıkardığı, gözlemlerin kaydedildiği binlerce olaya bağlı birikim bilim olmaya kafi gelmemiş.

9 Şu çalışmalara bakılabilir: Rey, *La Science Orientale Avant les Grecs*; Robin, *La Pensée Grecque et les Origines de l'esprit scientifique* ve Jean Cazenueve, *Dix Grandes Notions de la Sociologie*, Editions du Seuil, 1976.

10 Doğudaki dört temel unsur için Bk. Mason, *Histoire des Sciences*, s.10.

zını çıkarmaya ve süreç üzerinde etkili olmaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu değerlendirme ve ele alış tarzı Doğu'da büyü, din çerçevesinde değerlendirilirken Yunan'da bu kavramlar çerçevesinde kâinatın açıklanmaya çalışılması *Yunan düşüncesinin ahlâk ve din ile olan ilişkisi*¹¹ gerekli şekilde değerlendirilmeden pür düşünce olarak kabul edilmiş ve arkhé problemi olarak Batı düşüncesinin başlangıcına konulmuştur.

Batı'nın bu dönemde henüz toplum sorunlarına uzun vadeli çözümler bulamadığı, kendi imkânlarına dayalı bir örgütlenme kuramadığı bir sırada ve bu konuda geçerli eylemleri gerçekleştiremedikleri bir aşamada başta doğa olaylarını anlamak üzere olup bitenler üzerinde düşünmeleri bilimsellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik daha sonraki toplumsal gelişmeler göz önüne alınmadan, düşünce tarzı gelişmenin ve farklılığın temeli olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca teorik olmakla övülen Yunan'da filozofların eylemle ilgili bir şey bilmedikleri ancak Doğu bilgisi ile karşılaşılınca ve Doğu'yla sıkı ilişkiler söz konusu olunca pratiğe yöneldikleri ve uygulamalara geçildiği görülmektedir.¹² Bu bakımdan Yunanlıların etkinlik ve egemenliklerinin söz konusu olmadığı dönemlerde bakmakla (theoria) yetindiklerini kabul edebiliriz.

Ayrıca bu süreç içinde başlangıçta Mısır-Mezopotamya sonra Hint-Çin'deki Matematik, Astronomi gibi çalışmaların Batı bilme tarzları içinde hoyratça kullanılan bir malzeme durumuna geldiği dikkat çekmektedir. Yine bu çerçeve içinde Doğu'da bulunan bilimsel gerçeklerin uzun yıllar sonra Batılı araştırmacılar tarafından bulunması dahi Doğu'da bilimsel bilginin varlığına kanıt sayılmamakta, Doğu bilimsel buluşları ve bilimleri ancak Batı bilimleriyle bu tür inkâr edilemeyecek ilişkileri çerçevesinde söz konusu edildikleri görülmektedir.

Doğu'nun bilgileri ve bilimsel buluşlarının Batılılar tarafından hammadde gibi (tıpkı endüstrisini çalıştırmak için ihtiya-

11 Bk. Henri Berr, "Avant-Propos," *La Pensée Grecque et les Origines de l'Esprit Scientifique*, Albin Michel, 1923.

12 Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Bilgi Yayınevi, 1967, s.18-22.

cı olan hammadde ve onlara yaptığı gibi) kullanılması söz konusu olmaktadır.¹³

Yunanlıları bilimsel düşünce ve bilimlerin başına oturtan bu tür görüşlerin yanında toplum bilimlerinin de onlarla başlatıldığı görülmektedir. 19. yüzyıl bilimi olan sosyolojinin bile başlangıcının Yunan düşüncesine kadar geri götürüldüğü bilinmektedir. Bilimin ve bilgilerin Batılılaştırılmasının bir sonucu sayılan bu tür düşüncelerde Devlet yönetiminin ve toplum örgütlenmesinin önemli örneklerini veren Doğu toplumlarından ve Doğu düşüncesinden söz edilmemekte hatta Yunan'daki Doğu etkisinin bile araştırılmadan sadece adı söylenerek geçilmesi ilgi çekmektedir.

Yunanlılığa verilen büyük önem, bilimsel düşünüş tarzının burada ortaya çıktığının kabul edilmesi bu günkü Batının temellerinin burada atılmış olduğu iddiasıyla örtüşmekle birlikte, bir çok çalışma Hellen biliminden söz etmektedir.¹⁴ Yine aynı şekilde H.G.S. C.I.de Yunan-Roma biliminden söz edilmekle birlikte yapılan ayırmalar Hellen bilimi, Hellenistik ve Roma bilimleri olarak yapılmaktadır. Yunanlılığa verilen büyük öneme rağmen ortaya konan biliş tarzlarının Hellen bilimi olarak kabul edilmesi önemli bir özellik olarak belirmektedir.¹⁵

Her ne kadar Mason'un çalışmasında Sokrat öncesi felsefeler, Atina doğa felsefesi ve İskender dönemi Yunan bilimi gibi ayırmalar yapılsa bile -burada felsefe ve bilimin ayrı kabul edildiğini görebiliriz- Brunet-Mieli ve H.G.S.I'de süre Hellen bilimi olarak değerlendirilip, *Histoire Générale des Sciences* C.I 'de Thales'ten Demokritos'a, Sofistler'den Platon'a ve oradan Aristoteles ve okuluna uzayan süre ortaya konurken Brunet-Mieli çalışmasında bu başlığın altına Yunan biliminin kö-

13 Bu tür diğer ilişkiler için Bk. Thierry Hentsch, "Ötekinin Kullanımı," 75. *Yılın-da Türkiye'de Sosyoloji*, Yay. Haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayınları, 1991.

14 Brunet & Mieli, *Histoire des Sciences, Antiquité*.

15 Hellenliğin Yunanın yâni Batı'nın Doğu ile değişik bir ilişki içine girmesi ve Doğunun Batı tarafından yerinden yönlendirilmeye çalışılması yeni bir siyaseti göz önüne serdiği kadar tüm Doğu hazineleri gibi bilimsel birikiminin de Batılıların eline geçmesini sağlamıştır. Bu bakımdan yerine göre Hellen döneminin öne çıkarılması ilgi çekmektedir.

keni olarak İon okulu, Pitagoras'çılar ve Elea'lılar ile başlayıp büyük bilimsel sistemler olarak Empedokles, Anaksagoras ve Atomcular üzerinden Yunan tıp ve matematik gelenekleri yanında Sofistler, Sokrat ve Platon'la Hellen bilimi tamamlanmakta, sonra bunu Aristoteles ve okulu, İskender dönemi takip etmekte ve açıklamalar Greko-Romen dönemle tamamlanmaktadır.

Burada *Askerî, hukukî ve idarî alandaki dehalarına rağmen Romalıların zayıf bir felsefî kapasiteye sahip olmaları ve Roma'nın çöküşünden önce bilimin ilerlemesini durdurması*¹⁶ genellikle antik bilimin çöküşü olarak nitelendirilmiştir.

Gerek Mason ve gerekse Brunet-Mieli'nin çalışmalarında Yunan sonrasının Antik bilimin çöküşü olarak değerlendirilmesi ilgi çekicidir. Batı'nın Hellenistik dönemden sonra daha kapsamlı (Avrupa'da sistemin içine katılıyor) ve daha bilinçli¹⁷ bir örgütlenme biçimi olan Roma İmparatorluğunun antik bilimin sonu olarak değerlendirilmesi düşündürücüdür.

Yunan dönemini Roma ile birlikte ele alma çabalarına rağmen (Histoire Générale des Sciences C.I) Roma'nın başka konularda başarılı olması (yollar, kemerler, kanallar, tüneller)¹⁸ ve hristiyanlığın ortaya çıkışı ile dünya görüşünde ortaya çıkan farklılaşma antik bilimlerin sonu olarak değerlendirilmektedir.

Yunan-Hellen-Roma çerçevesinde ele alınan gelişmeler içinde bu merkezlerde oluşan bilim anlayışının, kullanılan usullerin daha önce veya daha sonra Doğu'da uygulanmış oluşu Mısır ve Mezopotamya yanında Hint ve Çin'den söz edilmesine yol açmıştır.

Batı'nın ortaya koyduğu gelişme çizgileri içinde, Batıyla başlangıçta ilişki içinde bulunmayan bu uygarlıkların, diğer konularda olduğu gibi bir yere oturtulamaması burada da karşı-

16 Sir William Dampier, *Histoire de la Science et de ses Rapports avec la Philosophie et la Religions*, Payot, 1951, s.15.

17 Doğulaşmadan, Doğucu bir siyasete bulaşmadan, Baykan Sezer, *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarmı*, Edebiyat Fakültesi Yayını, 1990.

18 Brunet & Mieli, *Histoire des Sciences, Antiquité*; Doğu ile doğrudan girişilen ilişkiler Sezer, *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarmı*.

mıza çıkmaktadır. Mason'un yaptığı gibi Çin ve Hint biliş tarzlarına Antik dönemin sonunda yer verilmektedir.

Bilme tarzları içinde Batılı bilmeye ayrı bir yer ayırmayı amaçlayan çabaların Yunan-Hellen-Roma çizgisine özel bir yer verdikleri görülmektedir. Bu çerçevede ortaya konan bilimsel çalışmalar ve buna bağlı faaliyetler daha önce Doğu toplumlarında başlatılmış ve önemli sayılan buluş ve aşamaların buralarda gerçekleştirilmiş olmasına rağmen Yunan-Hellen-Roma çizgisinin farklılığının vurgulanmak istenmesi dikkat çekmektedir.

Muhakkak ki farklı örgütlenme ve ilişkilerine sahip toplumların bilgileri de farklı olacaktır. Ama burada vurgulamak istediğimiz; Batılı tarzın oluşmasında ve bundan sonraki gelişmelerde; Doğulu tarzın ve başarılarının mümkün olduğunca adının anılmaması, ancak katkılardan söz açmak kaçınılmaz olunca bu çerçevede bahsetmekle yetinildiği, olmaktadır.

Bu çerçevede Doğulu tarzdan bahsetmek söz konusu olunca "bizim" dedikleri kendi tarzları açısından değerlendirdikleri ve bu tarzın sadece kendi açıları olarak, kendilerine göre masum bir değerlendirme olarak kalmayıp insanlığın tüm başarılarının Batılılaştırılması amacını taşıdığı görülmektedir.

Kurulmak istenen çizgi açısından meseleye yaklaştığımızda doğrudan alış verişin olmadığı Doğulu bilme tarzlarının ele alınmasında Hint ve Çin' deki bilimsel faaliyetleri bir yere oturtmada güçlüklerle karşılaşmıştır. Ayrıca Yunan'la başlayan çizginin Akdenizli bir karakter taşıdığı belirlenmesi de¹⁹ coğrafi bir ayrım getirerek hem Hint ve Çin'i bir yere oturtmayı güçleştirirken öbür yanda Doğulu tarzlara dinî-sihri tanımlamasından ayrı olarak coğrafyaya dayalı bir ayrım getirmektedir.

Bilme tarzlarının Yunan ile başlatılması ve Akdenizli bir karakter içinde tanımlanması Batılıların *bizim* dedikleri bilimlerin ve bilim anlayışının, bir başka deyişle '*kendi*' uygarlıklarını, bilimsel anlayışlarını, bilimsel anlayışlarını yönlendiren ve bi-

19 Bk. Rey, *La Science Orientale Avant les Grecs*, s. 3.

limlerini oluşturan düşünceleri aramaları şeklinde değerlendirilmektedir.²⁰

Bu bakımdan Batılıların kendilerine ait çizgiyi yakalamak istemeleri ve bizim bilimimiz tanımıyla konuya yaklaşmaları sadece kendilerine ait olanları değil tüm bilimsel bilgilerin Batılaşdırılmasını ve bu süreci en iyi tanımlayan bir yaklaşım olmaktadır.²¹

Başlangıç için kabul edilen bu tarzdan sonrası da belli aşamalarla sistemleştirilmeye ve günümüze kadar getirilmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede Batı'da belli bir dönemden sonra toplumsal ilişkilerin (özellikle Doğu ile girilen) desteklediği bilme faaliyetlerinin, belli dönemlerde duraklama gösterdiği kaydedilmekle birlikte, tüm dünyadaki çabalar ve araştırmalar arasında Batı'daki çabaların bilimsel bilgi ve teknoloji olarak farklılaştığı ve tüm önceki başarılarından yararlanılmasına rağmen, Batılı bilgiler sistemi olarak farklı bir tanımlanmaya ve bu şekilde kabul görmeye başlaması dikkat çekmektedir.

Roma'nın çöküşü ile Batılı bilme tarzlarında görülen gerileme ve bilimsel faaliyetlerin ortadan kalkması, Batı ortaçağına gelince vurgulanacak Batılı yanların ortadan kalktığını göstermektedir.

Bu dönemde bilgileri ve bilimsel düşüncüyü değerlendiren çalışmalarda İslâm adına ayrılmış bölümlere rastlanılmaktadır. Batı'nın kendi kabuğuna çekildiği dönem, bilimsel çalışmaların da uykuya yattığı dönem olarak kabul edilecek ve bunun nedeni olarak –İslâm'ın da bir din olduğu unutulurak- dinin etkisinden söz edilecektir.

Batılı biliş tarzının ortaçağ ile (bu da Batılı bir tarih dönemlendirme biçimi) içine düştüğü durumu açıklamada dikkat çekici diğer bir yan ise Yunan ile birlikte başladığı kabul edilen

20 Bk. a.g.e.; *La Pensée Grecque et les Origines de l'esprit scientifique*.

21 Örneğin felsefe olarak Yunan'a büyük önem verilmesi ve bazı bilimlerin felsefi çalışmalardan kaynaklandığı ve bu konuda Aristoteles'in büyük katkıları olduğundan söz edilirken, Aristoteles'in insan vücudunun işlevlerini tam olarak bilmediği, Astronomi vs. gibi konularda yanlış fikirlere sahip olduğu ve belli sınırlı verileri genelleştirmesi dikkat çekici olmaktadır.

pür, bilimsel düşüncenin kesintiye uğramasıdır. Batı'nın orta çağda vardığı toplumsal düzen ve bunun bilgi açısından ifade ettiği anlam hiç de övünülecek gibi olmadığından olacak, bunun nedeni olarak Yunanlı değerlerin, Antik değerlerin yok oluşu sayılacak ve tarihleri içinde bu değerlere, bu bilgilere ulaşmak bir çok konuda olduğu gibi bilgi konusunda da yeniden doğuş sayılacaktır.

Toplumların tarihleri boyunca ortaya koydukları biliş tarzları içinde belirli bir tarzın, Batı ile ilgili tarzın, bilim ve bilimsellik adına öne çıkarılması çabalarında, Batı'nın uyuyuşa geçtiği sıralarda İslâm toplumları tarafından ortaya konulan bilgi ve bilimlere büyük önem ve yer verildiği görülmektedir.

Bu konuda İslâm'a verilen önem onun yadsınamaz başarılarından çok Arapların Hellen bilimini Yunan kaynaklarından öğrenmiş olmaları ve bunu saklayarak Batı'ya aktarılmasında bu bilime yataklık ve aracılık etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Böylelikle Batılıların *bu gün bilim olarak tanıdıkları ve izledikleri her şeyin kaynağı olan Yunan bilimi*²² Araplar aracılığıyla Batıya tekrar kazandırılmış olmaktadır.

Bu süre içinde Araplarla özdeşleşen İslâmî çerçeve iki açıdan önem taşımaktadır Batılılar için. Bunların başında Hellen biliminin Doğulu Hristiyanların dillerine ve oradan Arap diline aktarılması ile kurtarılma sürecinin başladığı ve IX'ncu yüzyıldan itibaren doğrudan Yunancadan tercümelerin başlaması ile devam ettiği gelmektedir. Böylelikle yavaş yavaş Araplar tarafından biriktirilen bilgilerin Hristiyanlar ile İslâm arasında ticaretin gelişmesi ölçüsünde Batı'ya girdiği üzerinde durulmaktadır.²³

Bu çerçevede Arapçadan Latincenin yanında bazı millî dillere de çevirilerin yapılarak Hellen bilgileri ile Arapların yaptıkları bazı katkı ve gözlemlerin Batı'ya aktarıldıkları bilinmektedir.

22 Crombie, *Histoire des Scinces de Saint Augustin à Galilée 400-1650*, s. 4-6.

23 A.g.e., s.30-31.

Arapların yaptıkları katkılar konusunda en başta değinilen konuların başında optik ve perspektif alanlarındaki çalışmaların geldiği görülmektedir. Ama bütün bunların taşıyıcısı olarak matematikteki katkılar üzerinde durulmaktadır. Çünkü *Hint sayı sisteminin Araplarca öğrenilmesi ve bu kanalla Hristiyan dünyasına kabulü Avrupa bilimi için büyük bir ilerlemeyi ifade etmektedir.*²⁴

Böylelikle sadece Batı'nın unuttuğu Hellen birikiminin değil aynı zamanda Doğu'nun önemli bilimsel buluş ve uygulamalarının İslâm kanalı ile Batı'ya geçtiği ve bu geçen bilgilerin Batı'nın yeniden doğuşu açısından temel görevini yüklediği ve bu açılardan Doğu'nun ayrı bir zaman kesitindeki her alanda yükselişinin ifadesi olan İslâmın değerlendirmelerde ayrı ve önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Yine bu anlayış çerçevesinde *antik Babil, Asur ve Mısır ile antik Hint ve Çin'de ileri hatta şaşırtıcı bir tekniğe sahip olunmakla birlikte bunları hiçbir bilimsel düşünce anlayışının izlememiş oluşu üzerinde durulurken İslâm- la birlikte, üstelik Yunan-Arap biliminden (La Science Greco-Arabe) söz edilmesi konumuz açısından üzerinde dikkatle durulması gereken bir bağlantı kurma biçimini göstermektedir.*

Bundan sonraki gelişmelerin bölümlenmesi tamamen Batı tarihine uygunluk gösteren bir yol izlemektedir. Modern bilimler ve Çağdaş bilimler ayrımının kullanılmasına rağmen her iki dönemlendirmenin yüzyıllara göre ayrıldığı ve bilimlerin 17, 18, 19 ve 20. yüzyıllar olarak ele alındığı görülmektedir.

Daha önceki dönemlerde gerek Doğu adıyla gerekse bilimsel başarılarda bulunan toplumlar veya bazı bilimlerin bu kesimdeki özelliklerini belirtmek üzere ayrılan bölümlerin yerini bu defa Batı'ya katkılar açısından değil; Batılı bilimlere benzemeleri, Batılı tarzları sürdürmeleri açısından yer verilmeye başlandığı görülmektedir.

Bu konu için bir örnek olarak H.G.S. C.II'de *Avrupa Dışındaki Bilimlere ayrılan bölümde XVI. ve XVII. yüzyılda Uzak-do-*

24 A.g.e., s. 38-39.

ğu'da bilimlerden söz edilirken XVII. ve XVIII. yüzyılda Çin'de Cizvit katkısı; Japonya'da Batı bilimiyle ilk temas; XV ve XVIII. yüzyıllarda Hint bilimi bölümünde Matematik ve Astronomi alanında yabancı etkilerden söz edilmektedir.²⁵

Çağdaş bilimden söz edilirken dikkat çekici bir yan ise zamanımıza gelince Batı'nın Avrupa ile sınırlı tutulan bilim merkezlerinin çoğaldığı ve bu çerçevede Amerika ve Rusya'nın öne çıktıkları vurgulanmaya başlamaktadır.

Bu konuda ortaya çıkan ve bilgi tarzlarının Batılı bir gözle değerlendirilmesini içeren yorumlar, bilgi tarzlarının Batılaşırılması süreci ve çabasının belli bir yanını ortaya koymaktadır. Burada bilimlere toplumdan bağımsız ve topluma bu şekliyle etki yapan toplum üstü bir özellik atfedilmesinin bir başka göstergesi Renaissance'tan sonra Batı'da görülen bilimsel faaliyetlere bu çerçevede bir anlam kazandırılmasını sağlayan Modern bilimlerin değerlendirilmesi üzerinde de durmamız gerekmektedir.

Bilimlerin Umumî Tarihi tarzındaki değerlendirmelerin yakın zamanların işi olduğu ve bilhassa sosyolojinin ortaya çıktığı dönemlerdeki önce Ansiklopedistler sonra Pozitivist okul ve Auguste Comte tarafından ele alınması göz önüne alınacak olursa²⁶ esas değerlendirmelerin bu yüz yılın başında gerçekleştiği ve bu konudaki Batı üstünlüğünü vurgulamaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

B. Modern Bilimler

Modern bilimler olarak tanımlanan ve bilim tarihlerinde kendisine ayrı bir yer ayrılan dönem Batı'nın -belki Yunan dönemi de dahil- kendisini sadece kendi özellikleri ile tanımlayabilme imkânına kavuştuğu bir dönem olarak ele alınmaktadır. Burada yeniden doğuş olarak adlandırılan ve Batı'nın içinde bulunduğu

25 Histoire Generale des Sciences T II, *La Science Modern*, De 1450 à 1800, P.U.F., 1966, s.721 ve devamı

26 Bk. René Taton, "Préface Générale à l'Histoire Générale des Sciences," *Histoire Générale des Sciences T.I La Science Antique et Médiévale*, Des Origines à 1450, P.U.F., 1966, s. V.

açmazlardan kurtulma yollarını denediği bu döneme büyük önem verildiği ve Batı tarihinde Yunan döneminden daha özel bir değerlendirmeye tâbi tutulduğu ve özel anlamlarla yüklendiği görülmektedir.

Yapılan değerlendirmelere göre *Batı Avrupa yeryüzünde Renaissance olarak tanımlanan fikir hareketlerinin üretildiği yegâne bölge olup, benzeri bir şey ne Doğu Avrupa'da ne Japon, Hint ve Çin gibi geleneksel uygarlıkların süriüp gittiği Asya ile XVI. yüzyılda oyun dışı bulunan Amerika ve Afrika'da görülmüştü. Zira Avrupa'da, XVI. yüzyıldan itibaren, Matematik ve deneysel bilimlere olağan üstü bir gelişme kazandıran sağlam bir zihnî temele dayalı fikirler ortaya çıkmış ve bu bilimler, durmaksızın ilerleyerek, gelecek yüzyıllarda tüm dünyayı saran ve insanlığın hayatın değiştiren tekniğin doğuşunu sağlamışlardı.*²⁷

Renaissance'ın bu farklı biçimde temellendirilmesine ve Batı için kurtuluşu getirmiş olduğu şeklinde değerlendirilmesine rağmen ilk elde bilginin dayanakları açısından ne değişti? sorusu akla gelmektedir.

Çünkü Renaissance'a verilen büyük değer ve sonraki değişmelerin dayandırıdığı özellikler bilimsel birikim ve dünyaya bakış tarzındaki değişiklikler olarak özetlenebilir. Bu çerçevede Batı dünyasının belirtildiği gibi bir ayrıcalığa ve üstünlüğe sahip olamadığını söyleyebiliriz.

Her şeyden önce bilimsel birikim olarak ortaya konup modern bilimlerin başlatıcısı olarak kabul edilen bilgilerin hiç de yeni bir şey olmadığı, Araplar üzerinden gelen ve üstelik Roma ile sona erdiği kabul edilen miras olduğunu bilmekteyiz.

Burada belirtildiği gibi bir bilimsel devrim var ise bunu bu çerçevede anlamamanın mümkün olmadığı gözükmektedir. Çünkü Yunan bilgi mirası da kökenleri Doğu biliş tarzlarında olan bilgileri ele aldığı gibi İslâm üzerinden gelen de belli bir ölçüde Doğu bilgi birikim ve geleneği olmuştur. Burada bunların nasıl olup da Batı için bir ayrıcalık nedeni oluşunu anlamak mümkün değildir.

27 Emil Brehier, *Science et Humanisme*, Albin Michel, 1947, s. 7.

Ayrıca bu temele dayalı olarak sürdürülen çalışmaların da *deneyden çok spekülatif oluşlar ve fiziğin bile Doğa felsefesi çerçevesinde teleolojik ve teolojik olması* yanında bu dönemdeki büyük bilim adamlarının aynı zamanda rasyonalist büyük filozoflar oluşu ve bu çizginin 19.yüzyıla kadar devam ettiği²⁸ göz önüne alınırsa büyük gelişmelere yataklık ettiği kabul edilen modern bilimlerin nasıl ortaya çıktığı ve bu geleneksel biliş tarzından nasıl ayrıldığı açıkça belli değildir.

Ayrıca Descartes, Leibnitz ve Newton gibi bir çok filozof bilim adamlarının tanrı fikri ile taçlanan bir kâinat modelini açıklamaya çalışması göz önüne alınırsa²⁹ modern bilimlere ortaya koyan itişin nereden geldiği anlaşılamamaktadır. Şayet dünya görüşünde ortaya çıktığı farz edilen değişikliğin bu ortamı yarattığı kabul ediliyorsa bunu bu çerçevede net olarak görmek mümkün değildir. Ya da bir değişiklik var ise bunun açıklanması bu anlamda mümkün değildir.

Çünkü gerek tanrı fikriyle dolu bir kâinat anlayışı gerekse daha sonraları pek moda olacak *doğa yasaları* anlayışı çerçevesinde oluşturulacak bir kâinat anlayışı Renaissance'tan kaynaklandığı kabul edilen modern bilimlerin varlığını, gelişmesini açıklamaya yetmemektedir.

Evet Renaissance'la birlikte dünya görüşü değişmiş, bir çok alanda ilerlemeler ortaya çıkmıştır ama bunun nedeni salt bilimsel çerçevede, bilim adamlarının meraklarına bağlı buluşları ile açıklanacak gibi değildir.

Ayrıca olduğu söylenen bütün dinî modellere karşı çıkışa rağmen kâinatın tanrının eseri olduğu anlayışı değişmediği gibi, üstelik bunun altında Doğulu bir mirasın izlerinin de bulunduğu dikkat çekmektedir.

Mason'ın belirttiğine göre³⁰ Descartes, *başlangıcından beri "doğa yasaları" tarafından tayin edilen kâinatın Tanrı tarafından yönetil-*

28 Serge Latouche, *Le Procès de la Science Sociale*, Introduction une théorie critique de la connaissance, Théorie et Société, Ed. Anthropos, 1984, s. 89-90.

29 A.g.e., s. 91.

30 Mason, *Histoire des Sciences*, s. 129.

*diğini kabul eder. Tanrı, kâinatı bir kere yarattıktan sonra artık müdahale etmemiştir.*³¹

Üstelik fikir tarihçisi E.Zilsel'in belirttiğine göre "doğa yasaları" deyimi iki temel kaynaktan türemiş olup birincisi XVI. ve XVII yüzyıllarda mutlak monarşiler tarafından ortaya atılmış olup ikincisi Hristiyanlığa bir Yahudi anlayışından geçmiş ve kökeninde eski Babil despotik (despotik tanımına katılmıyorum) yönetiminin: Tanrı kâinatın yöneticisidir anlayışı bulunmaktadır. Antik dünyada "doğa yasaları" deyimi özellikle Stoacılar tarafından kullanılmış olup, Babil'li fikirlerden, özellikle astrolojiden, etkilenererek Büyük İskender ve sonraları Roma İmparatorluğu gibi antik mutlakiyet yönetimlerinde Stoacılığın egemen bir felsefi anlayış olduğu ileri sürülmektedir.³²

İşte bütün bunları göz önüne aldığımızda ne değişti sorusu aklımızı kurcalamakta ve modern bilimleri temellendirmek konusunda ortaya atılan açıklamalar toplumdan bağımsız bir bilim anlayışını da temellendirdiği için, diğerlerinde olduğu gibi kuşku ile karşılamamız söz konusu olmaktadır.

Evet, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Renaissance'la birlikte Batı'da temelden bir şeyler değişmeye başlamış ve bu değişiklik bir çok konuda olduğu gibi kendisini bilgi alanında da göstermiştir. Ama değişikliğin temeli anlatıldığı gibi sadece bilgi konusunda eskinin keşfi değildir.

Bu dönem mevcut ilişkilerin değişikliğe uğradığı ve yeni ilişkilerin sürdürülebilmesi ve ayakbağı olan eski ilişkilerin bertaraf edilebilmesi için bilgi konusuna özel bir önem verildiği dönem olarak dikkatimizi çekmektedir.

Mevcut bilgi ve bilim kadrolarının yeterli olmadığı ve kurulmakta olan yeni ilişkileri destekleyecek yeni bilgilere ihtiyaç duyulduğu bir ortamda girişilen çabaların ve bunlara bağlı olarak elde edilen yeni bilgilerin sistemleştirilmesinin modern bilimler adı altında toplanması bizce daha geçerli bir açıklama olabilir.

31 Herhalde günümüzün moda kavramlar ile ifade edecek olursak müdahaleci olmayan liberal bir tanrı anlayış ile karşı karşıyayız diyebiliriz.

Modern bilimler Batılı toplumların Avrupa dışına açılmaları sırasında karşılaştıkları güçlüklerin -özellikle denizcilikte- giderilmesi amacıyla ortaya konan buluş ve uygulamaların varlığına dayalı olarak ortaya çıkmışlar ve Batının elde ettiği başarıların bu bilimlerin bir sonucu olduğu şeklinde değerlendirilmelere yol açmışlardır.

Bu bakımdan modern bilimlerin ortaya çıkışını sadece belli kişilerin bazı konulara duyduğu merakla açıklamak mümkün değildir. Çünkü *Coğrafya, Astronomi, Haritacılık denizcilik için temel unsurları oluşturduğu gibi Henri le Navigateur, Christophe Colomb, Copernic*³³ kesin bilgi ve eylemle dünyadaki yeni ilişkileri fethetmek yolunda ortaya çıkan isimlerdir.³⁴

Modern bilimler Batının dünyaya yayılması sırasında geçerli olan tarzın ortaya çıkmasını sağlamakla kalmayıp, Batının yayılmasına paralel olarak bu tarzın uygulanmasında ortaya çıkan araç-gereçlerin de yayılmasıyla Batılı tarzın yerleşmesini de sağlamışlardır. Bu konuda *Flamanlar ile Cenovahlılar arasında pusula imalatı konusunda uzun zaman süren bir rekabetin olmasını* bir örnek olarak verebiliriz.³⁵

Özellikle astronomi alanında baş gösteren arayışlara cevap bulma çabaları eski bilim kadrolarının ortaya koyduğu eski dünya ve kâinat anlayışını alt-üst etmiş ve yeni arayışlar sonucu elde edilen başarılar bilimsel alanda bir ihtilâl olarak değerlendirilmiş ve modern bilimler anlayışının vurgulanmak istenen farkı bu çerçevede ortaya konmuştur.

Bu durum, yâni eski bilgi kadrolarının ve buna dayalı dünya ve kâinat anlayışlarının yeni ilişkilere ve bunlarla ilgili arayışlara cevap vermemesi ve kâinatın bir ölçüde hareketsiz gibi kabul edilip bu anlayışın resmî bir görüş niteliği alması yeryüzünün her tarafına gitmek isteyen Batılı tüccarların ihtiyacı olan dayanak-

32 Mason, *Histoire des Sciences*, s. 129-130.

33 Copernik Vistül kıyısındaki eski bir Hansa şehri olan Thorn'da belediye görevlisi ve zengin bir tüccar olan bir şahsın oğlu idi. Mason, *Histoire des Sciences*, s. 99.

34 Georges Gusdorf, *Les Sciences Humaines et La Pensée Occidentale*, I. De l'Histoire des Sciences à l'Histoire de la Pensée, 1966, s. 22.

35 Mason, *Histoire des Sciences*, s. 176.

ları sağlayamadığı için, ilk devrim bilimsel çerçevenin ters-yüz edilmesine ve harekete izin veren ve bunu açıklayan bir hale sokulmasına yol açmıştır. Denizlerde dolaşan insanlara da bu doğrultuda ilk yol gösteren bilim Astronomi olmuştur.³⁶

Modern bilimler konusunda İtalyanların öncülüğü üzerinde durmamız gerekirse, İtalya'nın değişen tarihî ve toplumsal koşullar çerçevesinde Doğu ile ilişkileri örgütleyecek Batılı ülke olma özelliğini kazandığını görmekteyiz. Doğu-Batı ilişkilerinin İtalyanlar aracılığıyla sürdürülmesi Batı'da bu ülkeye önemli ayrıcalıklar kazandırmıştır.³⁷

Doğu ile kurulan ve sürdürülen geçerli ilişkiler sadece Renaissance denilen bir hareketin başlatıcısı olarak kalmamış, bilgi ve bilimlerin yeni koşullar doğrultusuna ayak uydurması sağlanmıştır. Denizcilikte ortaya çıkan gelişmelerin yol açtığı Astronomi çalışmalarının yanında Fizik, Anatomi gibi dallarda da yeni anlayışı İtalyanların temsil ettiği görülmektedir.

Doğu ile ilişkilerin birkaç noktada birden başlaması ve sürdürülmesi bu noktaların bilgi ihtiyacın arttırmakla kalmamış kurulan bağlantıların kişisel başarılarından kaynaklanması farklı denetim noktaları ve farklı bilim merkezlerinin oluşmasına yol açmıştır.

Bilimsel çalışmalar ve elde edilen başarıların şahıslarla özdeşleşmesi bu başarılarla yol açan bilimsel faaliyetlerin, bilgi işlerinin kişisel boyutta yürütüldüğünü ve kişisel başarılarla dayalı olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu tür gelişmeler aynı zamanda bilimsel faaliyetleri zorlayan toplumsal çerçevenin de gözden kaçtığını bize göstermektedir.

Bu gelişmelerden ayrı olarak bazı bilim dallarının belli ülkelerin tekelinde imiş gibi görünmesi üzerinde duracak olursak bu ülkelerin karşı karşıya bulundukları sorunlar açısından meseleye bakmanın önemli kolaylıklar getirebileceğini söyleyebiliriz. Genel olarak değerlendirdiğimizde bu ülkelerin Doğu- Batı ilişkisi-

36 Sosyolojide bu işi ilk olarak Marx'ın yaptığını söyleyebiliriz.

37 Batı'nın Doğu ile mümkün ilişki biçimlerinden birini gerçekleştiren İtalyanlar için Bk. Sezer, *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Târımı*.

lerindeki yerleri ve karşılaştıkları meseleler açısından bilimsel gelişme ve özellikleri de bir açıklama kazanabilir.

Örnek olarak Doğu ile savaş ilişkisinde de bulunan İtalyanlarda Cerrahî uzmanlıklar giderek Tıp ve Anatomi üzerindeki ilerlemeler, Balistik'e dayalı uygulama ve hesaplamalara kadar yaygınlık göstermektedir.

Özellikle 17. yüzyıldan sonra bilimsel devrimler olarak adlandırılan gelişmelerin İtalya'dan sonra Flandre, Pays-Bas ve İngiltere gibi ülkelerde dikkat çekici bir özellik kazanması, bu gelişmelerin adı geçen ülkelerin Doğu ile kurdukları ilişkiler çerçevesinde anlam kazandığını göstermek açısından da ilgi çekicidir.

Bilimsel çalışmaların aldığı boyutlar ve kazanılan özellikleri sağlayan temel bağlantı ve ilişkiler bu şekilde olmakla birlikte farklı bir şekilde değerlendirildiği görülmektedir. Bu değerlendirmelerde ilk dikkat çekici yan bilimsel çalışmaların ve elde edilen başarıların altında yatan toplumsal faktörlerin belirlenmemesi ve hep tekrarladığımız gibi başarıların salt düşünce çerçevesinde değerlendirilerek buradan bilimlere özel payeler çıkarılmasıdır.

Ayrıca bilginin Batılılaştırılmasında dikkat çeken bir husus bilimin toplum ilişkileri ve buradan kaynaklanan ihtiyaçlardan soyutlanıp çıkar gütmeyen (désintéressée) ve nesnel vb. gibi tavırlar içinde tanımlanmak istenmesi teknik buluşlarla bilimsel ilerlemeler arasında kurulabilecek doğrudan bağlantı ve paralelliklerin eleştiri almasında görmekteyiz.

Bilimsel ilerlemelerle teknik buluşların ayrı ayrı değerlendirilmek istenmesi dikkat çekmektedir. *Antik Çin'de, son yıllara Birleşik Devletler'de ve aşağı yukarı şimdiki* (1935) *Japonya'da olduğu gibi bilimsel gelişme olmadan ileri teknik uygarlıklardan söz edilebildiği gibi Antik Yunan'da, Modern zamanlarda Hollanda ve Danimarka ve çok yakınlarda Hindistan'da olduğu gibi bazı ülkelerde önemli bilimsel faaliyetler sıradan bir sanayi düzeyinde ortaya çıkmıştır.*³⁸

38 Roland Mousnier, *Progrès Technique et Progrès Scientifique en Europe au XVIIIe siècle*, Les Cours de Sorbonne, 1956, s. 22.

Bununla birlikte bilim ile tekniğin birbirinden bağımsız gelişmediği, her iki alandaki gelişmelerin öbüründe yansımaları bulunduğu ve bunun sanayi olayıyla geniş ve çabuk uygulama boyutuna kavuştuğu bilinmektedir. Ele aldığımız dönemle ilgili birkaç örnek verecek olursak bazı bilim adamları (*maden dökümü, top namlusu imalat vs. gibi*) zenaatkâr deney ve metodlarla ilgileniyorlardı. Ayrıca zenaatkâr birikim yeni teknik ve bilimsel buluşlar sağlıyordu.³⁹ Böylelikle zenaatkârların notları (*litterature artisanale*) ile ilgilenen bilim adamları iyi deneyci olan zenaatkârları eksiklikleri olan teorilerle besliyorlardı.⁴⁰

Yine Renaissance sanatçılarının natüralist kaygılar ve perspektif problemlerle optik sorunlara eğilmeleri, XVII. yüzyılda teleskop, mikroskop ve gözlük kullanımı ve ayrıca teleskopun astronomide büyük kolaylıklara yol açması yanında denizciler tarafından da kullanılması göz önüne alınırsa⁴¹ bunların birbirinden ayrılamayacağını görürüz.

Aynı şekilde ilerleyen dönemleri kapsayacak şekilde sanayileşmenin bilim ve teknik arasındaki bağlantıyı kurmadığı şeklindeki açıklamalara rağmen⁴² bu konuda sıkı bir ilişkinin olduğu kabul edilmektedir. Üstelik *bilimin tekniğe uygulanması sanayi ve ulaştırma alanı ile sınırlı kalmayıp tarım alanına yayıldığı, telefon, hesap ve daktilo makineleri ile büroları işgal ederek kalabalık bir teknisyen sınıfını oluşturduğu* söylenmektedir.⁴³

Bazı değerlendirmelerde toplumsal meselelerle olan bağlantı inkâr edilmemekle birlikte bu şekilde bir bağlantı ve sonuç çıkarılması açısından ciddiye alınmadığı ve bilgi, bilimsel düşünce ve bilimlerin kendi içlerinde ve kendiliğinden yürütülen faaliyetler olarak bu tür bağlantılardan bağımsız, pür düşünce ile ilgili meseleler olarak ele alındığını görmekteyiz. Bu tutum altta yatan ilişkileri saklayarak Batı'nın dünya egemenliği mace-

39 Mason, *Histoire des Sciences*, s. 105.

40 A.g.e., s. 106.

41 A.g.e., s. 153.

42 Bk. Mousnier, *Progrès Technique et Progrès Scientifique en Europe au XVIIIe siècle*,

43 Mourice Boumont, *L'essor Industriel et l'Impérialisme Coloniale 1878-1904*, P.U.F., 1949, s. 392.

rasını tartışma dışı bırakmak isteyen ve sonraları bunlar bilinmediği için ortaya çıkan sonuçların kendi başına veya bilimsel olduğunu iddia eden görüşlerle aynı kapıya çıktığını belirtmekle yetiniyoruz.

Sadece modern bilimler olarak adlandırılan kesin bilimler alanında değil, sosyal ve beşerî bilimler alanındaki ilerlemele-
rin altında da tüm dünyaya yayılan Batıların egemenlik arzuları, ilişkileri sürdürme çabaları ve bu yolda edindikleri ve kullandıkları zengin gözlem ve deneyimler yatmaktadır.

Başka türlü söyleyecek olursak bütün bu gelişmelerin altında Batı'nın Batı-dışı ülkelerle ve özellikle Doğulu ülkelerle olan ilişkileri yatmakta ve bu ilişkilerin ortaya koyduğu meseleler bilimsel çözümleri ortaya çıkarırken [mevcut çözümlerden bir tanesi] -bilimsellik tüm mevcut verilerin yeniden değerlendirilip aranılan yönde bağlanması ve bunun için geçerli yolların bulunması olarak anlaşılabilir- aynı zamanda bu çabaların kapitalizmin emrine girdiği, emperyalizmin yanında yer aldığı görülmektedir.

Batılı düşünce veya bilme tarzının sınırlılığı veya belli açılardan geçersizliği için bir kanıt olan bilimin bu amaca hizmet etmiş olması günümüzde de Orta-Doğuda geçmişte olduğu gibi insanlık adına utanılacak bir uygulamaya yol açabilir. Bu da Batılı bilme tarzlarının masum bir bilme olmaktan çıkıp dünyanın canına okuyabilecek bir hale dönüşmesini ve bizim ona karşı çıkmakta ne kadar haklı olduğumuzu gösterir.⁴⁴

Bilimsel alandaki modernlik, Renaissance ile birlikte yeni ilişkilere uygun bir dünya görüşü yaratılması sürecinde oluşan yeni bakış açıları ve arayışları sonucunda önemli değişikliklerin yapılması ile başlamış, giderek uygulamaya yer veren ve eskiden tek elden yürütülen araştırma alanlarının uzman dallara bölünmesine yol açmış ve nihayet bu dallanmalarda bazı tikanıklıkların ortaya çıktığı yerlerde bir yandan geriye dönüşlerle eski konuların yeniden değerlendirilmesi ya-

44 Bu satırlar 26 Ocak 1991'de yazılmıştır.

pılırken diğer yandan sınıflandırmalarla eldeki mevcutların bir dökümüne gidilmiştir.⁴⁵

Bunun sonucunda atılış içindeki burjuvazinin peşinden devrimci olarak nitelendirilen bilimsel çalışmalar bir yerden sonra -bazı sahalarda- geriye dönüşlere ve mevcudu tasnifle yetinmeye başlamıştır. Bunu da Batı'nın Doğu ile olan ilişkileri stabilize etmesi ve giderek kendi düzenini korumaya çalışması ile açıklamak mümkündür.

Giderek daha ince ve ayrıntılı ele alışı, dökümler ve sınıflamalar yanında neredeyse olayların tek tek ele alınarak esas sisteme uygunluğunu göstermeye - özellikle toplum bilimlerinde- daha çok yer verilir olmaktadır. Bu çabalar bu bilimlere büyük bir kuşatıcılık özelliği kazandırmış gibi bir izlenim bırakması yanında artık o konuda yapılacak bir şey kalmadığı inancını da yerleştirmektedir. O zaman büyük bir hayranlık ve genel kabul anlayışı ile bu alana katılabilme, onları anlayabilme çabaları yanında kendimizi yetersiz görme alışkanlıkları yerleşmektedir.

C. Bilimsel Düşünceye Verilen Önem

Modern bilimler Batı toplumlarının Batı-dışı toplumlarla sürdürmek zorunda oldukları ilişkiler çerçevesinde, karşılaşılan her boyuttaki güçlüklerle destek verecek çalışmalarla bilgi kadrolarının genişletilmesi çabalarına bağlı olarak doğup gelişmişlerdi.

Eski bilimsel çerçeve içinde hareket etmekle birlikte toplumlarda ortaya çıkan yeni ilişkiler farklı bilgileri gerekli kılmış ve Doğu toplumları ile sürdürülmek istenen ilişkiler, eski bilgilerin yeni amaçlar doğrultusunda kullanılmasına yol açmış, mevcut bilgiler ve bunlar düzenleyen anlayışlar toplum ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yapılandırılırken bu arayışları destekleyen pratiklerden de önemli ölçülerde yararlanılmıştı.

45 Geometride geriye dönüşler, tabiat bilimlerinde girilen yeniden sınıflama çabaları

Bu çerçevede daha çok üzerinde durulan konu, modern bilimlerin yeni bir düşünce tarzından kaynaklandığının vurgulanması olmuştur. Geleneksel olarak kabul edilen -ve mevcut ilişkilere cevap veremeyen- düşünce tarzlarından ayrıldığı kabul edilen modern düşünce tarzı yeni bir mantık anlayışına bağlanmak istenmektedir. Modern anlayışın özelliklerinin tanıtılmaya çalışıldığı ele alışlarda tartışma, pozitivist anlayış yanında metodoloji olarak mantık üzerinde durulmakta ve *doğmakta olan bilimin en önemli buluşlarını geleneksel mantık tarafından çizilmiş yolların dışında gerçekleştirdiği ileri sürülmektedir*.⁴⁶

Renaissance ile oluşmaya başlayan yeni düşünce tarz veya Yeni Mantık'a (Bacon'un Novum Organum'u) dayanan bilimsel düşüncenin *otorite anlayışına karşı olduğu* ve buna rağmen *hala XVII. yüzyılda Aristo'nun etkisinde olan fizik anlayışından örnek*⁴⁷ olarak söz edilmektedir.⁴⁸

Otorite anlayışına karşı olduğu ileri sürülen bilimsel düşüncenin diğer belirleyici özellikleri bu çerçevede ortaya çıkacaktır. Esas olarak *evrenselliği* vurgulanmakla birlikte bilimsel düşüncenin *özgür araştırma, pozitif olma, determinizme inanç, eleştirici tavır, çıkar gözetmeme ve ahlâkî unsurlara sahip olma* gibi özellikler çerçevesinde tanımlanmaya çalışıldığını görmekteyiz.⁴⁹

Bilgi sosyolojisinde biliş türleri arasında ayrıntılı bir ayırım yaparak bilgileri belirli özellikler açısından belli başlıklar altında toplayan Gurvitch; ilk notlarında⁵⁰ bilimsel bilgiye önemli yer ayırarak *bilimsel bilgi, bilgi türleri arasında en çok objektif ve en az angaje olanıdır. Bilimsel bilgi her defasında akılcı ve deneysel bir bilgidir. Aynı zamanda kendiliğindenliği az olup, daha çok inşa edilmiştir. Sonuç olarak bu çifte anlam içinde eğitim ve araştırma örgütlerine dayalı, teknik ve metotları sistematize eden en organize bir düşüncedir* der.

46 Bk. Armand Cuvillier, *Manuel de Philosophie, Tome II*, Armand Colin, 1932, s. 11.

47 A.g.e., s. 49-50.

48 Burada ne değişti sorumuzu tekrar hatırlıyor ve bilimin kendisinin otorite olduğunu belirtiyoruz.

49 A.g.e., s.48-55.

50 Bk. Georges Gurvitch, *Initiation aux Recherches sur la Sociologie de la Connaissance*, Fasc. 1, Centre Documentation Universitaire, 1948.

Gurvitch biliş tarzları olarak değişik toplumsal örgütlenmeler çerçevesinde diğerlerine göre yaygın olmaları açısından bir hiyerarşinin oluştuğunu ve öne çıkan birkaçının toplumun türüyle örtüştüğünü ileri sürmektedir. Cangızbay'ın dilimize *Dış dünyanın algısal bilgisi; Başkaları'nın, Biz'lerin, Grupların, Toplumlara bilgisi; Sağduyu'nun bilgisi; Teknik bilgi; Siyasal bilgi; Bilimsel bilgi; Felsefî bilgi* olarak kazandırdığı bu bilgiler içinde bilimsel bilginin yukarıda belirtilen özelliklerinin Gurvitch tarafından ayrıntılı bir biçimde şu şekilde ele alınmaktadır:

Bilimsel bilgi akılcı⁵¹ olup bu anlamda her türlü mistikliği ve duygusallığı dışında bırakır. Her ne kadar bu alandan her türlü değer yargısını ayıklamak mümkün değilse bile, bilimsel bilgi partizan olmayan, çıkar gütmeyen, bağlı olmayan bir bilgi olduğu iddiasındadır. Bu tam anlamıyla kitlelerin üzerinde objektiflik, tarafsızlık ve duygusal olamama arzusu olarak anlaşılmaktadır.

Bu bilginin kendini doğrulamak zorunda oluşu ve belli çabalara bağlı olarak kurulmuş oluşu yanında en demokratik bilgi olduğu ve alanındaki her türlü otorite ve hiyerarşiyi yıktığı kabul edilmektedir. Bu çerçevede bilimsel bilgi gerçeklerin saklı tutulup tutulmaması karşılığını bertaraf eder. Büyüde, teolojide, felsefede veya algısal bilgi ve sağduyunun bilgisinde olduğu gibi bazı gerçeklerin içte tutulması gibi özellikler bilimsel bilginin bağımsızlığını kazanmasıyla ortadan kalkar ve herkese açılır. Ona göre, bu durum haklı olarak demokratik rejimlerin bilimsel bilginin gelişmesi için en elverişli rejimler olduğunu gösterir.

Bilimsel bilgi adına ortaya konan son özellikler ise onun *olabildiğince tam bir "genelleşme"ye, "evrensellik"e ve "objektiflik"e eğilimli olmasıdır. Ortaya konan bu özellikler çerçevesinde bu bilgi türünün sosyal gerçeklikle olan bağlantısı söz konusu olduğu zaman Marx'ın salt teorik bilimlerin galip burjuvazi ve olgunlaşan kapitalizmin özel bir ürünü olduğu konusundaki açıklamaları örnek olarak gösterilir.*⁵²

51 Bazı kavramların altını ben çizdim.

52 A.g.e., s. 46-49.

Gurvitch daha sonraki çalışmalarında bilimsel bilginin demokratik-liberal toplumlarda ilk sırayı alması üzerinde duracaktır.* Böylelikle rekabetçi kapitalizmde ilk sırayı alan bilimsel bilgi demokratik-liberal toplumların başta gelen özelliği olacaktır.**

Yine bu çerçevede bilimsel bilgi ile modern ve sonraları çağdaş bilimler arasında bir örtüşmenin bulunduğu ve her ikisinin aralarında bir ayırım yapılmadan birbirinin yerine kullanılabildiklerini ayrıca bilim ve teknolojinin toplumu dönüştürme açısından birlikte kullanıldıklarını görmekteyiz.⁵³

Bu çerçevede, günümüze yaklaşıldıkça bilimsel düşünce ve modern bilimlere verilen özel anlamların ayıklamalarla mükemmelleştirilmeye çalışıldığı dikkat çekecektir. Bu bilim ve düşünce tarzının dayanaklarında gerçekleşen ayıklamalar için bir örnek olarak Descartes'ın metodunda kullanılan eski formel mantığın hiç bir buluş gerçekleştirmediği üzerinde durulması dikkat çekicidir.⁵⁴

Böylelikle modern bilimler ve dayanağı olarak kabul edilen bilimsel düşünce ile diğer biliş tarzları arasında kesin bir ayırıma gidildiği görülecek ve daha önceleri eski biliş tarzlarından Yunan ile Doğulu biliş tarzları arasında bir ayırım yapılırken bu defa geleneksel modern ayırımı ile Batı içinde de bir ayırıma gidildiği anlaşılabilecektir.⁵⁵

Günümüze geldiğimiz zaman Batı bilimi ve bilimsel düşüncesinin yukarıda belirtmeye başlayan tanımlarının kesinlik kazanmaya başladığı ve yapılan tanımların bu terimler çerçevesinde anlam kazandığını görmekteyiz. Bilimin veya bilimsel bilginin özelliğini karşılaşılan sorunların çözümünden ve Batı'nın Batı-dışı toplumlarla sürdürdüğü ilişkilerden çok bu tanımlarla kazanıp âdetâ metafizikleşmesi dikkat çekmektedir.

* Bkz. Les Cadres Sociaux de la Connaissance, 1966 s.195-206.

** Bkz. Cangızbay <der.> Sosyoloji ve Felsefe, s.246.

53 Bk. Mendelsohn, "L'Internationalisation de la Science," s. 21.

54 Bk. Cuvillier, *Manuel de Philosophie, Tome II*, s. 12.

55 Buna benzer bir ayırımın şehirle ilgili değerlendirmelerde de karşımıza çıktığı görülmektedir. Bk. Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşmaları Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987, s. 40-47.

Bir örnek olarak vermek gerekirse *Modern Batı bilimi yapısı ve içeriği gereği özünde evrenseldir. Batı kültürleri, bilimsel yönüyle, şu özellikleri ile belirirler: objektiflik, akılcılık, kişisel olmama; hızla inanmak ve seri üretim olarak maddî; serbest girişim ve yarışma, ciddi çalışma, bürokratik örgütlenme, tasarruf ve bunun sermaye olarak tekrar yatırımı açısından kapitalisttirler.*⁵⁶

Buraya kadar olan değerlendirmelerde başta akılcılık olmak üzere bir çok tanımlama bilimsel bilgiyi nitelendirmeye çalışmıştır. Bunlar içinde bilimsel bilgi ve bilimleri tanımlamada kullanılan son bir özelliği de belirtirsek, bilimsel bilgiye Kapitalizm'den başka Batı ve Hristiyan kültür çerçevesinde de bir özellik kazandırılmaya çalışılması ile karşılaşmaktayız. Bu yaklaşıma göre bilim aşağı yukarı her yerde doğmasına rağmen, ancak bizim hristiyan kültürümüz içinde modern biçimiyle gelişti. Yapmak için bilmek, etkili olmak için bilmek, bizim Batılı bilimimizin ulaşmak istediği nokta da budur.⁵⁷

Bir başka açıdan konunun değerlendirilmesine bakacak olursak doğa biliminin gelişmesi Batı uygarlığının egemen niteliğidir... *Modern bilimle karşılaştırıldığı takdirde kapitalizm, millî devlet, sanat ve edebiyat, Hristiyanlık ve demokrasi geçmişi devamlı değişme dolu, geleceği belirsizliğin karanlığı yüklü mahallî özellikler olarak belirlemektedir. Batı uygarlığının bu temellerinin her biri bilimin gelişmesine katkı sağlamaktadır.*⁵⁸

Bu açıdan bakıldığında birleştiriciliğin, açıklayıcılığın ancak bilgi katında mümkün olduğu inancı yerleşmiştir. Ya da A. Comte pozitivistizminin getirdiği anlayışla temelde var olan birliğin (unité réelle) ortaya koyduğu mantık birliğinin (unité logique) tek ve aynı metodla anlaşılabilceği kabul edilmektedir. Böylelikle

56 O.P. Sharma, "Etud de Cas: La Science et la Technique et les Changements Socio-culturels dans l'Inde Rural" *La Science et la Diversité des Cultures*, P.U.F./Unesco, 1974 "Colloque Internatinal Organisé par l'Unesco Paris, en Septembre 1971, sur la thème: Cultur et Science; la Diversité des Cultures et Universalité de la Science et de la Technologie", s.158,159

57 Remy Chauvin, *Des Savants/Pourquoi Faire? Pour une sociologie de la Science*, Payot, 1981, s.17

58 Rupert A. Hall, *The Scientific Revolution*, London, s.367'den nakleden Gusdorf, *Les Sciences Humaines et La Pensée Occidentale*, s.36.

nesnel veya bilimsel birliğin, bütün fenomenlere egemen olan benzer yasalardan kaynaklandığı üzerinde durulmaktadır.⁵⁹

Bilimsel bilginin insan hayatı üzerinde etkili olmak açısından değerlendirilişi ve bu çerçevede esas gücünü üretimin örgütlenmesinde gösterişi üzerinde de durulmuştur. Modern bilimlerin kapitalizm yanında sanayi olayıyla birlikte değerlendirilişi bunu göstermektedir.

Böylelikle mevcut bilimlerin alanları ve kadroları dışında, toplum hayatının her boyutunda karşılaşılan olaylar, değişmeler, ihtiyaç ve güçlüklerle cevap verebilecek bir şekilde bilgi birikiminden yararlanmak ve bunları toplum hayatının gereklerine göre kullanmak mümkün olacaktır.

Bu bakımdan bilimsel düşünce diğer biliş tarzları içinde mevcut teknik vb. gelişmelere ayak uydurduğu yanında bilimlerle toplumlara verilmek istenilen yön ve bilimlerin toplum hayatına aktarılacak istenilen yanları açısından kendisine ayrı bir önem verilen bilgi türü olacaktır.

Marksist yaklaşımlarda da, herhalde altyapı çerçevesinde değerlendirilmesinden olacak, bilimin ve bilimsel düşüncenin toplum kadrolarını ve üretimi biçimlendirmekte olduğu kabul edilmektedir. *Doğayı dönüştürme pratiğiyle ve aynı zamanda insan doğasını da dönüştüren etken olarak bilimsel bilgi, önce zanaatkâr sonra sanayi üretim biçimlerinin değişimiyle birlikte kendi gelişmesini de kazanmıştı. Burada kapitalizm öncesi sosyal biçimler kapitalist yapıya dönüştüğünde halkın deneysel bilgisi de ilk elde modern bilimlere dönüşmüştü. Yine bu açıdan bakıldığında bilim, kapitalizm gibi uygarlaştırıcı bir güç olarak değerlendirilerek bizim açımızdan ilgi çekici sonuçlara ulaşmaktadır.*⁶⁰

Marx'tan yapılan alıntılarla konunun geliştirilmesinde üzerinde durulan bilimin *doğrudan üretici bir güç haline dönüşmesi*dir. Çünkü *doğa ne makine, ne lokomotif, ne demiryolu, ne telgraf*

59 Alfred Fouille, *Le Mouvement Positiviste et la Conception Sociologique du Monde*, Libirie Felix Alcan, s.300

60 H. Rose & S. Rose, "L'héritage Problématique: Marx, Engels et les Sciences de la Nature" *l'Idéologie de/dans la Science*, Seuil 1977, s.23

*ne de traktör vs. yapabilir. Bunlar insan sanayisinin ürünleridir; doğal maddeler insanın doğa üzerindeki iradesinin aleti haline dönüşmüşlerdir. Onlar insan eliyle yaratılan insanî beynin organlarıdır; bilme gücü objektifleşmiştir.*⁶¹

Marksist yaklaşımlarla bilimsel düşünce ve bilimler konusunda, bu biliş tarzının kendi başına olmadığı ve insanın doğa ile mücadelesi ve bilhassa kapitalist ilişkiler çerçevesinde üretim aygıtı ile yakın ve doğrudan ilişkisi olduğu gibi bir boyut ortaya çıkarken, yine de bu ilişkide bilgiye bir öncelik tanındığı ve bu tür bir değerlendirmenin de bilgi ve bilimin ilişkilerden soyutlanmış tek başına bir güç olarak anlaşılmasını desteklediği dikkat çekmektedir.

Engel'sin Marx'ın mezar başında söylediği *bilim tarihi gelişiminin devrimci bir gücüdür* yaklaşımı⁶² bu tür değerlendirmeler için önemli bir ipucu olmaktadır. Çünkü toplum ilişkileri ile birlikte giden ve insanın önemli sorunlarının çözülmesi yolundaki çabalarını destekleyen bilgi ve türevlerinin, özellikle bilimin bu ilişkilerden soyutlanmış biçimde ele alınması bilimin ve bilimsel çalışmalara verilen önemi göstermesi açısından ilgi çekici olmakla birlikte esas meselelerin ele alınmamasına, üstelik marksistlerin çok önem verdiği üretim ve mülkiyet ilişkilerinin, başka bir deyişle ezen ezilen mücadelesinin gözden kaçmasına yol açmaktadır.

Bu bakımdan bu tür değerlendirmeler insanlığın gelişmesini, özellikle Batı'da karşılaşılan dönüşümleri açıklamak açısından sadece düşünceye bir ağırlık vermesi bakımından insanın toplumsal eylemini, üstelik başarısızlıklarla karşılaşmış eylemlerini göz önünde tutmaması sonucu, ilişkileri gözden saklamaya yol açtığı için sosyolojik açıklamalarda güçlükler getirecek yaklaşımlar olarak gözükmektedir.

Başka bir açıdan ele alırsak bilimsel düşünce bütün biliş tarzları içinde Batı'da ortaya çıkan gelişmelerin temeline konan bir bilme tarzı olmaktadır. Bilimleri canlandıran, en soyut teorik

61 A.g.e., s. 23 Marx'tan nakil

62 Mendelssohn, "L'Internationalisation de la Science," s.25

sorunlarına çözüm getiren, bu soyut bağlantıların günlük hayata aktarılabilecek yanlarını uygulamaya koyan bilimsel düşünce olarak kabul edilmektedir. Her şey bilimsel düşüncenin ürünleri olarak kabul edilmektedir.

Düşünceye -hangi tür olursa olsun- insan ilişkilerinde tek harekete geçirici bir öğe olarak bakmak, toplumda ve toplumlar arası boyutlarda ortaya çıkmış veya çıkacak özellikleri anlamamızda büyük gedikler açacak bir yaklaşım tarzıdır ve Bilgi Sosyolojisi'nde de Batılı ustalar tarafından sıkça kullanılmıştır. Ayrıca bu meseleyi bilimsel bir açıklama çerçevesinde başvurulmuş geçici bir soyutlama olarak anlamak da mümkün değildir.

Çünkü bu tür yaklaşımlarda bilginin kendiliğinden, yâni toplum ilişkilerinden bağımsız olarak, bir başına ve önceden varlığını şart koşmakla kalmayıp belki bu öncesiz sonrasız varlığın tüm var olanları da tayin ettiği kabul edilmiş olmaktadır.

Biliş tarzlarından olup toplum kesimleri arasında çok yaygın olarak yer alan ve bu açıdan yönlendirici etkileri olduğunu bildiğimiz kanaat vb. gibi tarzların mevcudiyetine rağmen bilimsel düşüncenin [elde edildiği şekliyle toplum içinde yaygınlığının olmamasına rağmen] toplum hayatı üzerinde önemli dönüşümler sağlamış olmasının kabul etmenin nedenleri üzerinde durmamız gerekmektedir.

Sosyoloji anlayışımız ve toplum ilişkilerinin açıklanması için geçerli yaklaşımlar arayışımız ve yine bunları toplum ilişkileri çerçevesinde bulma çabamız; salt bir düşüncenin [özellikli ne olursa olsun, mistik, bilimsel vs.] öncelikle ve kendi başına bir faaliyet olarak, açıklanmaya çalışılan etkileri sağladığını veya özellikleri kazandırdığını kabul etmemizi mümkün kılmamaktadır. Bir etki varsa -ki olmuştur, bu çerçevedeki katkıları görmemezlikten gelmiyoruz- bunun da yine toplum işleyişi ve ilişkileri çerçevesinde anlam kazanması, hangi toplum sorun ve açmazlarına cevap getirdiğinin açıklanması gerekmektedir.

Başka türlü söyleyecek olursak, biliş tarzlarının ve ürünlerinin toplum ilişkilerinden bağımsız olarak anlaşılması ve açıklanması mümkün gözükmemektedir. İlişkileri zaten varmış

gibi kabul edip bu nedenlerle onlardan söz edilmemiş olması da geçerli bir açıklama değildir. Çünkü toplumda yer alan ilişkiler homojen, hep bir türden ve herkes için aynı sonuçlar veren ilişkiler değildirler. Bu bakımdan ilişkilerin adının konulması ve içinde yer alan taraflar açısından getirdiği kazançların veya götürdüklerinin altının çizilmesi lâzımdır.

Belki de bu bağlantılar üzerinde durulmadığı için toplum ilişkilerinden bağımsız bir bilgi anlayışı yerleşmiştir. Biraz önce değindiğimiz gibi bu bağlantının olduğunu da söylemek yeterli değildir ve böyle bir tavır totolojiden öteye geçmez. Çünkü içerik olarak tanımlanmamış bir toplumsal ilişki kalıbı yeni bir şey söylemeyecek ve açıklayıcı bir bağlantı ortaya koyamayacaktır.

Burada esas yapılması gereken iş toplum ilişkileri - ve bunlardaki farklılık ve değişme- ile bilgi tarzları arasındaki ilişkiyi kurabilmek için gerekli maddî dayanakları sıralamak ve bunlar arasında geçerli bağlantıları kurabilmektir.

Bu bakımdan bilimsel bilgi konusuna eğildiğimiz zaman onun mevcut ilişkiler üzerinde etkili olmak ve yönlendirebilmek açısından bir anlam kazanabileceğini kabul edebiliriz. Toplumdaki mevcut veya ulaşılmak istenilen ilişkileri yönlendirebilecek geçerli bilgiler ve bu çerçevede bağlantılar kurabilmek konunun anlaşılmasını sağlayacak bir yaklaşım tarzı olarak belirmektedir.

Konuya bu çerçevede yaklaşırsa Batı'da sanayi olayının, toplum içi ve toplumlar arası ilişkilerin göz önünde tutulması gerekecektir. Çünkü bilimsel düşüncenin önemi, etkisi ve tabii geçerliliği bu alanlarda aranılan çözümler doğrultusunda gösterilen çabalar ve bunun için kurulan bağlantılar ve sağlanan desteklerle ortaya çıktığı anlaşılabacaktır.

Bilimsel bilginin ve modern bilimlerin doğa bilimlerinde etkili olması ve bu doğrultuda doğaya egemen olmak arzusu yanında *insanlığın bilimsel olarak teşkilatlandırılması*⁶³ çerçevesinde de değerlendirildiği göz önüne alınırsa bilginin yaygınlaştırıl-

63 Gusdorf, *Les Sciences Humaines et La Pensée Occidentale*, s.35

ması konusu da önem kazanmaktadır. Çünkü burada yine üzerinde durduğumuz etkili olma yolları ve ilişkiler meselesi önem kazanmaktadır.

Ortaya çıkan ilerleme tutkusu ve ilerlemenin bilim veya akıl-la olacağı inancı aydınlanma çağı olarak adlandırılan dönemin önemli bir özelliği olarak belirmektedir. Bu anlayış içinde *ilerleme modern demokrasilere kadar sürececek akımın temel bir unsuru olarak değerlendirilecektir*.⁶⁴ Yine bu çerçevede *eksiksiz dünya bilimi ve evrensel bir bilimsel dil anlayışı* XVIII. yüzyıldan itibaren bilimlerin halka yayılması meselesini gündeme getirecektir. *Halktaki yanlışları ortadan kaldırmak, insanın bilgisindeki sınırları geriletmek*⁶⁵ yanında Condorcet'nin *tarımcılar, sanayiciler, mühendisler, geometriciler, bilim adamları yetiştirmekten çok aydınlanmış insanlar yetiştirmek istediği* üzerinde durulmaktadır. Burada *bütün zincirlerinden kurtulmuş, bütün otoritelerden ve eski alışkanlıklardan sıyrılmış... aydınlatılmış genç kuşaklar* söz konusu edilmektedir.⁶⁶

XVIII. yüzyıldan itibaren bilimlerle birlikte diğer bütün alanlarda etkili olan ilerleme anlayışının yol açtığı kavramlaştırma ve açıklama biçimi günümüz açısından da kullanılmak istense bile aynı toplumsal ilişkiler ve çerçeveler söz konusu olmayacağı için halka yayma, bilimlerin ve bilginin yaygınlaştırılması başka boyutları ve sorunları olan bir şekilde gelişecek ve Bilginin Batılılaştırılması çerçevesinde gerçek anlamını kazanacaktır.

64 Georges Sorel, *Les Illusions du Progrès*, Marcel Rivière, 1927, s.49

65 a.g.e s.53

66 Condorcet, s.55 Rapport et projet de decret sur l'organisation générale de l'instruction publique, s.25,29'dan nakleden Sorel, *Les Illusions du Progrès*.

2. Bilginin Yaygınlaşması/tırılması

Bilgilerin yaygınlaştırılması meselesi, bağlantısını kurmak istediğimiz ilişkiler açısından, bir başka boyutu ortaya çıkarmaktadır. Burada söz konusu olan yine başta bilimselliği ve bunu destekleyen özellikleri olmak üzere Batılı bilginin ortaya çıkışı meselesinden çok, ortaya çıkmış (tabi belli ve bilmek istediğimiz ilişkiler çerçevesindeki) bir bilginin, atfedilen özellikleri ve bu çerçevede kendisinden beklenenler doğrultusunda yaygınlaştırılması veya yaygınlaştırılmak istenmesidir.

Bu konu bilginin Batılılaştırılmasının bir başka boyutta sürdürülmesi ve tamamlanmaya çalışılması ile ilgilidir. Kullandığı ve geliştirdiği mekanizmalar ile yol açtığı değişiklikler ve bunların kültürel boyutlarından ideolojik yanlarına kadar tüm özellikleri sosyoloji açısından önem taşımakta ve çalışmamızın iddialarını desteklemektedir.

Acaba tanımlanma biçimine göre yere göğe sığmayan bu bilgi tarzından, bilimlerden yeteri kadar yararlanılıyor mu? Modern bilim tüm dünyanın malı olarak tanımlandığına göre acaba gerekli faydalar sağlamış mı? Çünkü *günümüz sanayileşmiş ülkelerinde bilimlerin her şey ile, her müessese ile, her bireysel faaliyet veya sosyal hayat ile bütünleştiği* üzerinde durulmakta ve “*bilimsel uygarlık*”tan söz edilmektedir.¹

1 F.H Tenbruck, “Au Temps Present dans les Pays Industrialisés,” *La Science et la Diversite des Cultures*, P.U.F./Unesco, 1974 “Colloque International Organisé

Bu anlayış çerçevesinde bilgi ve bilimlerin yaygınlık kazanmaları, yaygınlaştırılmaları meselesinin büyük anlam taşıdığı anlaşılmaktadır. Bilginin Batılılaştırılması çerçevesinde ele alacağımız bu yaygınlık kazanma, çalışmamız açısından önemli meseleler içermektedir.

Bilginin Batılılaştırılması sürecinde geçmiş toplumsal başarıların ürünü olan bilimsel buluş ve uygulamaların, Batı'nın günümüzde elinde tuttuğu ilişkiler ve vardığı nokta açısından bir sıra düzeni içine konularak sistemleştirilmesinin, hem Batı'nın bu gün varmış olduğu çizginin ortaya konması ve doğrulanması, hem de diğer bilme tarzlarından farklılığını vurgulama açısından değerlendirildiğini göstermeye çalışmıştık.

Biliş tarzlarının tarihçesi çerçevesinde ortaya konan bu çizgi ve Batılı tarzın özde farklı olduğunu belirtme çabaları, günümüze geldiğinde böyle özel bir gayrete gerek kalmadan ele alınır ve açıklanır olmuştur. Toplamlar arası ilişkilerin varmış olduğu nokta ve burada ortaya çıkan Batı'nın egemenliği, bilgi konusunda da kendisini göstermiş ve tek bir biliş tarzının var olduğu tartışmasız kabul edilmiştir.

Şimdi esas mesele, bu tek biliş tarzının nasıl yaygınlaştığı, bize göre ise nasıl yaygınlaştırıldığıdır. Biliş tarzının kendi başına, varlık ve özelliğini kendi dar çerçevesi içinde, kendiliğinden kazandığı tarzında anlaşılması ve açıklanması göz önüne alınırsa; böylesine üstün bir bilginin elbette yayılması ve özgürleştirici, kurtarıcı bir rol oynaması kaçınılmaz olarak görülecektir.²

Bu bakımdan bilimin yaygınlaşmasının kendiliğinden gerçekleştiği akla yatkın gelmiş olmalı ki yaygınlaşmanın mekanizmasından çok yaygınlaşmanın yol açtığı değişiklikler üzerinde durulmuştur. Çünkü bilgiye verilen anlamlar ve yüklenen işlevler o kadar yüce ve büyüktür ki onun kabul edilmemesini ve yaygınlaşmamasını düşünmek bile mümkün değildir.

par l'Unesco Paris, en Septembre 1971, sur la thème: Culture et Science; la Diversité des Cultures et Universalité de la Science et de la Technologie" s.85

2 La philosophie emencipatrice Bk. Tenburck, Au Temps Present dans les Pays Industrialisés, s.89

Bilgi ve türevlerine toplum ilişkilerinden ve toplumlar arası gelişmelerden bağımsız bir özellik ve nitelik kazandığı şeklinde bir görüntü verilmek istenmesine rağmen; bilgi konusunun, bilimlerin yaygınlaşması ve etkilerini göstermesi, bilis tarzları ile ilgili sürecin çağlar boyu ve toplumlara göre özellikler kazanması açısından, ister istemez belirli bir zaman süreci içinde gerçekleşen ilişkilerle açıklanma yoluna gidilmesine yol açmıştır.

Bilginin yaygınlaşması ve etkilerini göstermesi açısından konuya bakıldığı zaman -şimdilik ne tür etkiler olduğuna dikkat etmiyoruz- bu bilgi ve bilimlerin hiç olmazsa Renaissance'tan beri Avrupalı/Batılı bir özellik kazanmasından söz edilirken; etkilerinin, gerçek mânâda üstünlük sağlayan etkilerinin ancak kapitalist ilişkiler ve sanayileşme sırasında belirgin bir biçimde ortaya çıktığından söz açılması dikkat çekicidir.

Bu çerçevede temellendirilmek istenen ve üzerinde tartışmalar açılan bilginin yaygınlaştırılması³ günümüzdeki özel biçimi çerçevesinde değil, günümüz öncesi, belki de bu günlerin başlangıcı aşamasında ele alınmaktadır. Yine bu ele alış biçimi ve sanayileşme/kapitalist ilişkilerle kurulan bağlantı -ki bize göre gerçek ilişki ve bağlantı buradadır- (Bkz. Batı bilis tarzlarının geçersizliği ile ilgili bölüm) bilimin etkisi ve yaygınlaşmasının Batı yayılmasından mı yoksa var olduğu söylenen kendi gücünden mi kaynaklandığı açıklanamadığı gibi; bilginin Batılaşdırılması çerçevesinde temellendirmeye çalıştığımız bilgi ile ilgili özelliklerin kendiliğinden bir yaygınlaşma ile mi yoksa bilinçli bir yaygınlaştırılma ile mi kazandırılmak istendiği tartışma dışı kalmaktadır.⁴

3 Bk. Unesco Yayınları.

4 Bununla birlikte ele aldığımız dönemlerde bilginin belli bir yaygınlaştırılma politikası ve mekanizması ile Batılaşdırılmasının pek o kadar gösterilmeye, ispatlanmaya ihtiyacı olmadığı zaten bunun açıklama ve ele alışlarda bilginin Avrupalı/Batılı oluşu ile işe başlandığı bilinmektedir. Ama bazılarımız bu bilgiye mistik, din yada metafizik tutkulu bir anlam yükleyip toz kondurmak istemediği için bunu da görmemektedirler. Yine de bu adlandırma açıkça yapılmış olsa bile yaygınlaştırılma amaç ve mekanizmaları ele alınmadıkça bilgi konusu üzerindeki bu büyümlü havanın kalkması mümkün değildir.

Muhakkak ki bilgi ve bilimler belli işler görmeleri, belli kolaylıklar sağlamaları açısından, ama zorunlu olarak belli ilişkiler çerçevesinde, yaygınlaşmışlardır. Bu yaygınlaşmanın belli etkileri ve sonuçları -olumlu ya da olumsuz- olmuştur. Bu bakımdan yaygınlaşma ve özellikle yaygınlaştırmanın çalışmamız açısından önemi bulunmaktadır.

Esas problemimiz açısından bilginin belli özellikler kazanması veya bahsedilen belli özelliklerinden çok, dünyayı tek elden yönetmenin mekanizmalarından, gereçlerinden biri olmasının söz konusu olduğu ve bu durumun bizim sorunlarımızın anlaşılmasında önemli bir payı olmasından daha çok bilginin kitleselleşmesi/avamlaşması veya kitleselleştirilmele-ri/avamlştırılmaları dikkat çekmektedir.

Yine bu çerçevede kitle iletişim araçları ve özellikle bilgi ve teknoloji transferi meselesiyle yayılma yolları ve biçimleri önem kazanmaktadır. Bunların ortaya konulması bilgi ve bilimlerin dünya çapındaki ilişkiler bağlamında kazandığı özellikleri bize göstermeye yardımcı olacaktır.

Ancak böyle bir belirleme ile bilginin Batılılaştırılması veya Batılı bir kimliğe büründürülmesi açıklığa kavuşacak ve Batılı bilgidен neler beklenip nelerin beklenemeyeceği üzerinde durulabilecektir. Bilgi ve bilimlerin üstündeki makyajı silmeden bu konuları tartışma imkânı yoktur. Ancak bunların ele alınıp açıklanabilmesi, hiç olmazsa tartışmaya açılabilmesi, bizim açımızdan önemlidir ve Türk toplumu olarak karşılaştığımız güçlüklerin çözümü, yapabileceğimiz bu değerlendirmelerden çıkarabileceğimiz sonuçlara bağlıdır. Yine bu çerçevede Batılı özellik ve kimlik kazanmış bir bilginin edinilerek sorunlarımızın çözümünde kullanılmasının mümkün olup olmadığını, bu konudaki diğer örneklerin göz önüne alınması ile değerlendirilmesi ve Batılı bilginin ne gibi geçerlilikleri ve sınırlılıkları olduğunun tartışılması büyük önem taşımaktadır.

A. Bilginin Yayılması

Bilginin yayılması, yaygınlaşması veya bizim göstermek istediğimiz şekliyle yaygınlaştırılması elde tutulmak ve biçimlendirilmek istenilen ilişkiler çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Konuya bu açıdan yaklaştığımız zaman yerine göre bilim ve bilimsel düşünceden, yerine göre ise iktisadî/siyasî sistemden kaynaklandığı kabul edilen etki ve dönüşümleri bütünüyle yatakalamamız mümkün olacaktır.

Yine bu açıdan konuya yaklaşıldığı zaman bilim ve bilimsellik adına ileri sürülen veya yakıştırılanlarla ve özellikle toplumun gerçek ilişkilerini ve topluma yada toplumlar arası ilişkilerle başka toplumlara verilmek istenilen şekillerin, elde tutulmak istenilen ilişkilerin gerçek sahiplerini, bundan çıkarı olan toplum kesimlerini de görmemiz mümkün olacaktır.

Toplum içinde ve toplumlar arası çerçevede önce Renaissance dönemi olarak tanımlanan dönüşümü gerçekleştiren ilişkiler; daha sonraki zaman sürecinde, Batı toplumlarında belli aralar ve farklarla ve yine Batı dışı ilişkilerden kaynaklanan yeni üretim biçimi ve ilişkileriyle, bunlar tarafından tayin edilen hayat tarzlarının başlatıcısı ve sürdürücüsü oldular.

Bu biçim, bir sermaye birikimi ve bunun toplum ilişkilerini yönlendirmesi şeklinde ortaya çıktığı için bilgi de dâhil olmak üzere üretim ilişkilerinde ortaya çıkan değişme ve kaydedilen ilerlemeler belli bir sermayedar grubunun elinde tuttuğu ve sürdürmek istediği ilişkilere bağlı olarak şekillenmiş olmalıdır.

Bu bakımdan bilimlerin ve bilimsel düşüncenin ortaya çıkış ve yaygınlaşmasını, yukarıda belirtmeye çalıştığımız kendinde var olduğu kabul edilen özelliklere göre değil, içinde yer aldığı ve aynı zamanda ortaya çıkış ve gelişmesini borçlu olduğu ilişkiler çerçevesinde değerlendirmek gerekecektir.

Sermaye ve sermayedarların yönlendirdiği ve kapitalist ilişkiler olarak nitelendirilen ilişkiler toplumun dağınık ve kendi başına olup geniş çapta düzenleyici ve yönlendirici bir işlevi olmayan üretici güç ve birimlerinin bir sistem içinde toplanma-

sına ve yeni amaca uygun olarak yeniden örgütlenerek çalışmasına yol açmıştır. İşte Batı'da açıklanması ve ilişkilerin kabul edilebilir bir biçimde ele alınması istenilen dönüşüm budur ve ele aldığımız tema açısından olup bitenler bilgi ve bilimlerce sağlanmış bir olay olarak değerlendirilmektedir.

O olup bitenlerin başka bir deyişle Batı'da kapitalist ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan dönüşümlerin açıklanmasında değişik ele alış tarzlarının ortaya atıldığını biliyoruz. Weber'in *akla uygunlaştırma* (rationalisation) olarak adlandırıldığı bu durum *iktisadî faaliyetin kapitalist biçimini, değişimin özel haklar çerçevesindeki burjuva biçimini ve egemenliğin bürokratik tarzını gösterir. Akla uygunlaştırma her şeyden önce toplumun aklı ölçüt ve kararlar altında yer alan alanların genişlediğini belli eder. Aynı zamanda sosyal çalışmanın sanayileştirilmesini, buna bağlı olarak, âletli faaliyetlerin diğer varlık sahalarına girdiği (hayat tarzının şehirleşmesi, iletişimin ve değişimin teknikleşmesi) üzerinde durulmaktadır.*⁵

Bu kısa alıntı dahi, kavramlaştırması bir tarafa bırakılacak olursa, bilgi konusundaki yayılmanın ne tür ilişkiler ve bu ilişkileri yönlendiren hangi toplum kesiminin söz konusu edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Batı'da /Avrupa'da bilim adına gerçekleştiği söylenen bütün her şey; aslında, burjuvazinin kapitalist ilişkileri oturtup sürdürebilmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan sanayileşmenin yaygınlaşması ve buna bağlı olarak denetiminin elde tutulması çerçevesinde olacaktır.

Bu anlamda *toplumun büyüyen akılcılaşması teknik ve bilimsel ilerlemelerin kurumlaştırılmasına bağlıdır. Ancak bu birliktelik, başka türlü söylenecek olursa bilim ve tekniğin mevcut ilişkiler çerçevesinde kurumlaştırılması sanayileşmenin ve sonuçlarının toplum içinde yayılmasına, toplum açısından geçerli sonuçlar doğurmasına yol açacaktır. Yine bu çerçevede bilim ve tekniğin toplumun kurumsal alanı içine sokulması, bu çerçevede ve bu sayede, kurumlamayı da dönüştürerek eski tarzların yıkılmasına yol açacaktır.*⁶

5 Habermas, *La Technique et la Science comme "Idéologie"*, s. 4,5.

6 A.g.e., s. 4.

Böylelikle *rationalisation kavramı ile Max Weber, modernleşme sürecine giren toplumların kurumsal çerçeve üzerindeki bilimsel ve teknik ilerlemelerin sonuçlarını biçimlendirmeye girişmiştir.*⁷ Bütün bunlar bize bilgi ve sanayileşme sürecindeki uzantıları olan tekniğin tek başlarına var olmadıkları gibi bir işe de yaramadıklarını ve ancak mevcut toplum ilişkileri sistemi içinde ele alındıklarında anlaşılabilirliklerini göstermektedir.

Tabi burada meşhur *rationalisation kavramı ile bu tür işlemin Batıya özgü oluşu ve her bakımdan mükemmel sonuçları olan bir süreç olarak değerlendirmelere izin verişini üzerinde durmuyoruz.* Önemli olan Weber'den aktardığımız bu mantık, bu anlayış ve yorum ile girilen açıklamaların ve Batı'yı haklı gösterme çabalarının konumuz açısından ne kadar geçerli ve doyurucu örnek olduklarıdır.

Bilginin yayılması konusunda sanayi alanındaki uygulamaların (kurumlar ve kurumlaşmayı gözden kaçırmıyoruz) önemli kolaylıklar sağlayacağı görülmekte ve bu faaliyetlere bağlı olarak bilginin yayılmasının boyutları belirmektedir. Bu konuda ortaya konan açıklamalar bilginin yayılmasının bütün boyutlarını ortaya koymamakla beraber ele alınan meselelerin konuyu geliştirmemize katkısı olacaktır.

Bu konuda bilgilerin yayılması sanayileşmeye paralel olarak önce toplum içinde sonra Batı toplumları arasında ve nihayet Batı dışında yayılması ve sorunları çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır.

Bilgi ve bilimlerin yayılması konusunda ilk önce belli bir toplum ve Batı dışı bir ilişki göz önüne alınmadan yapılan değerlendirmelerde bilimlerin gelişme ve yaygınlaşmalarının ele alınmasında etkili olduğu kabul edilen bazı hususların üzerinde durulduğu görülmektedir.

Yukarıda değindiğimiz bilimin toplum kurumları içinde yer alması yanında *sosyolojik açıdan birbirleriyle devamlı ilişkide bulunan üyelerden oluşan bir bilimsel topluluk olduğu takdirde bilimin var*

7 A.g.e., s. 19.

*olduğu ve bu topluluğun sosyal açıdan yaşayabilmesi ve etkin olabilmesi için bir müşteri grubuna, yâni yönelebileceği, bilimsel buluşları kullanacak ve uygulayacak, bunun karşılığını ödeyecek ve ödüllendirecek kimselere ihtiyacı olduğu üzerinde durulmaktadır. Böylelikle bilimin sonraki gelişmesi kurumsal ilişkiler ağıyla yoğunlaşır ve bilim topluma bağlanır... ve bilim bu kurumsal ağ aracılığıyla ilgili müşterileri bilimsel buluşlarla muntazaman besleyerek bir yetkinliğe ulaşır bu bakımdan bilimin sonuçlarını incelemek için kurumsal kadronun bilimsel buluşları sosyal realiteye düzenli aktarışı üzerinde durulmalıdır.*⁸

Bilgi ve bilimlerin yayılış nedenlerinden biri olarak da onlara duyulan güven gösterilmektedir. Bilimlere duyulan güven kullanılış açısından da önemli görülmekte ve bunun bilimin geçmişteki başarılarından kaynaklandığı kabul edilmektedir. Bu güvenin bilime inanç duyulmasını yarattığı ve *bilime duyulan inancın bilimin devamlılığı, büyümesi ve kullanılış açısından önemli bir unsur olduğu* ileri sürülmektedir. Bilime duyulan güven ve inanç çerçevesinde konunun açıklanmak istenmesine baktığımız zaman, bilimin XVIII. yüzyılda birçok çevre tarafından coşku ile karşılandığı üzerinde durulmakta bir yanda zanaatkârlar, idareciler, serbest meslek sahipleri doğrudan pratik sonuçlarını düşüniürlerken diğer yanda doğmakta olan intelligentsia bilimin ilerlemesinin ve yayılmasının insanı ve toplumu geleceğin tamamlanmasına ve mutluluğa doğru sevk ettiğini ileri sürüp insanın bilgisizlikten ve önyargılardan kurtulup ve bilimi serbestçe kullanarak gerçek amaçları ve çıkarları doğrultusunda sosyal ve doğal çevresini şekillendirmekte olduğu ve böylelikle bilimin özgürleştirici felsefenin bir parçası haline geldiği konusunun altı çizilmektedir.

Bu şekilde temellendirilen bilginin biriktirilmesi ve yayılması sayesinde insanın mutluluğunun ve beşerî şartlarının düzelebileceği⁹ inancı günümüzde modern bilimlere duyulan masumâne güvenin kaynağını oluşturmaktadır.

Bilimin belli ilişkilerle yakından bağlantılı olmasına rağmen yaygınlaşması da dahil kendisinden beklenenler söz konusu ol-

8 Tenbruck, "Au Temps Present dans les Pays Industrialisés," s. 86.

9 A.g.e., s. 87-90.

duğu zaman farklı bir zemine kayıldığı ve mistik bir havanın ortayı sardığı görülmektedir. Değerlendirmeler açısından belli güçlükler ortaya koyan bu tutumun gerçek ilişkileri gözden saklamasına izin verilmemesi gerekmektedir. Ayrıca *bilim soyut bir biçimde var olmayıp, bilim adamlarının da dahil oldukları belli sosyal durum içinde ancak somut bir varlık kazanır*.¹⁰

Bu bakımdan bilgi ve bilimlerin yaygınlaşmasına sanayileşme ve bu süreci taşıyan kapitalist ilişkiler açısından baktığımızda söz konusu edilen ilerleme ve bunun her mânâdaki ürünlerinin halka yansıtılması çerçevesinde geçerli görünmektedir. Bunun yanında sanayileşme ve kapitalist ilişkilere bağlı olarak toplumda ortaya çıkan büyük dönüşümün geniş halk kitlelerinin direnciyle karşılaşması bilgi ve bilimlerin yaygınlaştırılmasının başka bir boyutunu ortaya çıkarmaktadır.

Çünkü bir yanda XVIII. yüzyılda aydınlar bilim etrafında (*bilim doğa ve diğer bilimleri kapsıyor*) yarı-dinî bir inanç oluştururlarken diğer yanda bilime bağlı olarak yarattıkları “bilimsel düşünce ve kitleler” problemi üzerinde tartışıyorlardı. Başlangıcından beri tartıştıkları bu problem onların başlıca konularından biri olarak kalmıştı. Bu düşünce çerçevesinde sanayileşme yoluna atılan ülkelerin cahilliği ve halk kitlelerinin direncini yenmek zorunda oldukları üzerinde duruluyordu.

Çünkü bilimin ilerlemesi ve bireyin toplum içindeki rolünü yerine getirebilmesi için bilimle, metodlarıyla ve neticeleriyle içli-dışlı olması kaçınılmaz sayılıyordu. Sanayileşme yolunda olan tüm ülkeler eğitim sistemlerini bu ihtiyaca uydurmak zorundaydılar.¹¹

Burada bilimin ve bilgilerin sanayileşme süreci ve kapitalist ilişkiler çerçevesinde yaygınlaşması sırasında geniş halk kitlelerinin karşı koyması üzerinde durulması gerekmektedir. Çünkü bir tarafta uygarlaştırıcı, özgürleştirici bir rol yüklenen bilimler, diğer tarafta onun getirdikleri ile iş gören üretim siste-

10 “Liminaire” *La Science et la Diversité des Cultures*, P.U.F./Unesco, 1974. “Colloque International Organisé par l’Unesco Paris, en Septembre 1971, sur la thème: Cultur et Science; la Diversité des Cultures et Universalité de la Science et de la Technologie”, s. 19.

11 Tenbruck, “Au Temps Present dans les Pays Industrialisés,” s. 100.

mi içinde mağdur duruma düşen geniş halk yığınları, daha doğru bir söyleyişle Batı işçi sınıfı yer almaktadır.

Bu durum bilim adına ortaya konan tanımlamaların yaygınlaşma süreci ile birlikte gözden geçirilmeleri gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bilimin toplumdaki uzantıları sanayileşme ile sıkı sıkıya bağlı olan teknoloji çerçevesinde ortaya çıktığı için, bilim adına üretilen ahlakî açıdan nötr olma gibi kavramların geçerliliklerini kaybettikleri görülecektir.¹²

Dolayısıyla bilimin ve bilimsel düşüncenin, başlangıçta anlatıldığı gibi, insanın doğaya egemen olması, özgürleşmesi yanında bu yolda bilim ve bilimsel düşünce adına ortaya konan faaliyetlerin sonuçları, bilimin değerinden ve nesnelliğinden kuşku duyulmasına yol açacaktır.¹³

Tahrip olan doğa ve çarpıtılan toplum ilişkileri bu yayılmanın hiç de sanıldığı ve anlatıldığı gibi olmadığını göstermektedir. Bu açıdan bilim ve teknolojinin yayılması onu ortaya koyan Batılı istek ve ilişkilerden bağımsız olmamıştır. Batılı ilişkiler ise esas dönüşümlerini (ve tabi tahribatlarını) Batı dışı toplumlarda bir kolonileşme ile ortaya koydukları için bilim ve buna bağlı olarak teknolojinin yaygınlaşması bu ilişkiler içinde değerlendirilecektir.

Bilimin ve bilimsel düşüncenin kendilerine yüklenen yüceltici değerlerden sonra; yayılmalarının, Batı içinde karşı çıkan halk kitlelerinin direncinin kırılması ve Batı dışında ise sömürge ilişkileri çerçevesinde ele alınması ve bunlar çerçevesinde meselenin tartışmaya açılması, acaba başka nelerin gözden saklanmakta olduğunu akla getirmektedir.

Bilimlerin ve bilimsel düşüncenin yaygınlaşması meselesi bu boyutlarda ortaya çıkmasına rağmen tartışmada bilginin alıcı ve verici ülkeler açısından ele alındığını görmekteyiz. Mesele- nin alıcı verici ülkeler açısından ele alınması yanında diğer bir ele alınış şekli ise bilim ve teknolojinin yukarıda adı geçen iliş-

12 Bk. "Liminaire", s. 19.

13 A.g.e., s. 17.

kiler çerçevesinde yaygınlaşmasında bir kültür meselesinin ortaya çıktığıdır. Başka bir deyişle bilim ve kültür ilişkisi gündeme getirilmektedir.

Bununla birlikte sömürge ilişkileri göz önünde bulundurulsa bile, *alıcı ülkelerin bilimsel ve teknolojik gelişmelere düşmanca bir tavır içinde olmadıkları, çünkü yaşayabilmek ve gelişmek için onlara ihtiyaçları olduğu* kabul edilmektedir. Esas mesele *uzun zamanndan beri Batılı bir özellik kazanmasına rağmen bütünleşemedikleri ve er geç kendilerini kültürel köklerinden koparacak bilimsel çağa girerken, kendi amaçlarını koruma altına almayı bilmekle ilgili* görünmektedir.¹⁴

Bu çerçevede verilen örneklerle bakacak olursak, Asya toplumlarına bilim ve teknolojinin girişi açısından üzerinde durulan Endonezya örneğinde, Batı üniversitelerinde eğitim yapan Asyalıların *"insan hakları ve Özgürlük"* fikirlerini öğrendiklerini ve bu fikirlerin milliyetçilik hareketlerini destekleyerek toplumlara, bayrak, millî marş ve halkı olan yeni bir millet olma imkânı sağladığı üzerinde durulduğunu görmekteyiz.

Batı sömürgeciliğine karşı yürütülen bu mücadelelerde etkili olan bu fikirlerle Batılı âdet ve uygulamaları olarak savaşılan düşmanın taklit edilmesi yanında kendi millî kültürlerini tehlikeye atmak gibi bir ikilem ortaya çıkmaktadır.

Bilim ve teknik açısından ele alınan bu durumda, alınanların Batı'nın üstünlüğünü sağlayan bilgiler oluşu ve bunların özümsemesi ile bağımsızlıklarının başarılı olacağına inanılırken, yine alınan bilgi ve teknolojinin geleneksel kültür ve dayanaklarını yok edeceği meselesi ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde bilim ve teknolojinin evrensel bir hâl almasına karşılık, bunlar adına girişilecek değiştirme/ iyileştirme hareketlerinin yeterli bir yapı yoksa başarısız olacağı ve yabancılaştırıcı bir etki yapacağı üzerinde de ayrıca durulmaktadır.¹⁵

¹⁴ A.g.e., s. 21.

¹⁵ M. Lubis, "Au temps Present en Dehors des Pays Industrialises," *La Science et la Diversité des Cultures*, P.U.F./Unesco, 1974 "Colloque International Organisé par l'Unesco Paris, en Septembre 1971, sur la thème: Culture et Science; la Diversité des Cultures et Universalité de la Science et de la Technologie", s. 121.

Bilgi ve teknolojinin Batı dışı toplumlarda yayılması sırasında ortaya çıkan yabancılaşmanın (Endonezya örneği göz önüne alınırsa) kendisini daha çok yüksek eğitim görmüş olanlar üzerinde gösterdiği söylenmektedir.¹⁶

Yine bilgi ve teknoloji alımı sırasında bir stratejinin uygulanması ve gerekli plânlamaların yapılması söz konusu olunca bu çaba içinde teknokratların önemli etkileri olacağı kabul edilmekte ve Endonezya'da askerlerin önemli roller oynadıkları belirtilmektedirler.

Bilim ve teknoloji açısından Batı ülkeleri ile üçüncü dünya ülkeleri arasında ortaya çıktığı farz olunan uçurumun kapatılması için dışarıda eğitimlerini yapmış Endonezyalı askerlerin yine dışarıda eğitimlerini yapmış ama, toplumun mevcut düzeni içinde yer alamayan uzmanları, uzman oldukları alanların başına getirdikleri söylenmektedir.¹⁷

Bununla birlikte askerler de dahil olmak üzere bu teknokratların, mevcut siyasî ve toplumsal özellikleri de ihmal ederek, o ülkeye özgü bir altyapı oluşturamadıkları kabul edilmektedir.¹⁸

Bilginin yaygınlaşması sürecinde aktarılan bilgi ve teknolojinin tahripkâr bir rol oynamasına, kültürler arası boyutta cereyan ettiği ileri sürülen ilişkiler çerçevesinde alıcı ülkenin yerli halkı tarafından çok eskiden beri kullanılan¹⁹ bazı bitkiler üzerinde günümüzün ileri teknolojisine sahip ülkelerin bilim adamları tarafından yapılan deneylerle temel maddesinin bulunması gibi örneklerde sıkça rastlanılmaktadır.

Burada bir halk tarafından yüzlerce yıldır kullanılan bir bitki ve bunun ne işe yaradığının bilimsel olarak bulunması ve üre-

16 A.g.e., s. 122.

17 Herhalde 1960'lı yıllarda başlayarak, Batı'nın yayılması ve Batı dışı ülkelerin siyasî olduğu kadar, mevcut üretim sistemlerinin de bilim ve teknoloji açısından bu düzenle bütünleşmeleri o sıralarda yapılmış olan bir dizi askerî müdahale ve onların patronajındaki düzenlemelerle sürdürülmüş olmalı.

18 Lubis, "Au temps Present en Dehors des Pays Industrialises," s. 123, 124.

19 Örneğin Fildişi Sahilinde süt çoğaltmak için kaynatılmış darı kabuğu içmek Bk. Chauvin, *Des Savants/Pourquoi Faire? Pour une sociologie de la Science*, s. 14.

tilmesi bize bu konuda karşılaşılan etkiyi anlamamıza yardımcı olacak ip uçların vermektedir. Birinci durumda o toplumun yerlisi doğrudan bir bağlantı kurarak tedavi edici hassasını buluyor, diğeri ise tedavi edici hassayı doğrudan bağlantı ile kullanılır olmaktan çıkararak yapay olarak elde edebiliyor. Bilimsel bir faaliyet olarak bilim âlemine ve insanlığa yeni bir katkı yapıyor.

Ama burada asıl önemli olan, iddia edilen bilimselliğin ötesinde, bitki ile hasta arasında bulunan doğrudan ilişkiyi kaldırıp kendi ilişki biçimini koymasındır. Belki de vâz ediyor.²⁰ Neticede madde ticarileştirilmekte ve diğer kapitalist ilişkilerin içine katılmaktadır. Böylelikle bitki ile insan arasındaki bağımsız ve doğrudan ilişki ve bireyin özgür seçimi yerine ilacın içine katıldığı sistemin ilişkileri geçerli oluyor.

Belki bir başka açıdan bu madde diğer bütün ihtiyacı olanların hizmetine sunuluyor ama burada konu yabancı bilgi ve teknoloji gelince eski kültür değerlerinin ortadan kalkması, çarpılması olmaktadır. Böylelikle insan ve içinde yaşadığı kültürün yeni ilişki biçimlerinin etkisi altında çöktüğü görülüyor. Tek bir ilişki biçimi yaygınlaşmış oluyor.

Bu bakımdan bilim, kültür, teknoloji gibi konulara kavramsal boyutlarda değil ilişkiler çerçevesinde yaklaşmak ve değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü kavramsal çerçeve meselelerin anlaşılması, maddî ilişkilerin ortaya konması açısından yeterli olmamaktadır.

Kavramsal çerçevenin yetersizliği için söylenecek bir başka söz de ilişkinin bilgi ve teknolojinin yaygınlaştırılmasının bir egemenlik şeklini alması ile ilgilidir. Biz sadece kavramsal çerçeve içinde kalır ve gerçek ilişkileri ele almazsak, ortaya çıkan egemenlik meselesini de gözden kaçırırız.

Söyle veya böyle dünyadaki ilişkilerin bir örneklediği, âdeta tek kalıba döküldüğü bir sırada; masum gibi gözüken bilgi ve teknoloji meselesinin arkasından geleni gözden kaçırırsak,

20 Bunlar kocakarı ilaçlarıdır gibi yargılar. Burada insanların eski ilişki ve kullanım biçimlerine takılıp kalmalarını savunmuyoruz.

anlayamadığımız ve istediğimiz gibi yönlendiremediğimiz toplum içi ve toplumlar arası ilişkiler içinde bocalar dururuz.

Bu bakımdan bilgi konusunda bile kavramlarla yetinmeyip, sosyolojinin getirdiği boyutla daima temel toplumsal ve toplumlar arası ilişkileri, bu ilişkiler içinde yer alan toplum kesimlerini gözden kaçırmamamız gerekmektedir.

Artık *bütün kısmî tarihlerin tek bir bütünleştirici tarih içinde erimeleri*²¹ olayı olarak değerlendirilen süre içinde ortaya çıkan esas mesele bilimsel ve teknolojik transferlerin salt bilimsel kural ve teknikleri değil, içinden çıktıkları Batılı tarzı getirdikleri, girdikleri ülkelerdeki kültürel mirasın yıkılıp Batılı bir şekle dönüşmesinden veya ancak yabancılaşma ile açıklanabilecek özellikler kazanmasından anlaşılmaktadır.

Ayrıca bilimin kültürle ilişkisi açısından ele alınması ve etkilerini toplumun kültür üzerinde gerçekleştirdiği şekilde kabul edilmesi, alıcı ve verici ülke kültürlerinin bilimden etkilenişinin bu sınırlar içinde tartışılması, kanaatimizce meselenin can alıcı yanlarının gözden kaçmasına yol açmaktadır. Üstelik Batılıların da kendi bilim ve teknolojilerinin gadrine uğramış olmaları, son değerlendirmede kabahatin kendilerinde değil, denetimden kurtulan bilimde olduğunu ileri sürüp bu tezi kabul etmelerine yol açacaktır.

Yine bu çerçevede dikkat çekici bir yan, bizdeki kültür ve uygarlık tartışmalarının bilginin yaygınlaşması süreci içinde diğer Batı dışı ülkelerde de yer almasıdır. *Çinlilerin teknik olarak Batılı olmak ama özde Doğulu kalmak*²² istemesi sadece bizim karşılamadığımız bir olayı; belli bir bilgi, düşünce tarzı ile teknolojinin dünya çapında yaygınlaşmasının ortak sorunlarını göstermektedir.

Sadece kültür ve uygarlık ayırımı bile Batı ile ilişkilerini sürdürmek zorunda olan toplumlarda ortaya çıkan Batıcılışma hareketinin yol açtığı kültür ve uygarlık tartışmalarının bilimlerin yayılmalarının sadece belli kural, bağlantı ve dış dünyayı ta-

21 "Liminaire," s. 22.

22 Mendelsohn, "L'Internationalisation de la Science," s. 31.

nıma ve etkili olma yolları olarak gelmediğini, hep belirtildiği gibi özgürleştirici ve kurtarıcı olmaktan çok tüm dünyanın Batılılaştırılmasını amaçladığını göstermektedir.

Sadece Türk sosyolojisinde tartışılan meseleler bile Türk toplumundaki Batılılaşma tercihinin ortaya çıkardığı güçlükleri anlamamıza yeterli olacaktır. Kültürün millî uygarlığın milletlerarası oluşundan başlayarak nelerin alınıp nelerin alınamayacağı listelerine kadar varan bu arayışlar bir dönem sosyologlarımızın ve sosyolojimizin güçlüklerini ve bu kavramlar çerçevesinde gözden kaçırdıkları gerçek tarihî ve toplumsal ilişkiler yüzünden çıkış yolu arayışlarında ne kadar zorlandıklarını göstermektedir.

Bu bakımdan bilginin yaygınlaştırılması meselesi özellikle bilgi ve bu bilgiye bağlı olduğu kabul edilen her türlü ürünün geniş halk kitlelerine yayılması, bilim ve bilimsel bilginin avamlaştırılması, üzerinde durmamız gereken diğer önemli bir konuyu göstermektedir.

B. Bilginin Kitleselleşmesi/Avamlaşması

Bilginin uluslararası bir düzeyde yayılmasının ortaya koyduğu bu sorunlar bilginin Batılılaştırılması sürecinde bir başka meselenin de açıklığa kavuşturulmasını gerektirmektedir.

Bilginin halka mal edilmesinin, kitleselleşmesinin mekanizması üzerinde tam olarak durulmamakla beraber, bu konunun belli ilişkilerin göz önünde bulundurularak sistemleştirildiğini ve bu çerçevede ortaya çıkan bağlantıların belli başlıklar altında toplandığını görmekteyiz. *“Bilgi transferinin sosyal biçimleri”* doğrultusunda ele alınan konunun; *kültür, eğitim, hayat tarzı, sosyal örgütlenme biçimi ve teknoloji alanlarında; kişisel bilgiler, yazılar, görsel-ışitsel cihazlar, sanat eserleri ve eşya yoluyla -değişik geçerliliklerde- aktarımı* üzerinde durularak bir sistemleşmeye varıldığı görülmektedir.²³

23 Andrzej Ziemilski, “Les Formes Sociales du Transfert des Connaissances,” *Dominance au Partage? Développement Endogène et Transfert des Connaissances*, UNESCO, 1980, s. 19-30.

Bununla birlikte bilginin kitleselleşmesi veya kitleselleştirilmesinin nedenlerini anlamamız mümkün olmamaktadır. Dar bir çerçevede oluşan ve ancak belli koşullar -başta ekonomik ve ideolojik destek, sanayileşme süreci içinde yer almak ve gerekli mekanizmalar- altında uygulanması açısından, ortaya çıktığı ortam dışında yaygınlık gösterebilen bilimin ve bilhassa bilimsel düşüncenin geniş halk kitlelerine mâledilmesi ve bunun ihmâl edilemeyecek bir durum olarak belirmesi neyi ifade etmektedir?

Niçin bilimsel düşünce ürünlerinden ayrı olarak halka mal edilmek istenmektedir? Belli sayıda bilim adamı ve çalıştıkları bilim ortamı dışındaki geniş kitlelere bilgi konusunun, bilimsel düşüncenin yaygınlaştırılmak istenmesindeki amaç ne olabilir? Niçin bilimsel düşünce -veya geniş halk kitlelerine aktarıldığı şekliyle bilimsel olduğu kabul edilen düşünce ve tabii ki yargılar- sadece Batı toplumlarında değil, Batı dışı toplumlardaki geniş halk kitlelerine bulaştırılmak istenmektedir.

Bu konuda ortaya çeşitli açıklamalar ileri sürülmektedir. Bunlardan bir tanesinde bilmenin güçle, muktedir olmakla, belki daha doğru bir deyişle egemen olmakla olan yakın ilişkisinden yola çıkılarak (*savoir lié au pouvoir*)²⁴ bazı değerlendirmeler yapılmaktadır.

Bilimle iktidar olma arasında kurulan bağlantı, önceleri doğaya sonraları ise topluma egemen olma anlayışında ifadesini bulmakta ve Renaissance'tan beri Batı'da ortaya çıkan dönüşümün bilimlerle olan bağlantısını belirtmekte sıkça kullanılmaktadır.

Bu açıdan bilme ile güç arasında kurulan bağlantı, bilginin kitleselleştirilmesi açısından ele alındığı zaman, önce doğaya ve sonra toplum bilimlerinin yardımı ile topluma egemen olan anlayışla uyuşmamaktadır. Çünkü Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, bugün dünya egemenliğini elinde tutan ve bunu sağlayan ilişkileri denetleyen Batı, bu ilişkileri ve sağladığı nimetleri paylaşmazken bunu sağladığını iddia ettiği bilgiyi kitleselleştirmek istemesi, çelişkili bir durum ortaya koymaktadır.

24 Phillipe Roqueplo, *Le Partage du Savoir Science, Culture, Vulgarisation*, Ed.Seuil, 1974, s. 9.

Bilmenin hükmetmekle, egemen olmakla yakın ilişkisi üzerinde durulurken, dünya egemenliğini elinde tutan Batı'nın bilgisini yaygınlaştırmak istemesi; iktidar ilişkilerini paylaşmak, egemenliğinden vazgeçmek anlamına gelecektir. Üstelik bunun böyle olmadığı son Körfez olaylarında görmüş bulunmaktayız.

Bu çerçevede bilginin yaygınlaştırılmasının belli egemenlik ilişkilerinin sürdürülmesi ve bazı yapıların korunması ile ilgili olduğu çıkarılabilir. Madem *bilme iktidara bağlıdır. Bilme bir iktidarın temelidir, egemenliğin ilkesi ve aracıdır, giderek bir sosyal hiyerarşinin doğrulanmasını üstlenmiştir*,²⁵ o halde belli yapıların sürdürülmesi de söz konusudur.

Batı'da gerçekleştirilen bazı araştırmalarda²⁶ bilginin yetki ve söz sahibi olma açısından değerlendirilişinde “*okulun kastlar sisteminin yeniden üretimini*” sağladığı üzerinde durulmaktadır. Bu mânâda bilimlerin yararlanılmak istenilen *kara kutular* oluşturdukları ve bunlardan yararlanmak isteyenlere *kara kutular* açıldığı zaman geniş imkânlar sağlandığı kabul edilmektedir.²⁷

Bu amaçla gerçekleştirilen kiteselleşme belli kesimlerin bilimin nimetlerinden yararlanabildiğini göstermektedir. Daha çok teknokratların yetiştirilmesi açısından ele alınan bilimlerin teknik buluş ve uygulamaları ile technonature yarattıkları ve bu technonature'ün teknokratların yetkilerini kullanabildikleri bir technustucture'e yol açtığı belirtilmektedir. *Burada işyönetimi(le ménagement), matematik iktisat (l'économie mathématique), öngörü (la prévision), yaratım (la créativité) gibi yeni bilimler (iktidarlarını garanti altına alan) özgün metodolojileri ile “bilimlerin bilimi”ni technostucture iktidarlarını kurmak için oluşturmaktadırlar.*²⁸

Bu açıdan ele alındığı zaman bazı özel bilimlerin belli kesimler arasında belli ölçüde yaygınlaşması söz konusudur. Bilim ve teknolojinin oluşturduğu yeni toplum ilişkilerine bağlı düzenin sürüp gitmesi için özel yetkilerle donatılan bir kesimin bel-

25 Roqueplo, *Le Partage du Savoir Science, Culture, Vulgarisation*, s. 9.

26 Roqueplo Quelques Interviews sur l'Impact Culturel des Science dans la Société Actuelle, Service Etudes et Recherches du Ministère des Affaires Culturelles

27 Roqueplo, *Le Partage du Savoir Science, Culture, Vulgarisation*, s. 10.

28 A.g.e., s. 11,12.

li bir yapıyı kurup sürdürmesi çerçevesinde, sınırlı bir biçimde bilginin kitlelere mal edilmesinde, özellikle çarkı çevirecek kişilerin özel eğitim vb. yollarla devşirilmesi olayı ile karşılaşmaktadır.

İkinci bir yaklaşımın ise bilginin demokratikleş(tiril)mesi çerçevesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bilimin ve bilgilerin halka mal edilmesi temelde politik bir problem olarak görülmekte ve uygulanan bilim politikaları ile birlikte değerlendirilmektedir.

Birdenbire bilimin politika ile ilgisi hatta bilim politikasının mevcudiyeti, bilimi bütün bu ilişkilerden soyut, nötr olarak düşünenler için şaşırtıcı olabilir. Ama bilimin ve bilimselliğin halka yayılması bilim politikaları çerçevesinde olmaktadır. Burada bilimin halka yayılmasında ikili bir yaklaşım söz konusu olmaktadır. Bir yanda belli bir politikaya bağlı olarak bilgileri halka yayma faaliyeti olarak değerlendirilmektedir. Diğer yanda ise bilimle ilgili önemli kararlarda işin içine kamuoyunu katmak söz konusu olmaktadır.

Her iki halde de bilginin kiteselleşmesi gerçek bir demokrasi olarak görülmekte ve belli sorumlulukların olabileceğince büyük sayıdaki yurttaşlar tarafından paylaşılması amaçlanmaktadır. Gerçek demokratikleşmenin ancak bilginin demokratikleşmesiyle mümkün olabileceği kabul edilmektedir.

Meselenin bu boyutlarda ortaya konması önemli bir kavramlaştırma çerçevesinde temellendirilmek istendiğini göstermekle birlikte *gerçekten de bilginin paylaşılması isteniyor mu* sorusunun ortaya atılmasına engel olamamaktadır. Bu soruyu desteklemek için verilen *tıbbî bilgi* örneğinde en basit hastalık tedavilerinin bile *tıp* kastına bağlı olduğu ve insanların bir nezle ve gripi bile onların yardımı ile geçirmeye çalıştıkları göz önüne alınırsa²⁹ bilgi ve bilimlerin kiteselleştirilmesinin, üzerinde çok durulan, bireyin bağımsızlığını değil, bilimsel yetkiyi elinde tutan çevrelere bağımlılıklarını ortaya koymaktadır.³⁰ Böy-

29 A.g.e., s. 13,14.

30 Yukarıda bitki kullanım ile verdiğimiz örneği bu açıdan da değerlendirebiliriz.

lelikle bilgilerin kitleselleşmelerinde (tıbbî bilgiler örneğinde bilginin yaygınlaştığı ölçüde tıp kastına bağlılığın) tekelleşmenin ortaya çıktığı ve bunun da kitleselleşme ve yaygınlaşma ile çelişkili bir durum ortaya koyduğu görülmektedir.

Bu iki kısa ele alış bile, bilgilerin kitleselleşmelerinde ortaya çıkan çelişik durumların varlığı ile, meselenin bütün boyutları ile açıklanamadığını ortaya koymaktadır. Bu bakımdan bilgilerin kitleselleştirilme ve halka mâledilmelerinin başka ilişkiler çerçevesinde de gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Condorcet' den beri bilimsel bilginin yaygınlaştırılmasından söz edilmektedir. Tüm zincirlerinden kurtulmuş, özgürleşmiş insan için bilimsel bilgiye önem verilmektedir. *Bilimin dünyayı bütünleştirdiği*³¹ kabul edilmektedir, ama yine de bilimin yardımı ile insanın kurtarılmak istenmesinde, bu durumunu hazırlayan koşulları değiştirmek yerine, insanın kendisinin değiştirilerek kurtarılmak istenmeye çalışılması zihinlerimizi kurcalamaktadır.

Burada bilimin, bilimsel düşüncenin Batı toplumlarında çok sözü edilen özgürleştirici, kurtarıcı etkisine rağmen özellikle sanayide çalışanlar ve geniş kitleler üzerinde yol açtığı yıkım -bilhassa Batı dışı ülkelerde bilim adına gerçekleştirildiği iddia edilen dönüşümler- aslında, toplum koşullarının genel çerçevesi altında bilim adına gerçekleştirilmek istenilenlerin gerçekleşmediğini, yine de yıkıma rağmen bu ilişkilerin altında var olduğu kabul edilen bilimsel düşüncenin dünya görüşü kabul edilirse bu düzene uyumun (bana göre tahammülün) mümkün olabileceği sanılmaktadır. Bu bakımdan toplumu kurtarmak yerine bireyi kurtarmak önemli olmaktadır.

Böylelikle de toplumda katlanılması gereken rezillikler bilimsel bir örtü altında saklanmış ve geniş halk kitlelerinin karşı çıkabileceği gerçek toplum ilişkilerinin yerine itiraz edilemeyecek değerler içeren bilimsellik konarak bazı şeylerin gözden saklanması veya bunlara tahammül sağlanmıştır. Ne-

31 Sorel, *Les Illusions du Progrès*, s. 49.

ticede kitleselleşme adına bulaştırılmak istenilenin bilimsellik olmayıp onun adı altına veya korumasına sığınmış başka ilişkiler olduğu anlaşılmaktadır.

Ama ne var ki, bilimsellik adına girişilen yaygınlaştırma çabaları ve bilgilerin geniş halk kitlelerine mal edilmesi siyaseti bu dünyada var olacağı iddia edilen cenneti yaratmamıştır. Bilgilerin artmasına rağmen *bireysel ve toplumsal sorunlar daha iyi çözülemediği gibi ortak çıkarlar üzerinde uyuşmada eskisinden daha az güçlüklerle karşılaşılmadığı* üzerinde durulmaktadır.

Özellikle, toplumların Batı toplumları ile aralarında bir uçurumun bulunduğu kaygısından yola çıkarak ve bu uçurumun da ancak uçurumu açan Batılı ülkelerin bilgi ve teknolojisi ile kapanacağına inanarak giriştikleri bilgi ve teknoloji aktarımı,³² bir yanda belli kadrolar aracılığıyla yeni bir düzenin oturtulması çabalarına yol açarken, diğer yanda ise, yerleştirilmek istenilen düzene karşı, bu tür kadroların dışında kalan geniş halk kitlelerinin direncini ortaya koymuştur.

Uygulanmak istenilen yeni akıllar ve görüşlerle eski toplum üretim vb. ilişkileri değiştirilmekte, ortadan kaldırılmakta ama diğer alanlarda bu ilişkilere bağlı olarak boşlukta kalan unsurların ortaya çıkardığı güçlükler aşılamadığı için sistemin işlemesi mümkün olmamakta, belli zorlatmalara rağmen belli aralıklarla aynı sorunların patlak verdiği görülmektedir.

İşte Batılı düzenin oturtulmasındaki -ve tüm dünyayı kuşatmaya başladığı için evrensel olduğundan söz edilen bu düzendeki- güçlüklerin ortadan kaldırılması için yapılan işlerin ve bunun altında yattığı kabul edilen görüşlerin geniş halk yığınlarına aktarılmasını, onlara mal edilmesini gerektirmiştir.

Bu bakımdan bilgi ve bilimlerin geniş halk kitlelerine yaygınlaştırılması Batı'da anlatıldığı gibi, bir aydınlanma, tüm dünyayı kuşatan bilime ve bilmeye karşı bir susamışlık olarak değil; Batılı tarzın yaygınlaştırılması sırasında ortaya çıkan veya çıkabilecek dirençleri kırmak, etkisizleştirmek ve tarzın ka-

32 Tenbruck, "Au Temps Present dans les Pays Industrialisés," s. 102.

bulünü sağlamak için başvuru bir yol olarak değerlendirilmelidir.³³

Belki de bilimsel düşüncenin, modern bilimlerin yayılması olarak aktarılan ama aslında Batı'nın Batı dışı ülkelere yayılmasının, kolonileştirme ve sömürgeleştirme faaliyetinden başka bir şey olmayan bu süreci; egemenlik ilişkilerinin gereği olarak, halka yaygınlaştırma yoluyla günahlarından arıtmak veya günahlarına geniş halk kitlelerini de bulaştırmak olduğunu düşünebiliriz.

Önce yeni bilgilerle ortaya çıkan yeni üretim-yönetim biçiminin yerleştirilmeye çalışıldığı Batı toplumlarında, mevcut ilişkileri ellerinde tutan ve bu ilişkiler çarkının dönmesi için bilgilerini bu kesimin emrine veren dar bir toplum kadrosunun dışında kalanların, toplumda yeni düzenin yerleştirilmeye başlaması ile birlikte gerçekleşen dönüşümün sıkıntıların çekmeye başlamaları ile birlikte -en azından pasif- bir direnç göserdikleri bilinmektedir.

Bu direnç mevcudu değiştiren üretim-yönetim koşullarına karşı olmakla birlikte, bu işlerle ilişkisi olmadığı ileri sürülen bilimselliğin, alıngan bir tutum içine girdiği ve gösterilen tepkiyi halkın cehaletine vererek ve kendilerini de temize çıkarmak için, olup bitenlerin altında yatan bilimsel gerçekleri ve bilimsel dayanakları halka anlatmak telaşı içine düştükleri görülmektedir.

Bu durum dahi onların bilim adına yansız, tarafsız olmadıklarını, bu şekilde olduğunu ileri sürdükleri bilgilerinin kapitalist ilişkiler, sanayileşme ve bu ilişkilere bağlı olarak dünya'nın bir çok ülkesinin sömürgeleştirilmesinde önemli katkıları bulunduğunu ve bu süreçte Batılı bilimsel düşüncenin, bilim adamlarının büyük sorumlulukları olduğunu göstermektedir.

Ayrıca direnç meselesinin belki de bir çeşit ciddiye almamayı gösterdiğini de ileri sürebiliriz. Bilimin ciddiye alınmaması; ortaya konulmak istenen düzeni, [ekonomi destekli, teknoloji do-

33 Burada günümüzde değişik vesilelerle kullanılan pacification, stabilisation gibi kavramların bu amaçlarla ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca başka alanlarla da desteklenen gidiş için küreselleşme meselesi daha iyi anlaşılır olmaktadır.

nanımlı sanayi üretimiyle gerçekleştirilmek istenen egemenlik düzenini] nimetlerinden pay alamayan geniş halk kitlelerinin kabul etmesini ortadan kaldıracak bir durum yaratmaktadır.

Kitlelerin yeni düzenin gereklerine uygun ve çarkı hızlandırıcı bir davranış içine girmesi bu düzenin selâmeti açısından önemli gözükmektedir. Bu bakımdan bilimlerin ve sonuçlarının halka mal edilmesi Batı düzeninin önemli bir açmazını da gündeme getirmektedir: Kitlelerin onayı. Bu bakımdan bilimin ve ürünlerinin halka yayılmak istenmesi salt kitlelerin kabul etmesini değil, aynı zamanda Batı'da bilimin bulaştığı ilişkileri de, bilimin işlevlerini ve böylelikle gerçek anlamını da yakalamamıza yardımcı olacaktır.

Kitlelerin direncinin aşılması, bir mânâda kırılması bilimin yaygınlaşmasının gerekleri olarak gösterilirken, aynı zamanda Batı düzeninin geniş kitlelere kabul ettirilmesinin ve daha ileri aşamada Batı dışı ülkelere de kabul ettirilmesinin -bilim ve teknoloji transferi olarak- işareti olacaktır.

Burada XVIII. yüzyıldaki aydınların bilime yarı-dinî bir inanca bakmaları ile geniş kitlelerin direnci arasındaki çelişki de bize Batı'nın yayılmasını ve bunun bilim aşkıyla yapıldığını ileri süreren kadrolar ile (yayılmacılar) aydınların işbirliğini de göstermektedir.

Geniş kitlelerin direnci bilim adına gerçekleştiği ileri sürülen düzenin nimetlerinden henüz yararlanamadıklarını, ama zamanla direnç kırıldığına göre paylarına bir miktar düzenin bilimsel ve teknolojik nimeti (elektrik, telefon, televizyon, radyo vb.) düştüğünü de göstermektedir.

Belli bilgilerin halka yaygınlaşmasında özellikle üzerinde durulan ve bu açıdan önemli rol oynayan eğitimin belki de bilimsel bilginin yayılmasından çok belli fikir vesairenin insanlar arasında yer etmesine çalışılmaktadır. Çünkü *bilim, eğitim ve haberleşme araçları ve bunların evrensel kullanımı ve uygulanması sayesinde, kişilerin fikir ve tasarımları üzerinde üstün bir rol oynamaktadır*.³⁴

34 Tenbruck, "Au Temps Present dans les Pays Industrialisés," s. 101.

Burada bilimin eğitim ve haberleşme araçları sayesinde evrensel kullanımı ve uygulanması üzerinde durulması gerekmektedir. Çünkü bilimin Batı dünyasındaki yeri ve özellikle yakın zamanlarda yükselen kapitalizm ve sanayileşme ile ilişkisi, yayılma sürecinde adları anılmasa bile nelerin geçerli olacağını gösterebilecektir.

C. Kitle İletişiminin Katkısı

Bilginin Batılılaştırılmasında Batı'nın günümüzdeki egemenlik ilişkilerine bağlı olarak önce kendi dışında oluşan bilgileri gerek aşamalandırmasında gerekse belli özelliklerinin altını çizerek yaptığı değerlendirmelerde kendi bilgisi ile taçlanan bir doğrultu oluşturmuştu.

Burada içinde yer almadığı ilişkilerden kaynaklanan bilgileri kendi bilgiler sistemine katarak bu alandaki Doğu birikiminden yararlanmış ve bu bilgileri tek bir bilgi sisteminin, kendi elinde tuttuğu ilişkiler sisteminin bir parçası haline getirmişti.

Şimdi ise kendi ilişkilerinden kaynaklanan, bu ilişkilere bağlı olan ve sürdürülmesini sağlayan bilgisinin bir kısmını bu ilişkileri sürdürebilmek amacıyla yaygınlaştırmak suretiyle bu ilişkiler dışında kalan veya tam katımayan kitlelere yaymasından kaynaklanan Dünya çapında bir Batılılaştırılma süreci ile karşılaşmaktadır.

Artık Batı dünyada kendisinden önce ve kendi dışında var olmuş ve kendisi ile ilişkiye girerek veya girmeden varlığını sürdürebilmiş bilgileri kendi elinde tuttuğu ilişkiler sisteminin bir parçası, ama aşılmış bir aşaması olarak göstermek ve böylelikle kendi üstünlüğü ve farklılığını kanıtlamak çabasından çok; Dünya çapında yönlendirdiği ilişkilere bağlı olarak belli bir bilgi türünü ürünleriyle birlikte yaymakta, bunlarla Batı-dışı toplumlara, geniş kitlelere Batılı gibi olma çabalarında kullanabilecekleri düşünce ve davranış kalıplarıyla yüklü hayat tarzını bir çözüm olarak kabul ettirmeyi amaçlamaktadır.

İşte bilginin Batılılaştırılmasının ve bu amaçla yaygınlaştırılmasının bir başka boyutu da kitle iletişim meselesinde ortaya çıkmaktadır. Kitle iletişim meselesi, buraya kadar tartışmaya açmaya çalıştığımız bilginin yaygınlaştırılması ve halka mal edilmesinin değişik, bir başka çerçeve içindeki görünümünü, ama gerçek anlamın karşımıza çıkarmaktadır.

Burada mesele Batılı kitle iletişim araçları ve yayın organları ile her şeyin kitlelere aktarılması olarak gözükmektedir. Bu bakımdan kitle iletişim meselesi gerçek anlamını yukarıdaki bölüm çerçevesinde açıklamaya çalıştığımız gelişmeler ve bunların taşıyıcısı ilişkilere bağlı olarak kazanmaktadır.

Her ne kadar teknolojinin gelişmesine bağlı olarak iletişimin hızlanması ve yaygınlaşması, toplumların giderek kapalı kutu olmaktan çıkarak birbirlerine açık olmaları, bunu gösterecek tanımlama ve kavramlaştırmalarla açıklanıyor olsa bile bu yaklaşım tarzı gerçeği yakalamamızı engellemektedir.

Nasıl ifade edilirse edilsin, burada belli bir tarzın, toplumlar arasındaki dil, din, kültür veya örf-âdet farklarına rağmen belli bir anlayışın tüm toplumlara yayılmak istenmesi söz konusudur.

Bu durum, temellendirmeye çalıştığımız konumuz açısından, bilginin yayılması, halka mal olması, bilim ve teknoloji transferleri ile toplumlar arasındaki mesafelerin kapatılmak istenmesi gibi başlıklar ve ele alışlarla nasıl ifade edilirse edilsin, gerçekte Dünya Egemenliğinin ve bunu sağlama/devam ettirme ilişkilerinin muhtelif görünümleri olarak karşımızda bulunmaktadır.

Konumuz çerçevesinde bilimlere, bilimsel bilgiye atfedilen veya onun özellikleri çerçevesinde yorumlanan yayılma meselesi aslında Batı Dünya Egemenliği ile ilgili ilişkiler ağının belli bir şekilde kavramlaştırılması ve ifade edilmesi ile ilgili görünmektedir. Bu tarzın yaygınlaşması, toplumların sınırların aşarak dünyaya mal edilmiş olması bilginin, bilimselliğin doğal ve kaçınılmaz sonuçları olarak görülmekte, bir ve mutlak doğrunun ve gerçekliğin tüm dünyayı kuşatması olarak değerlendirilmektedir.

Bu konuda toplumların gösterdikleri direnç ve karşı koy-malar gelişmemişlik ve cehaletle bir tutularak bazı geri güç-lerin düzenlerini sürdürmek yolunda yeniliğe ve modernli-ğe karşı gösterdikleri âdeta bir toplumsal içgüdüden kay-naklanmış tepkiler şeklinde, bilgi ve bilinç dışı olarak de-ğerlendiriliyordu.

Bu tepkilere rağmen belli bir biliş ve düşünüş tarzının tüm dünyaya yayılması, belli mekanizmalarla desteklenen kanallar yardımı ile de olsa yaygınlaşmış olması, yukarıda da belirtildiği gibi, bilimin, bilginin kaçınılmaz zaferi ve aklın yolu birdir man-tığı ile başka türlü olamayışın göstergesi olarak algılanmıştı.

Ve neticede bu işlerin kanal ve mekanizmaları -vurgula-maya çalıştığımız bağlantılar çerçevesinde- yeterince değer-lendirilmeden kendiliğinden bir sürecin doğal sonuçları ola-rak kabul edilmişti. Doğal olarak kabul edilen bu süreç daha çok bilimsel etkinliklerin, alış-verişlerin ve bunlarla ilgili ola-rak ortaya çıktığı kabul edilen bilimsel ya da türetilmiş formül ve kalıpların ortalığı kapladığı bir ortamda daha çok kitabî, teo-rik çerçevede ele alınmış ve olsa olsa global bir şekilde bu sü-reçlerin toplumda ortaya çıkardığı dönüşümler bir kültür me-selesi olarak ve daha çok bir kültürün bozulması şeklinde de-ğerlendirilmişti.

Bu dönüşümler ve bozulmalar daha çok kültür kavramı çer-çevesinde tartışıldığı ve kültür değışmeleri gibi kaçınılmaz müm-kün olmayan başka süreçlere bağlı bir biçimde açıklandığı için toplumlarda çok farklı biçimlerde kendisini gösteren çarpıklıklar âdeta olur böyle şeyler, daha önceleri de yaşadık mantığı ile an-latılmaya ve açıklanmaya başlanmıştır.

Kültürün toplumda ne tür ilişkilerin ve dengelerin ürünü ol-duğu ve bu ilişkiler çerçevesindeki yapılanması göz önüne alı-nırsa³⁵ bu tür içeriği belirlenmemiş kültür kavramlarıyla yeterli açıklamalara ulaşamayacağı görülecektir.

35 Nihat Nirun, *Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi*, DTCF Yayınları, 1969.

Hatta bu kültür değişimleri benzeri açıklamalar, zorlanan belli bir değişme biçimine karşı direnen toplumları; garip, çağ dışı gibi değerlendirmelerle çizgi dışı olarak göstermeye (en azından feodal) ve gerçek mânâda toplumların değişmeye açık olduğunu ispata kadar götürülmüştür.

İşte bu ilişkiler ve dünya çapındaki dönüştürmeler, bilimden kaynaklandığı söylenen ama gerçekte Batı Dünya Egemeliğinin hizmetindeki bir bilim anlayışından kaynaklanan bilgiler ve tarzlarla yetinmeyip, en ince ayrıntılara kadar toplumsal yaşam biçimleri, hayat tarzları teklif eden veya başlangıçta en azından mevcutlarını etkileyen tüm bilgi kadrolarının -ve türevlerinin- gerçek anlamda yayılması kitle iletişimi ile sağlanabilmiştir.

Çünkü soyut ve teorik bazı bilimsel veya bilimden türediği iddia ve kabul görmüş formül ve tarzların dışında Batı çıkarları doğrultusunda gerçek anlamda hayatla ilgili bazı bilgi ve yaşam tarzlarının toplumlara mal edilmesi kitle iletişim araçları sayesinde mümkün olabilmıştır.

Bilimin, bilimsel bilgi ve teknolojinin *vulgarisationu*, halka mâl edilmesi yine kitle iletişimi çerçevesinde yer alan -bazı dergi vs. gibi yayınlar, sergiler, müzeler vb.- araçlar yanında belli bir eğitim sistemi içinde yer alan aktarımlarla yapıldığı kabul edilse bile, Batı kapitalizminin emrinde Batı'ya bir dünya egemenliği sağlama hizmeti veren Batılı bilginin az ölçüde kendisi ama büyük ölçüde bu ilişkilerin sürmesi için -başta toplumsal boyutta ve toplumlar arası ilişkiler platformunda- gerekli olan her şey kitle iletişimi ve bunun bu işe koşulan araçları sayesinde mümkün olabilmıştır.

Bu sayede bilgi ve teknoloji transferi, Batılılaşma siyasetleri, modernleşme vs. arayışları ile üst yapılar ve Batı ile belli ilişkileri sürdürmek durumundaki en azından hükümetler ve genellikle yönetim kadroları ve bu işlere aday olan siyasî partiler ve bunlar destekleyen okumuş kadrolar aracılığı ile kabul edilip gerçekleştirilmek istenirken, bu ilişkiler dışında kalan ama karşı çıkması ile Batı dünya sisteminin iç ve dış uzantılarına çomak sokacağı bilinen geniş halk yığınları, toplum kesimleri ise

kitle iletişiminin esas hedefini ve tabii malzemesinin içeriğini oluşturacaklardır.

Böylelikle anlaşmalar, yardımlar, bilimsel ve kültürel işbirliği teşkilatlarına giriş ve çalışmalara katılım ile, yukarıdan düzenlemelerle toplumların üst yapı kurumları, Batı Dünya egemenlik sistemine en azından uyum sağlayacak bir duruma getirtilirken, kitle iletişim araçları ve bilinmez, görünmez siyasetleri ile geniş halk kitlelerinin bu çarka çomak sokmamaları, pasifleştirilmeleri gözetilecektir.

Yukarıda bilginin yaygınlaştırılması olarak tanıtılan konuları ele alırken kitlelerin oluşturulan sisteme katılmaları, en azından dirençlerinin kırılması gerektiği üzerinde durulmuştu. Batılı düzenin ileri sürülen bütün güçlü yanlarına rağmen getirdiği çözümlerin -tüm toplum katmanlarına ulaşmadığı göz önüne alınırsa- yetersiz kaldığı ve devamının dertlerine çözüm bulunamamış geniş kitlelerin karşı çıkmamasına bağlı olduğu anlaşılmıştı.

Başka bir deyişle kabul edilen toplumsal çözüm biçimi, geniş kitleleri çözümün ortaya koyduğu sisteme ortak etmeyip, nimetlerinden yararlandırmamasına rağmen onların sisteme bir şekilde katılmalarını şart koşturmaktadır. Sisteme ortak olmamakla birlikte katılmış olmak ise ancak karşı çıkmamakla mümkün görülmektedir.

İşte Batı toplumlarının dışında yer alan toplumların Batı Dünya egemenlik sistemine ortak olmamak ve nimetlerinden pay almamakla birlikte düzene katılmasını, hiç olmazsa en azından düzene karşı çıkmamalarını sağlamak, dirençlerini kırmak bilgi adına yaygınlaştırılmak istenilen düzenin esas amacını teşkil etmektedir.³⁶

Bu durumu, yâni ortak olunmayan ve nimetleri paylaşmayan bir düzeni kabul etmek, ancak duygu ve düşünüş düzeyinde, bilinç düzeyinde mümkün olabilmektedir. Böylelikle ortak olunmayan, paylaşılmayan bir düzene taraftar olmak, ilişki ve nimetlerinin yanslarıyla yetinmek, yaşantısına özenerek

36 Baykan Sezer'le konuşmalar.

pay alma umuduyla bir hayat tarzını benimsemek ve sürdürmekle mümkün gözükmektedir.

Ancak kitle iletişimi sayesinde verilebilecek bir *hayal âleminde yaşamak*³⁷ ve bu tarzı kabul ederek ayakta kalıp varlığını sürdürdürebilmek belli bir kabule dayalı olduğu için, durum bir çarpıklık ve yabancılaşma ortaya çıkarsa bile genel olarak kabul edilmesi gereken düzen adına alkışlanmakta ve teşvik görmektedir.

Ama kabul edilmesi gereken, katılmak istenilen düzenin sınırları zorlanmaya ve katılmanın gerektirdiği ortaklık payları istenmeye başlandığı zaman çarpıklaştırılmış, yabancılaştırılmış, o zamana kadar değerleri ve yapısı/dokusu önemsenmemiş eski düzenin övgüsü, -hem de bozulmuş haliyle- savunusu yapılarak bir kimlik belirtisi olarak bizi farklı kılan ve diğer toplumlardan ayıran bir kültürün bırakılmaması, her şeye rağmen değiştirilmemesi gerektiği ileri sürülmeye başlanmaktadır.

İşte her iki halde de yâni yeni bir düzene katılma ve bunun her türlü gereğini edinme safhasında olsun, ister bizim gibi bazı kapıları fazla zorlayıp pastadan pay isteme girişimlerinde olsun - o zaman farklı din ve kültürlerle sahip olduğumuz ileri sürülüyor- kitle iletişim meselesi büyük önem kazanmakta ve her iki açıdan da kendisinden yararlanılmak istenmektedir.

Gerek sisteme dâhil olmamız gerektiği gerekse sisteme katılırken bir kimlik ve ayrıcalık belirtisi olarak saklamamız gereken kültürümüzü kollamak için -ama neticede hep Batı çıkarlarına uygun olarak- kitle iletişim araçlarından ve içeriklerinden yararlanmak söz konusu olmaktadır.

Mesele hangi boyutları ve aşaması çerçevesinde ele alınırsa alınсын üzerinde durulması gereken yan kitle iletişim araçlarının, hem de tek yönlü olarak, bireye yönelmiş olmaları ve bireyle iletişim araçları ile doğrudan bağlantının kurulmuş olmasıdır.

37 Ünsal Oskay'ın da belirttiği üzere Paris gibi sanayileşmenin getirdiği hasılanın cömertçe harcıandığı şehirlerde yaratılan mekânlar, yine sanayinin yarattığı sessiz kitlelerce seyredilmekte, içine girilmekte, üzerinden yürünmektedir. Kitlelerin sadece temaşa ettiği zenginlik ve bunu yaratan toplumsal düzen ancak böyle-sine bir ilişkiye izin verebilmektedir.

Burada iletişim kavramı genellikle tanımlarında ileri sürüldüğü gibi karşılıklı ilişki ve alış-veriş olmaktan çok tek yönlü bir iletişimi (iletiyi) göstermekte ve iletişimin yönü, bunu gösteren okun istikameti birey olmaktadır. Başka bir deyişle kitle iletişiminde hedef kitleler içindeki birey olmaktadır.

Doğrudan bireye yönelme, belli toplum kesim, örgüt veya kurumları çerçevesindeki belli bir kimlik ve davranış biçimi kazanmış bireyleri tek tek içeriden fethederek var olan veya olası dirençleri kırabildiği gibi, bundan sonraki davranış ve eylem biçimleri için belli kalıplar, kavramlar ve sorunlar tayin etmektedir.

Olayların anında ve en hızlı/yaygın biçimde kitlelere -ama birey bazında- aktarılması aynı zamanda daha önce tayin edilen düşünme, davranma ve giderek eylem biçimlerinin kitlelere aktarılması ve kitlelerin dünyanın neresinde olursa olsun belli kavramlar, düşünceler ve sloganlar peşinde ortak veya benzer eylemlere girişmelerini, en azından ortak tepkilerini sağlamaktadır.

Yine böylelikle farklı koşullardaki ve konumlardaki toplumların ve toplum kesimlerinin ellerindeki mevcut bilgilerini, sorunları doğrultusundaki çözümler için kullanmayıp, kullandırılmayıp genel-geçer çözüm iddiasıyla aynı kalıpların bütün toplumlar ve de farklı sorunlar için kullanılması mümkün olmaktadır.³⁸

Hatta bazı sorunlardan önce sorun tanımlamalarının ve çözümlerinin veya çözüme gidecek eylem ve bilgi kalıplarının gelmesi ve sorunların bu kalıplara göre oluşturulup biçimlendirilmesi ile de karşılaşmaktadır.

Bütün bunların sağlanabilmesi için bilgi, haber ve benzerlerini aktaracak kitle iletişiminin belli ellerden yönlendirilmesi gerekmektedir. Tek biçim, kalıp veya çözümlerin tüm dünyaya, toplumlara ve toplum içindeki tüm kesimlere veya ilgililerine aktarılması, teklif edilen çözümlerin belli merkezlerden üretilmesini, kotarılmasını gerektirmektedir.

Bu bakımdan önce bu bilgi, haber, davranış kalıpları ile ilgili temalar, mesajların kotarılması, sonra bunların kitle iletişim

38 Körfez savaşı sırasında bir anda her yeri saran "No Saddam Yes Bush" lafları.

ağına, araçların malzemesi olarak aktarılması gerekmektedir. Bu araçlar ve iletişim ağı içlerine konan şey ne olursa olsun, onu tüm uzanabildikleri, yayılabildikleri yerlere kadar tartışmadan, şüphe duymadan, eleştirmeden yaymaktadırlar. Bir başka ifade ile bir kitle iletişim sisteminin kulağına fısıldanan herhangi bir şey anında bütün dünyaya duyurulmaktadır. Bu konuda her hangi bir güçlüğün ortaya çıkmaması için kitle iletişim kanallarına sahip olmak veya en azından bunlar üzerinde denetim sahibi olmak büyük önem taşımaktadır.

Sistem içinde belli tür bilgiler belli kadrolara, yönetim mekanizmalarına, üretim çarkında olanlara özel bir biçimde aktarılır ve yaygınlaştırılırken, bunların dışında kalan insanları belli kalıplar içinde davranmaya, belli bir şekilde düşünmeye itecek şeyler, ayrı bir mekanizma içinde haber olarak, eğlence olarak, yaşayış kuralları olarak belli bilgiler, bilgi türevleri geniş kitleler içinde yer alan sade vatandaşlara iletilecektir.

Bu bakımdan kitle iletişiminin sadece aktarımla yetinmediği, belli davranış ve düşünme kalıpları ile belli bir hayat tarzını yaymaya çalıştığını, bunların kabul edilmesi gerektiğini, hiç olmazsa iletilen tarzın doğrulanması, haklılığının gösterilmesini üstlenerek, bu tarzın diğerlerine göre üstünlüğünün pekiştirilmesine çalışıldığı görülecektir.

Bunu sağlamak için tüm dünyadan derlenen veriler belli merkezlerde haber ve bilgi halini almak üzere gözden geçirilecek, ayıklanacak, yorumlanacak biraz da süslenerek yayın kanallarının içine atılacaktır.

Böylelikle dünyanın her hangi bir yerindeki bir olay, aktarılması veya bilinmesi gereken her hangi bir şey, sistemin öngördüğü haber olma niteliğine sahipse, bir anda eskimeden, güncelliğini ve umulan etkisinin kaybetmeden kotarılacak, varsa bu konuyla ilgili eski bilgilerin tozu alınarak birlikte iletilmeleri sağlanacaktır.

Bunlar dünya sistemine katılmaları, belli çerçeve içinde tutulmaları istenen insanlara, pay almadıkları bir düzende, dünyada neler olup bittiğinin haberini, bilgisini aktaracaklar, böy-

lelikle gördükleri/duydıkları karşısında hallerine şükretmelerini sağlayacaklardır.

Yine bu kanallar vasıtası ile aktarılan bazı mesajlarla öngörülen hedefin vaat edilen vuslatın yakın olduğu, bu konuda tüm dünya yanında kendi toplumlarında da belirli ilerlemelerin gerçekleştiği –belki de çağ atlandığı- ve amaca ulaşılmakta olduğu iletilecektir. (2000’li yıllar edebiyatı)

Neticede insanlar haber yolu ile, edindirildikleri bilgiler yolu ile yalnız olmadıklarına, bir dünya sistemi içinde yaşadıklarına -buna rağmen bizde olduğu gibi, bu dünya tarafından iyi tanınmadıkları yolundaki şikayetleri hiç bir zaman eksik olmadan- inandıkları için, âdeta bir haber edinme bağımlısı olarak iletişim araçlarının başından ayıramayacaklardır. Böylelikle kendi etraflarında olup bitenlerden, edindikleri hayat tecrübe-lerinden bağımsız, ama kitle iletişiminin yaydığı ortak tepkiler ve beklentilere ulaşmaya başlayacaklardır. Ama sayılanların olması mümkün olmadığı gibi zamanları da boşa gitmiş olacaktır.

Kitle iletişim araçlarında gözlenen gelişmenin sonucu gibi aktarılsa da -tabii bu konudaki belli teknolojik katkıları inkâr etmek mümkün değil- iletişimin giderek bireysel boyutlara ve doğrudan kişiye yönelmesi veya yöneltilmesi, bu doğrultuda aktarılan çözümlerin veya en azından çözüm tekliflerinin toplumsal boyutta değil, bireysel boyutta gerçekleştiği, hatta çözüm olmasa bile, imajının verildiği ve insanların bunla yetinmesinin beklendiği anlaşılmaktadır.

Batı’da sorunların toplumun tüm kesimlerini kuşatacak boyutta çözümlememiş oluşu ve yeni kuşatıcı çözüm arayışları yerine, mevcut çözümlerin veya bazı çözüm imajlarının bireylere benimsetilmek amacıyla aktarılması ile yetinilmesi, başka bir deyişle toplumsal çözüm yerine bireysel çözümlere yönelmiş olunması, daha önce de değindiğimiz gibi, belli bir toplumsal örgütlenme biçimi içinde kişisel kurtuluşun öne çıkarılması bize kitle iletişim araçlarının geleceğinin tahayyül edilme biçimini de açıklayabilmektedir.³⁹

39 F. Balle & G. Eymery, *Les Nouveaux Medias*, P.U.F., 1990. les futurs imaginaires bölümündeki senaryolar bu konular için olsa gerek.

Batı'nın kendi toplumlarına ve buna bağlı olarak dünyadaki toplumlara teklif ettiği çözümler, topyekûn toplumu veya ağırlıklı kesimlerini içermediği için bireysel kurtuluşun -Hristiyanlığın niçin Batı'da yaygınlaştığı ve Batılılarca Afrika dâhil sömürgelerinde yaygınlaştırılmak istendiği ve tutulduğu daha iyi anlaşılıyor- öne çıkarıldığı ve kurtuluş için tahammül ve sabır gibi öğelerin gerekli olduğu ve bütün olumsuzluklarla birlikte yaşamaya rağmen kurtuluşun bir gün geleceği gibi mesajlar anlam ve önem kazanmaktadır.

Bu çerçevede çizgi roman/film gibi dizilerde bireysel mücadele temaları, iyi-kötü ayrımları ile çözümün her seferinde ertelenişi veya çözümsüzlüğün tekrarı anlaşılır olmakta ve kitle iletişim araçlarıyla aktarılan dolaylı mesajlar olarak iletilmek istenilenleri anlaşılır kılmaktadır.⁴⁰

Tekrar edecek olursak Batı çözümünün kuşatıcı/toplumsal boyutta gerçekleşmemesi ve düzenin devamı için kitlelerin onayına ihtiyaç duyulması, çözüm ya da nimetlerinin kitlelere ulaştırılamadığı bir ortamda bireysel çözüm ve kurtuluş ortaya çıkmakta, sisteme ortak olmadan katılma gereği kitle iletişimini şart koşturmaktadır.

Bu açıdan iletişim araçlarının ulaştığı teknolojik boyutlar, kullanılan malzemelerin/programların/temaların vardığı aşama bir anlam kazanmakta ve bunların kendiliğinden belli teknik ilerlemelerle gerçekleşmediği ama bunların yardımı ile kaçınılmaz bir biçimde belli bir doğrultuda geliştiği ve yukarıda açıklamaya çalıştığımız görünümle ancak gerçek anlamını kazanacağını söylemek mümkündür. Yine bu çerçevede kitle iletişiminin *bireysel çözüm boyutlu merkezî bilgilendirmeye doğru* yöneldiğini, şimdiki ve gelecekteki doğrultusunun bu yönde olduğunu söyleyebiliriz.

40 Ertan Eğribel, *Çizgi Romanın Toplumsal Temelleri*, Yüksek Lisans Tezi, 1987.

BATILI BİLGİ ÖNÜNDE TÜRK TOPLUMU

Calışmamızın birinci bölümünde *biliş tarzları* çerçevesinde ele aldığımız konularla, değişik toplum başarıları olarak ortaya çıkan bilgi ve bilimlerin Batılı bir açıdan değerlendirilmeleri üzerinde durarak bilginin Batılılaştırılması sürecini ortaya koymayı amaçlamıştık. Yine bu çerçevede ele aldığımız ‘Bilginin Yaygınlaştırılması’ konusunda ise Batı’nın bir egemenlik ilişkisi içine soktuğu bilgi ve uzantılarının gerçekleşme şeklini ele almaya ve sistemleştirmeye çalışmıştık.

Bilgiye, bilimsel düşünceye ve modern bilimlerin anlayışına bağlı olarak bilimlere gösterilen ilgi ve bunun sonucunda takınılan veya takınılmak zorunda kalınan tutumlar, tutum beklentileri dünya çapında belli bir oluşumla toplumları karşı karşıya bırakmış bulunmaktadır.¹

İşte böyle bir tutum, inanç ne dersek diyelim Batılı biliş ve bununla ilgili hayat tarzları ve bunları düzenleyen kurallar ve açıklamalar bütünüyle Türk toplumu da karşı karşıyadır. Bilginin Batılılaştırılması, Batılı bir kimlik kazanması ve Batı çıkarları ile uyuşması kadar, böyle bir bilgi ile Türk toplumunun karşılaşması da açıklanması gereken özellikler taşımaktadır.

1 Bizim Bilginin Batılılaştırılması olarak temellendirdiğimiz bu sürecin değişik koşullar çerçevesinde açıklanma, en azından adlandırılma girişimleri vardır. Bunlara bakarak ayrı süreçler olarak değerlendirilmeye ve temeldeki bütünlükten uzaklaştırılmaya çalışılsa da bütünlüğü gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bir çok alanda olduğu gibi bilgi açısından da ‘Küreselleşme’ olup bitenlerin yeni adı olma yolundadır.

Böyle bir bilgiler sistemi ile karşılaşan Türk toplumu üzerinde duracak olursak, Türk toplumunun bu tür bilgilere- tabii teklif ettiği yaşantı biçimleri ve bunları düzenleyecek, tâbi olunacak kurallar bütününe anlıyorum- niye gerek duyduğunu ve buna hazırlayan koşulları göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.

Şimdi kaçınılmaz gibi görünen bu tür bilgilere ihtiyaç duymanın koşulları kadar belli bir zaman sürecinde ortaya çıkması da dikkat çekmektedir. Çünkü Türk toplumu daha önceleri böyle bir bilgi ve uzantılarına bu tarzda bir ihtiyaç duymadan, ya da bu türden bir ilişki içine girmeden, tarihteki serüvenini sürdürebilmiş üstelik önemli bazı ilişkileri -özellikle Batı ile sürdürdüğü ilişkileri- denetleyerek Dünya çapındaki ilişkilerden günlük hayatına kadar gerekli çözümleri ortaya koyabilmiştir.

Bu ilişkileri sürdürürken Batı'nın da içinde yer aldığı birçok bilgi merkezlerinden yararlanmış, bununla birlikte bu bilgi türlerine ve merkezlerine bağlı olmadan, kendi ilişki ve yapısını değiştirmek baskı ve mecburiyetinde kalmadan, üstelik bir kimlik sorunu ile karşılaşmadan, meselelerini halletme başarısını göstermiştir.

Bununla birlikte kendisine bir dünya siyaseti sürdürmesine izin veren bu ilişkilerinde belli bir dönemden sonra bazı güçlüklerle karşılaştığı ve bu güçlüklerle belli bir çözüm getirme amacı ile Batılılaşma siyasetini uygulamaya başladığını biliyoruz. Batılılaşma çabaları içindeki Osmanlı'nın bilgi ve bilimlerle eskisine göre farklı bir düzeyde ilişkiler kurduğu bilinmektedir.

Bu tür bilgiler bilimsel çevrelerden toplum hayatına kadar geniş bir yelpaze içinde pek bir ciddi yankı bırakmamakla birlikte belli bir siyasete bağlı olarak aktarılmaya çalışıldığı ve özellikle Cumhuriyetle birlikte devlet kadroları içinde taraftar bulduğu görülmektedir.

Toplumsal sorunları karşısında geçerli çözümler getireceğine inanılan bu tür bilgilerin toplum sorunları ile doğrudan bağlantılarının olmadığı gerçeği ile de karşılaşmaktadır. Osmanlı'nın son zamanlarında karşılaşılan modern bilimlerin ve bu bi-

limler çerçevesinde oluşturulan açıklamaların toplumun o günkü, çözüm bekleyen temel sorunları ile doğrudan bağlanmalarının kurulamadığı görülmektedir.

Belli sorunlara çözüm getirmemekle beraber uygulanan siyasetler çerçevesinde Batıcılaşan kadrolar ve gayretleri ile toplumda gerçekleştirilmeye çalışılan topyekûn dönüşümler ve bunu desteklemek bakımından Batı'dan yapılan her türlü aktarmalar ve bunlara bağlı olarak toplum hayatında ortaya çıkan veya karşılaşılan özellikler Batılı bilgi konusuna eğilmemize yol açmıştır.

Batılı bilimlere veya yanında gelen tarza bulaşanların ayrı bir kimlik ve özellik taşıyan kadrolar olarak belirlediğini ve bu kadroların temel tutumlarının Batıcılaşmaktan yana olduğunu görmekteyiz. Bu kadroların ortaya çıkış ve devlet katında etkili oluşları devlet kapısı önünde bulunan diğer kadroların tepkisini çekmekle kalmamış Batıcılaşmaya karşı tavır alanların bu tepkilerini adı geçen kadrolarla beraber dayanakları olan Batılı bilim, düşünce tarzı ve tabii uzantılarına da göstermiş oldukları da görülmüştür.

Bu tepkilerin ele alınış biçimlerine baktığımız zaman bunların din çerçevesinde değerlendirildikleri dikkat çekmektedir. Gösterilen tepkinin dinî bir tepki olarak değerlendirilmesi veya gözükmesi klasik bilim din karşıtlığının kurulmasına da yol açtığı için bu tür değerlendirmelerin tasvip gördüğünü kabul edebiliriz.

Bu görünüme rağmen bizim, toplumda veya devlet kapısı önünde ortaya çıkan tepkilerle, sorunlara çözüm olarak başvuru bilgilerin toplumun çözüm bekleyen sorunları ile olan veya olmayan ilgisi üzerinde durmak ve bu bilginin ne şekilde cisimleştiği konusuna eğilmekle daha aydınlatıcı bağlantılar kurmamız mümkündür.

Bilgi ve bilimlerin tek başlarına bir anlam ve etkinlikleri olmadığını göz önüne aldığımızda bunların toplumun mevcut sorunları ve çözüm teklifleri çerçevesinde anlam kazanacağını göz önünde bulundurarak Osmanlı'da ortaya çıkan siyaset deği-

şikliği ve bunun biliş tarzları üzerinde yol açtığı dönüşümleri ele almamız gerekmektedir.

Yukarıda adını andığımız ve bizim de görüşlerimizi desteklemek için kullandığımız Batılı bilginin yaygınlaşması ve bunun hangi ilişkilerin ürünü olduğu meselesinden ayrı olarak, yine Batı'nın ele geçirmeye çalıştığı Dünya egemenliği ile ilişkisini unutmadan, Osmanlı'nın kendi siyaseti sonucu yaptığı tercihin bilim ve bilgiler alanındaki uzantıları üzerinde duracağız.

Henüz kimin güçlü kalacağının belli olmadığı dönemlerde² konumunun güç kaybetmeye başlaması karşısında Osmanlı'nın siyasî bir tercihle kendi dışında gelişmeye başlayan Dünya ilişkileri içinde yer alabilmek çabaları, bu siyaseti yürüten Batı'dan belli şeyleri aktarmasını gerektirmiş ve nihayet bilimler Osmanlı'nın kurtulması yolundaki çabaların bir simgesi durumuna gelmiştir.

Bu bakımdan Osmanlı'nın Batılı bilgi karşısındaki tutumunu iyice kavramak gerekmektedir. Onun ilişkilere ve ilişkilerin güdümündeki bilgiye yaklaşması, ama aynı sosyal determinizm içinde yer almadığı için bu bilgilerin bir yerde havada kalması söz konusudur.

2 Bk. Hentsch 'ötekinin kullanımı' teması.

3. Toplum Sorunlarımız /Çözüm Teklifleri

Bilginin toplumların karşılaştıkları sorun ve açmazları çöme yolunda girişilen eylemlerle yakın bağlantısı bulunmaktadır. Karşılaşılan güçlükleri ortadan kaldıran girişimler, ortaya koydukları başarılar ve mevcut siyasetlere uygunlukları ölçüsünde toplumca benimsenerek belli biliş tarzları çerçevesinde sistemleştirilerek toplumun belli bir şekil almasına, ve bunun için de belli ilişkilerin sürdürülmesine yol açarlar.

Bu açıdan değerlendirildiği zaman Osmanlı, Dünya siyaseti açısından Batı ile sürdürdüğü ilişkiler çerçevesinde kendisine belli nitelikler ve bunların ifadesi olan belli bir kimlik kazandıran toplumsal özelliklere sahip olmuştur. Sürdürmek zorunda olduğu ilişkiler, belli bir siyaset tarzına ve bunun ortaya koyduğu Devlet anlayışına bağlı olarak gelişmiş ve askerî-siyasî ağırlıklı bir düzenleme ile toplumun sorunları, karşısında bulunan güçlükler çözülmüş, bertaraf edilmiş ve bu çerçevede anlam kazanan bir toplum ve devlet ilişkisi oluşmuştur.

Osmanlı'nın siyasî ve askerî ağırlıklı çözümler içeren bir toplum örgütlenmesi gerçekleştirmesi ve bu yapıyı sürdürebilmek için, egemenliğini paylaşmak istemediği iktisadî ve dinî unsurların baskılarından uzak kalma çabası, iç ve dış toplum dinamiklerini denetim altına almasını gerektirmiştir.¹

1 Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s. 72 ve devamı.

Osmanlı'nın bunu sürdürebilmek için Doğu bilgi birikimleri kadar Batı bilgisinden de yararlandığını bilmekteyiz. Bu süre içinde Doğu devlet geleneği içinde İran ve İslâm siyaset ve hukuk sistemleri yanında Bizans tecrübesi ile top dökümünden Piri Reis'in haritasına kadar Batı tecrübesinden yararlanıldığı ve bunların altında yatan Doğu ve Batı bilim geleneklerinin bulunduğu bilinmektedir.

Bununla birlikte bu bilgilerin kendi başına mutlak ve onsuz olunamaz bilgiler olarak kabul edilmediği, toplum sorunlarını çözmede ve devlet siyasetini uygulamada yardımcı olduğu ölçüde kullanıldığı, hatta en mutlak olarak kabul edilmesi gereken din kurallarının dahi devlet siyasetine uygun şekilde yumuşatıldığı bilinmektedir. Bu bakımdan bu bilgiler belli bir kimlik değişikliğini gerektirmediği gibi toplum içinde de kendilerini kabul ettirmek açısından bir sorun yaratmamışlardır.

Yine bu bilgilerin toplum sorun ve arayışlarından kopuk, devletin uygulayacağı siyasetten bağımsız şekli ve kendi başına olma özelliği kazanmadıklarını ve devletin bunlardan yararlanarak elinde tuttuğu ilişkileri sürdürebildiğini, arayışlarına cevap bulabildiğini, böylelikle hem kendi varlık ve kimliğini sürdürdüğünü hem de toplumun isteklerine çözümler getirdiğini söyleyebiliriz.

Kısaca Osmanlı, kullandığı bilgi ve bilimlerin denetlediği ve yönlendirdiği ilişkilerin üstüne ve dışına çıkmasına izin vermemiş, kendi siyasetine, devlet ve toplum anlayışına uygun ve geçerli çözüm yollarına, Doğu Batı ayırımı yapmaksızın, karşı çıkmamıştır. Bu bakımdan Osmanlı'nın temel siyaseti ve ilişki biçimi olan Batıyla sürdürdüğü ve sürdürmek zorunda olduğu ilişkilerden bağımsız bir bilim ve bilgi anlayışı gelişmemiştir.

Buna rağmen ilerleyen zaman içinde Osmanlı'nın farklı bir bilim ve bilgi anlayışı sergilemeye başladığı görülmektedir. Daha önceleri kendi varlık ve kimlik nedeni olarak karşımızda bulunan Batı ile sürdürdüğü siyasetinden vaz geçerek Batılılaşma daha doğru bir ifade ile *Batıcılılaşma*² siyaseti içine girdiği ve bu çer-

2 Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s. 141.

çevrede eskisinden farklı bir bilim ve bilgi anlayışı ile karşılaşmaya başlandığı görülmektedir.

Bu farklılık Osmanlı'nın ilk defa Batı bilimi ile karşı karşıya gelmesi ile açıklanamaz. Daha önce de belirtildiği gibi geçmişte ve o sıralarda bu temasların yapıldığı bilinmektedir.³ Bu bakımdan yine yukarıda belirttiğimiz gibi başvurulana yeni bilgilerin havada kalmasını Osmanlı'nın başvurduğu Batıcılışma siyaseti çerçevesinde ele almak gerekecektir.

Ayrıca bu türden bir yaklaşım ile bu gibi bilgiler ile toplum arasındaki uyumsuzlukların daha da anlaşılır olacağını ileri sürebiliriz. Bilginin toplum çerçevelerinin dışında kalıp belli bir uyumsuzluğun izlendiği durumlarda bu bilgilerden yararlanmayı amaçlayan tercih ve siyasetlerin geçerlilikleri de, teklif edilen bilgiler kadar tartışma konusu olacaktır.

Bu bakımdan Osmanlı'nın temel dönüşümün ifade eden ve bu süre içinde Batılı bilgiler ile karşılaşmasının farklı bir boyutunu ve bunun getirdiği sorunları ifade eden Batıcılışma konusu ile tartışmaya başlamak gerekmektedir. Bunun için de her şeyden önce Osmanlı'nın Batıcılışmasına yol açan sorun üzerinde durmamız gerekecektir.

A. Batıcılışma

Batıcılışmanın Osmanlı'nın siyasî bir tercihi olarak değerlendirildiği göz önüne alınırsa o zamana kadar sürdürülen biçimden ayrı olarak Batılı bilim ve bilgilerle ilişkimiz yeni bir boyut kazanmaktadır.* Bu bakımdan Batılı bilim ve biliş tarzları karşısında bulunan Türk toplumunun belli sorunlar ve bunlarla ilgili çözüm arayışları çerçevesinde konuya yaklaşmamız gerekecektir.

3 Bk. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Modern Bilimlerin Türkiye'ye Girişi," 75. *Yılda Türkiye'de Sosyoloji*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1991. Osmanlılar değişik bilim dallarından haberdar oldukları gibi kendilerine ters düşmeyen kâinat anlayışı sergileyen astronomi bilginlerinin fikirlerini de akla yatkın bulmuşlardır.

* Sezer, Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları.

Böylelikle Batılı bir bilimle, bu çerçevede ilişkimizin nasıl kurulduğu, ve bu bilime dayanılarak yapılmak istenilen değişikliklerin ilk defa bilimden beklenen sonuçları vermediği, toplumun sorun ve açmazlarına belli çözümlerin üretilemediği konusu üzerinde durmamız mümkün olabilecektir.

Türklerin tarihlerinde karşılaştıkları çeşitli güçlük ve açmazları çözmek için belli siyasetler uyguladıkları ve bu çerçevede belli uygarlık ve bilgi merkezleri ile karşılaştıkları bilinmektedir. Muhelif zamanlarda değişik Türk boylarının Orta Asya'dan çıkıp, bunlar arasında bizim Anadolu'yu yurt edinmemizle sonuçlanan tarih serüvende, gerek Orta Asya'da iken sürdürmek zorunda kaldığımız ilişkiler, gerekse Anadolu'daki tarihî-toplumsal mücadelelerimiz sırasında bir çok toplumsal bilgi birikimi ile karşılaştığımız, Ziya Gökalp'in belirttiği gibi, bu süre içinde değişik uygarlık çevrelerine dahil olduğumuz söylenmektedir.

Bu tarihî süreç içinde karşılaşılan toplumsal sorunlara çözüm olması açısından bir çok devlet geleneği ve siyaset birikimi yanında bunları destekleyecek diğer bilim ve bilgilerden haberdar olduğumuz bilinmektedir. Siyasî, dinî, ideolojik ve teknik bilgiler yanında sahip olduğumuz dünya görüşü ve Devlet anlayışı belli siyasetlerin uygulanmasına yol açmış ve bu çerçevede değişik geleneklerle karşılaşmıştır.

Bu süre içinde karşılaşılan değişik uygarlık çevreleri ve bunların çözüm teklif eden bilgi birikimleri her zaman istenilen sonuçları sağlamamış, yararlanılmak istenilen bilgi birikimleri otomatik olarak, kendiliğinden istenilen sonuçları vermemiştir. Seçilen çözüm yollarının bazılarının bir kimlik kaybına yol açarak bir çok Türk boyunun tarih sahnesinden silinmesiyle sonuçlandığı bilinen örnekler olarak karşımızdadır.

Farklı sonuçlar doğuran Çin, İran ve İslâm gelenekleri ile temas; Hint tecrübesi, Hazar'ın kuzeyinden Avrupa içlerine giriş zaman içinde sürdürülmek zorunda kalınan ilişkilere uygun siyasetler üretememe veya bunu sağlayacak bir Devlet ve toplum uyumu sağlamama nedeni ile kimlik kaybına yol açan örnekler olarak sayılabilir.

Orta Asya'yı terkeden Türklerin Yurt edinilen değişik coğrafya parçaları içinde, kimlik kaybına uğrama açısından, *tek bir kural dışı örneği bulunmaktadır: Anadolu*.⁴

Anadolu'daki başarılarımızın nedenleri üzerinde değişik varsayımlar üretilmekle birlikte⁵ *Anadolu'nun gösterdiği bazı özellikler Türklerin kimliklerini korumalarına izin vermiştir. Türkler yalnızca kendi güçleriyle Doğu üzerinde önemli bir tehdit olan Bizans'ı yenmişler... Anadolu'da yalnızca kendi güç ve imkânlarıyla yeni bir siyaset oluşturabilmişlerdir. Kısaca Anadolu'nun Türkleşmesi, Türklerin daha geniş bir çatışmada (Doğu-Batı çatışması) yeni üstün bir siyasetin yaratıcıları olmaları sonucudur. Bu siyaset, gerçek ifadesini Osmanlılıkta bulacaktır*.⁶

Osmanlı İmparatorluğu Anadolu'yu kendisine merkez edip üç kıta ve üç denizi denetleyerek *Asurlulardan Araplara kadar uzanan eski bir Doğu geleneğinin sürdürücüsü* olmuştur. Batı'ya karşı sürdürmek istediği Doğu çıkarlarını gözeten siyaseti *Hristiyan Batı önünde kendisine özgü nitelikleri olan ve sürdürdüğü gelenek içinde önemli bir aşama oluşturan yeni bir Doğu siyasetidir*.⁷

Bu siyasetin Osmanlı'ya yüklediği görev *Doğu uygarlıklarının savunuculuğu ve koruyuculuğu* olmuştur. *Bu görev için çok elverişli bir yerde bulunmaktadır. Osmanlı Anadolu'da bütün Yakın-Doğu'nun denetimini elinde tutabilmekte ve Doğu-Batı ilişkilerini yönlendirebilmek konusunda elverişli koşullara sahip görünmektedir*.⁸

Türklerin Anadolu'ya gelişlerinden başlayarak Osmanlı devletinin Azak Denizinden Habeşistan'a kadar uzanan bir mekânda Batı'nın Doğuyla olan ilişkilerini denetim altına alması, Batı'da önemli tikanıklıklara yol açmış ve Haçlı seferleri ile başlamış olan askerî karakterli çözüm arama girişimlerini önemli bir süre başarısızlıklarla sonuçlandırmıştır.

4 Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.129.

5 bu konudaki tartışmalar için Bk. a.g.e., s.126-131.

6 A.g.e., s. 132-133.

7 A.g.e., s. 138.

8 A.g.e., s. 147.

İşte Batı'ya karşı böylesine etkin ve geçerli bir siyaseti uygulamayı sürdüren Osmanlı devletinin bir süre sonra bu defa Batılaşmayı bir siyaset olarak benimsemiş olması açıklanması gereken önemli bir sorun olarak karşımızda bulunmaktadır.

Osmanlı'da böylesine bir tercihe ne gibi nedenler yol açmıştır? Acaba bu tercihi başarısızlıklar mı zorlamıştır? Niçin Osmanlı kendisinde bir kimlik bunalımına yol açacak yeni arayışlar peşine düşmüştür? Başka bir deyişle Osmanlı'yı böylesi bir siyasete iten sorunlar nelerdir?

Bu konuda bir çok açıklama girişimi olmakla birlikte bu soruların cevabın yine Doğu-Batı ilişkileri çerçevesinde bulmamız mümkündür. Yukarıda belirtmeye çalıştığımız Osmanlı'nın konumundan ve uyguladığı siyasetten kaynaklanan *bu başarısı önünde Batı yeni çözüm yolları aramış ve yeni ticaret yolları ile Osmanlı ile karşılaşmadan, Osmanlı'yı dolanarak Doğu'ya ulaşmayı başarmıştır*.⁹

Burada Renaissance'a yol açan ilişkilerle birlikte Batı'da başlayan bilimsel gelişmelerin ve yeni uygulamaların, başta denizcilik olmak üzere değişik alanlarda Batı'ya çözüm yolları ve başarılar sağlamasının, salt bilgilerden kaynaklanmadığını, o zamana kadar bilinen şeylerin yeni amaçlar ve yeni uygulama alanları ile farklı bir anlam kazandığını ve ilgili bilimleri geliştirdiğini biliyoruz.

Osmanlı'nın Doğu'nun koruyuculuk ve savunuculuğunu üstlenmesi, Doğuyla ilişkilerine ve ticaretine sıkı sıkıya bağlı olan Batı'nın tıkanmasına yol açmış ve yeni arayışlarla bir yandan Ümit Burnu dolaşarak Osmanlı'nın müdahalesi ve denetimi olmadan Doğuyla doğrudan ilişki kurmak mümkün olmuş, diğer yandan Amerika Kıtası bulunarak Batı'nın en büyük ve sorunların çözecek kolonisi yaratılmıştır.

İşte ticaret yollarının Osmanlı'nın denetiminden kurtulması, bir başka deyişle *Osmanlı'nın dışında düzenlenen Doğu-Batı ilişkileri söz konusu*¹⁰ olunca bu durum Osmanlı'nın açmazını or-

9 A.g.e., s. 147

10 A.g.e., s. 147

taya çıkarmıştır. Osmanlı'nın Azak'tan Habeşistan'a kadar olan bölgeyi denetim altına alarak Batı'nın Doğuyla bu yerlerde sürdürdüğü veya sürdürmek zorunda olduğu ilişkileri denetim altına alması, bazı tarihçiler tarafından¹¹ Akdeniz'in sömüklesmesine yol açtığı ve başta Osmanlı olmak üzere kaderini bu denize bağlayan bazı devletlerin (örn. Venedik) büyük zarar görmeleriyle sonuçlandığı ifade edilmiştir.

Osmanlı'nın eski ilişkileri ve etkinliğini sürdürmek için direnmesi ve Hint Denizinde Batılıların önünü kesme çabaları sorunlarını çözememiş, hatta Fransa gibi, Batı'nın uzak denizlerdeki maceralarından yeterli yararlar sağlayamamış ülkeleri Akdeniz ve kendi üzerinden ticaret yapmaya çağırması, teşvik etmesi istenilen sonuçları sağlayamamış ve yukarıda belirtildiği gibi Doğu-Batı ilişkileri Osmanlı'nın dışında düzenlenir olmuştur.

İşte bu durumda Batıcılışmanın, *Osmanlı İmparatorluğunun sorunlarına çözüm bulmak amacıyla başlatılmış olduğunu* görüyoruz. Çünkü karşılaşılan sorunların çözümü *Osmanlı geleneksel çerçevesi içinde bulunamaz olmuştur*. Meselenin Osmanlı'nın son dönemde karşılaştığı sorunlara bağlı olarak¹² şekillenmesine rağmen, genellikle Batıcılışmanın değerlendirilmesinde, Osmanlı'nın artık sonuç vermeyen geleneksel siyasetinden ve buna bağlı olarak boşlukta kalan sisteminden çok, bir bilgi ve teknik eksikliği olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Bu konuda bilimlerin ve teknik gelişmenin Batı'da ortaya çıkardığı kabul edilen yapı ile, Batıcılışma tercihinin ne kadar gerekli veya kaçınılması mümkün olmayan bir seçim olduğunu gösterebilmek için, bizdeki durumla karşılaştırılarak bu farklılığın, daha doğrusu onlara göre bu eksikliğin, sosyal bünyemizde de büyük yaralar açtığı vurgulanmaya çalışılmaktadır.

Bu tür değerlendirmelerde sorunların temelinde bir bilgisizlik ortamının yattığı ve bunun sonucu başta Anadolu olmak üzere topraklarımızın hem bizim hem de Avrupalılar tarafından bi-

11 W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age*, T.II, 1886

12 Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s. 141-142

linemez bir durumda kaldığı ve böylelikle Dünyadaki gelişmelerden haberimiz olmadığı gibi kendimizi de tanıyıp tanıyamadığımız üzerinde durulmaktadır.

Bu konuda bir örnek gerekirse: *başkent bilgisizlik merkezi olunca, zaten bağımsızlık istekleri, eşkiyalık eylemleri ile henüz ortaçağ alışkanlık ve tutumların korumakta direnişi sürdüren vilayetler, daha beter bir bilgisizlik çukuru içine düşüyorlardı. İletişim kurulamaması yüzünden koca devlet ve millet bütünüyle Dünyanın öteki bölgelerinden ve özellikle Avrupa'nın, uygarlık, bilim ve endüstrideki ilerlemelerinden uzak kalmıştı... Avrupa'da günden güne serpilip gelişmekte olan düşünsel ve köklü değişimlerin farkında bile değillerdi.*¹³ Kısaca Dünya'dan habersiz, kendi içine kapanmış ve kendi içinde dahi olup bitenlerle baş etmesini bilmeyen bir devlet tablosu.

Bu bilgisizliğin kaynağı olarak genellikle Osmanlı devleti, özellikle de devletin yönetim biçimi suçlu görülmeye başlanmıştır. Ahmet Rasim'in tarih yazarı Driault'u örnek göstererek vurgulamaya çalıştığı bu tablo şöyledir: *"Batı Asya eski çağlardan beri yeterince tanınıyordu. Zira bu ülke Avrupa ile her zaman sıkı fıkı ilişkilerde bulunagelmmişti. Ama... Osmanlı devletinin kuruluşundan başlayarak, Batı Asya, Avrupa'nın siyasal yaşamından, koruyucu engel ve hendeklerle, ayrılmış ve öyle karanlık bir duruma düşmüştür ki, Yirminci Yüzyılın başlangıcında bile bu durumdan sıyrılıp kurtulamamıştı."*

*Biz ne yazık ki, hâlâ bütünüyle keşfedip tanımayı başaramadığımız bu ülkeyi böyle bir bilinmezlik çukuruna sokmuş iken, hatta o tarihlerde hangi topraklarda egemen olduğumuzu kesin olarak belirleyemeyecek bir yönetim gidişinin tutsağı bulunduğumuzdan söz edilebiliyordu.*¹⁴

Osmanlı'nın karşılaştığı sorun ve açmazların kaynağında bilgisizlik ve onun en basit belirtisi olan Dünya'dan habersizlik olduğu konusunda tipik sayılabilecek bu örnek çerçevesinde

13 Ahmet Rasim, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri*, Çağdaş Yayınları, 1982, s.36

14 A.g.e., s.38

meseleye yaklaşıldığı zaman eksikliklerin bilgi aktarımı ile hal-
ledileceği sanılmaktadır.

Toplumun ve özellikle Osmanlı'da devletin karşılaştığı sorun ve açmazların bir bilgisizlik meselesi olarak değerlendirilmesi -hiç ilişkilerdeki tıkanıklık söz konusu edilmiyor- ve bilgilendirme, bilgi kazandırma süreçleri ile sorunların üstesinden gelinebileceği inancı Cumhuriyetle birlikte dışarı ile daha çok temas ve içli dışlı ilişkiler kurulmasına, yetiştirilmek üzere Batı'ya gençler gönderilip devletin yönetimi ve Üniversitelerde bilim işleri bunların eline bırakılmasına, hatta dışarıdan bilim adamlar getirilmesine rağmen daha çok artacak ve daha çok bilgi aktarılmasına ihtiyaç duyulacaktır.

Ama ne var ki konumuzun problematiği burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü bütün bu eksiklerin giderilmesi çabalarına rağmen sorunların ortadan kalkmadığı görülecektir. Giderek artan bir şekilde bilgi ithali dahi meseleyi çözemeyince gerek Osmanlı'da gerekse Cumhuriyet devrinde sorun ve çözümsüzlüklerinin başka yerlerde aranması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Bu konunun doğru ve geçerli bir biçimde tespiti yapıldıktan sonradır ki bilgi konusunun aldığı boyutlar ve kazandığı özel önem bir açıklamaya kavuşacaktır. Çünkü meselenin ileri sürüldüğü gibi bilgisizlikten ve olup bitenlerden haberdar olmamakla ilgisi bulunmamaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı'nın içine düştüğü bunalım Batı'da olup bitenlerden habersiz olmasından ve Batı'nın yapıp etmelerinin ve buna bağlı olarak kazandığı üstünlüğünün salt bilgi meselesinden kaynaklanmadığını, Osmanlı'nın başından beri olup bitenleri yakından izlediğini, ama buna rağmen meselenin bilgi meselesi olarak ele alınması sonucu, bulunmadığı kabul edilen bilgilerin ithaline rağmen sorunların çözülemediğini görmekteyiz.

O halde mesele başka yerdedir. Çünkü Tanpınar'ın da belirttiği gibi Batı'dan tamamen habersiz değildik. Matbaa kısa sürede bize ulaşmış, bir bölümü elimizde bulunan Piri Reis haritasından coğrafi keşifleri izlediğimiz, Kâtip Çelebi'nin Atlas çevirisinden Copernic ve Galileo'dan haberdar olduğumuz, Fa-

tih'in sarayında rönesans ustalarının çalıştığı, Beyazıt II'nin Michel Angelo ve Leonardo da Vinci'yi getirmek istediği göz önüne alınırsa Batı'nın temelinde olduğu kabul edilen bilgi ve gelişmelerden habersiz olmadığımız anlaşılabacaktır.¹⁵

Bu heberdar olmanın yükseliş devri ile sınırlı olmadığını, 18.yüzyıldan itibaren Matematik, Astronomi, Tıp ve Sağlık, Zooloji, Botanik, Fizik, Kimya, Jeoloji, Coğrafya ve Haritacılıkta Doğu bilim geleneği yanında Batı'daki gelişmelerin yakından izlendiği, gerekli telif/tercüme faaliyetleri ile bu konudaki temel kitapların hazırlandığı ve aksamalarla bile olsa eğitiminin sürdürüldüğü bilinmektedir.¹⁶

Yine bu çerçevede bilimlerin öğretilmesi için 1845'te *maarifi düzenlemek amacıyla kurulan Meclis-i Muvakkat* açılmasını önerdiği *Darülfünun'da okutulacak derslerin kitaplarını hazırlamak için bir Encümen-i Daniş kurulmasını... Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye'ye tavsiye ettiği göz önüne alınırsa* gerekli çabaların gösterildiğini görmekteyiz.¹⁷

Ayrıca Ahmet Rasim'in *bilgi ve kültür düzeyini yükseltecek yayın araçlarının yokluğundan*¹⁸ bahsetmesine rağmen basın tarihimiz açısından durumun böyle olmadığını, Osmanlı toprakları üzerinde basılan gazetelerin, sorunların çözümü için geçerli olcaksa, bilgi aktaracak bir potansiyele sahip olduklarını, hatta gazetelerin okuyucuları ile soru-cevap şeklinde diyalog kurup *bazen gazetenin yarısını, bazen dörtte birini ayırarak, Harbiye ve Tıp öğrencileri ve öğreticileriyle dışarıdan katılan uzmanları bilimsel bir tartışma çerçevesinde toplamayı başardıkları*¹⁹ üzerinde durulmaktadır.

Bütün bu çabalara rağmen bilimle uğraşan kurul ve kuruluşların kapanması, açılan yüksek okulların beklenen sonuç-

15 Bk. A. Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyat Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 1988 ve İhsanoğlu, "Modern Bilimlerin Türkiye'ye Girişi".

16 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. İhsanoğlu, "Modern Bilimlerin Türkiye'ye Girişi" ve Emre Dölen, "Tanzimattan Cumhuriyete Bilim," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, s. 154-196.

17 A.g.e., s. 155.

18 Rasim, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri*, s. 45.

19 Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını ve Bilim," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, s. 158.

ları vermemesi ve bilimlerin gelişmemesi ile karşılaşmaktadır. Bu da yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi esas sorunun bilimsel düzeyle ilgili olmadığını, sorunun başka ilişkiler çerçevesinde aranması gerektiğini göstermektedir.

Bunun için bizim Batılı bilim ve bilgilerle nasıl ilişki kurduğumuzu daha geçerli bir biçimde ortaya koyabilmemiz için Batıcılığa ile birlikte amaçlananları göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.

Karşılaştığımız sorunlara getirilmek istenilen çözümler açısından Batıcılığa çabalarına baktığımız zaman, yukarıda ele almaya çalıştığımız soruna, belli bir çözümün getirildiğini görmekteyiz. Bu çözüm çerçevesinde aktarılan Batılı bilgilerin gerekli sonuçları sağlayamamış olması (bu bilgilerin tek başlarına, kendiliklerinden bir anlam taşımayacakları bir yana bırakılacak olursa) bizim çözüm şekli üzerinde durmamıza yol açacaktır.

Acaba Batıcılığa olarak ortaya konan çözüm, toplumsal sorunlarımız açısından geçerli sonuçları sağlamış mıdır? Bu konu üzerinde kısaca durmak gerekecektir. Batıcılığa, Osmanlı'nın kendi dışında gerçekleşmiş Batı Dünya egemenliği karşısında takındığı siyasî bir tavır olarak ortaya çıkmaktadır. Baykan Sezer'in de belirttiği gibi *Osmanlı'nın dışında düzenlenen bir gelişme söz konusudur*.

Bu gelişme Osmanlı'nın denetimi altında bulunan ilişkilerin dışında gerçekleştiği için burada Osmanlı'nın herhangi bir başarısızlığından söz etmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü Osmanlı bu yeni gelişmenin içinde yer almadığı gibi karşısında da bir taraf olarak bulunmamaktadır. Sadece kendi dışında ortaya çıkan gelişmelerden zarar görmüştür.

Ama Osmanlı'nın Batıdaki bu gelişme karşısında, dışında kaldığı ilişkilere katılabilmek için, siyasî bir çözüm olarak seçtiği Batıcılığın beklenen geçerli çözümleri getirdiği tartışma konusudur. Çünkü değişik değerlendirmelerde belirtildiği gibi, Batıcılığın toplumun sorunlarına bir çözüm getirmediği, yapılan düzenlemelerin toplum işleyişi ile, ve Batı'nın Dünya ege-

menliği karşısında Osmanlı'nın farklı bölgelerinde karşılaşılan değişik sorunlarla bir ilgisi olmadığı görülecektir.

Hatta Tanpınar'da gördüğümüz gibi ileri sürülen bilgisizlik ve geriliğe rağmen ezik bir halkla karşılaşmadığı, toplumun hala kuvvetli, sağlam ve dışa karşı mücadeleye hazır olmasına rağmen, esas çöküntünün devlet kuruluşlarında bulunduğu ortaya çıkacaktır.

Osmanlı'nın temel özelliğinin Batı ile sürdürülen ilişkilerden kaynaklandığı göz önüne alınırsa, *Osmanlı İmparatorluğunun her şeyden önce siyasî bir kuruluş olduğunu* görürüz.²⁰ Bu durum kurulan ve sürdürülen ilişkilerde Devlet'in önemini toplumsal yapılanmanın Devlet'in siyasetine, özellikle Batı'ya karşı sürdürdüğü siyasete göre şekillendiğini ortaya koymaktadır.

O zaman asıl meselenin toplumu da biçimlendirerek Devlet'i kurtarmak, ayakta kalmasını ve varlığını sürdürmesini sağlayacak bir çözüm aramak olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte içinde yer alınmamış yeni gelişmeye katılma siyaseti karşılaşılan diğer güçlüklerin de yaratıcısı olmaya başlamıştır. Çünkü yeni siyasete rağmen, dışında kaldığımız gelişmelerin boşa çıkarmaya başladığı bir devlet teşkilatı ve buna bağlı olarak toplumda karşılaşılan sorunlara çözüm getirilememiş olması; bu siyasetin, bu Batıcılışma tercihinin, belli bir biçimde doğrulanmasını gerektirecektir.

İşte Osmanlı'da Batı bilimine, sonuçsuz da kalsa, duyulan ilginin nedenlerini bu çerçevede temellendirebiliriz. Başka bir deyişle Batılı bilgi ve bilimler, toplumsal sorunlara bir çözüm çabası olarak değil, kararlaştırılmış bir siyaseti destekleyecek ve devletin devamını sağlayacak bir biçimde karşımıza çıkacaktır. Böylelikle karşılaşılan güçlüklerin bilgi ve bilimlerle ilgili olmamasına rağmen bilgi ve bilimlerin aktarılarak, ithal edilerek sorunların çözülmek, işlerin halledilmek istenmesi de bir açıklamaya kavuşacaktır.

Sorunun bir Devlet sorunu olması ve Devlet'in varlığını sürdürebilmek için Batı'nın denetiminde bulunan ilişkilere katılmak istemesi, bunun yolu ve gereği olarak da Batılı bilgi ve bi-

limlere baş vurma ihtiyacı hissetmesi, bilgi işlerinin Devlet işi olarak, Devlet denetiminde yürütülmesine yol açmıştır.²¹

Bu çerçevede *Encümen-i Dâniş, Meclis-i Maarif-i Umûmiye'*nin sıkı denetimi altındadır ve kararlar bu meclise yapılan birer öneri niteliğindedir. Üyelerinin çoğunun siyaset adamlarından oluşması durumu yeterince açıklığa kavuşturmaktadır. Yine bu çerçevede bilimsel özerkliğin bulunmaması ve hepsinden önemlisi böyle bir kurum için gerekli sosyo-ekonomik ve bilimsel bir ortamın doğmamış olması²² farklı bir anlam kazanmakta ve bilgi işlerinin sorunlara yol açan ilişkilerle bir bağlantısı olmadığını göstermektedir.

Bilimle uğraşan kişilerin siyasî kimlik taşıyan kimselerden oluşması üzerinde de kısaca durmak gerekmektedir. Bu insanlar bilim adamı olduklarından toplum ve devlet sorunlarına siyasî yoldan bir çözüm bulmak için siyasî bir kimliğe sarılmış kimseler olmayıp, öncelikle siyasî kimlikleri gereği bilime sarılmış kimseler olarak karşımızda bulunmaktadır.²³

Tekrar edecek olursak toplum sorunlarını ortadan kaldırmak için gerekli olduğuna inanılan bilimlerin geniş ölçüde isimlerinin sonunda paşa ünvan olan kişiler tarafından veya sosyolojide olduğu gibi siyasî nitelikli kişiler tarafından yapılmış olması Batıcılışma aşamasında Batılı bilgi ve bilimlerin ülkemize girişinin değişik nedenleri ve buna bağlı olarak beklenenin dışında sonuçları -veya sonuçsuzlukları- olduğunu gösterecektir.

Batı bilgi ve bilimine duyulan ilginin diğer bir yönü de yine Osmanlı'nın Batı karşısında takınmak zorunda olduğu tutum ve yapmak ihtiyacını duyduğu siyasî tercihle yakından ilgilidir.

Gerek varsayılan bilgi eksikliğimizi gidermek gerekse dışımızda düzenlenen Doğu-Batı ilişkileri çerçevesinde Dünya'da olup bitenleri izleyebilmek ve aktif bir rol alabilmek için gerekli

20 Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s. 70.

21 Baykan Sezer'le konuşmalar.

22 Dölen, "Tanzimattan Cumhuriyete Bilim," s. 156.

23 Baykan Sezer'le konuşmalar. Siyasetleri için bilime başvuran kimselere iyi bir örnek olarak Prens Sabahattin'i verebiliriz. Prens Sabahattin Demolins'ci olduğu için İngiliz yanlısı bir siyaset izlememiş, İngiliz yanlısı olduğu için Demolins'ci olmuştur.

bilgilerin Batı'dan aktarılması gerekecektir. Dışımızda gelişen Dünya ilişkilerine uyum sağlayabilmek için gerekli olduğu kabul edilen bilgilerin Batı aracılığıyla edinilmesi yoluna gidilecektir. Bu amaçla gerek duyulan alanlarda yetişmelerini sağlamak amacıyla dışarıya öğrenci gönderildiğini biliyoruz.

Amacın doğrudan bilimle ilgili olmadığını ve Batı ile sürdürülme istenilen ilişkilerde belli bir uyumu sağlamak için belli bilgi ve bilimlere gerek duyulduğunu şu tespitten de çıkarabilmekteyiz. Yurt dışına gönderilen öğrencilerin *geri döndüklerinde pek az öğretim alanında görev almış, büyük bir bölümü ise idarî görevlerde kullanılmıştır*.²⁴

Bununla birlikte, toplum sorun ve açmazları ile yakın bir ilgisi bulunmayan, bir kesim halkın Batı karşısındaki özlemlerini gideremeyen bu bilgi ve bilimlerin, kendi tanım, amaç ve alanları dışında, ama belirtmeye çalıştığımız siyasî amaç doğrultusunda uygulanmasının önemli sonuçları olmuştur.

B. Toplumu Düzenlemede Batılı Modeller

Bilime 18.yüzyılda, Batı toplumlarında, geniş halk kitleleri için içine henüz katılmasa bile, büyük bir inanç ve güven duygusu ile bakıldığı ve bazı kesimlerce coşku ile karşılandığını belirtmiştik. Toplumda belli ilişkilerin gerçekleşmesini üstlenen bilim ve onun egemenliğinde sistemleştirilen bilgiler, üretim ilişkileri dışında da, toplumun düzenlenmesi konusunda önemli görevler üstlenmeye başlamış ve sosyal bilimler alanında, doğa bilimlerinin doğaya egemen olunmak istenmesinde olduğu gibi toplumu biçimlendirecek, toplum ilişkilerine egemen olacak bir tutkuya kapılmaya başlanılmıştır.

Bilimlerin, Batı'nın Doğu toplumları ile sürdürmek istediği yeni ilişkilere, özellikle egemenlik ilişkilerine göre yeni özellik ve uygulama alanları ile, ve bunlara bağlı olarak da farklı bir kimlik kazanmasından sonra, buna paralel olarak Batı çıkarlarına uygun ve bunu sürdürecektir bir düzeni oturtmak ve devamını sağlamak gibi bir görev de üstlendiğinden bahsetmiştik.

24 Dölen, "Tanzimattan Cumhuriyete Bilim," s. 160.

Bu anlayışa bağlı olarak Batı biliminin, önce Batı toplumları içinde, sonraları da Batı dışı toplumlarda yaygınlaştırılmak ve hatta halka indirilmek istendiğini de biliyoruz. Bunun nedeni olarak bilimin örtüsü altında saklanan Batı yayılmacılığının ve egemenlik ilişkilerinin sürdürülebilmesini sağlayabilmek için geniş halk kitlelerinin sisteme katılmaları gerektiğine de ayrıca işaret etmiştik. Bu bakımdan bu alanda gerçekleşen uygulamaların toplumlarda ortaya çıkarmış olduğu sorunlara ve değerlendiriliş biçimleri üzerinde durmak gerekecektir. Bu çerçevede toplumların var olan veya o şekilde var olduğu kabul edilen sorun ve açmazlarının ancak Batılı bilgi ve bilimlerce çözümleneceği inancının bu ilişkiler çerçevesinde yaygınlaştığı ve yerleşmeye başladığı ve oluşan veya oluşturulan modeller uyarınca uygulama alanı kazandıkları görülmektedir.

Bu modellerin tercih nedeni, bilimden kaynaklanmış esaslara bağlı olarak, Batı toplumlarındaki uygulamalarında istenilen sonuçları vermiş olmalarıyla açıklanmakta ve sergilediği kabul edilen başarılı sonuçlara dayanılarak üretim-yönetim vb. biçimler altında her alanda uygulanmaya konmaktadırlar.

İşte Osmanlı'nın; Batı dünya egemenliği sayesinde yeni bir etkinlik ve kimlik kazanmaya başlayan Batı bilimi ile, 18.yüzyılda yukarıda belirtmeye çalıştığımız siyasî nedenlere bağlı olarak yaptığı tercih çerçevesinde karşılaştığını söyleyebiliriz. Bu amaçla bilimden yararlanma yoluna gittiği ve bu yararlanmada bilimlerin Batı'da kazandıkları Batı düzenini destekleme ve koruma amacı dışında, ama bu amacı sağlayabilmek için, sahip oldukları etkin olma özelliği doğrultusunda kullanılmak ve böylelikle Osmanlı'nın tercihinin doğrulanmak istendiğini biliyoruz.

Bilim Batı'da Batı'nın Dünya egemenliği ile ortaya çıkıp böyle bir görevle gerçek işlev ve kimliğini kazanması karşısında, Osmanlı'da elden kaçan egemenlik ilişkilerinin Devlet teşkilâtını boşa çıkarması ve bu teşkilât ile toplum arasında bazı sorunların başlamasını önlemek ve Devleti ayakta tutabilmek gibi bir siyaseti destekleyecek farklı bir görev yüklenmiştir.

Bu bakımdan Osmanlı'nın Batı düşünce sistemleri ve bilimleriyle karşılaşmasında, bunların Batılılarca özel mekanizmalarla ve Dünya egemenliğini pekiştirmek gibi belli bir amaç doğrultusunda yaygınlaştırılmak istenmesinden önce, Batı toplumlarının yeni kimlikle Dünyadaki ilişkileri yönlendirmeye başladığı bir sırada, bilinçli bir seçime bağlı olarak gerçekleştiğini unutmamak gerekmektedir.

İşte bu çerçevede Batılı bilimlere, Osmanlı'da belli amaçlar için kullanılmak ve bunun için etkinliğinden yararlanmak üzere belli uygulama alanları yaratılmak ve böylelikle bir işlerlik kazandırılmak istendiğini görüyoruz. Bu konuda bilim ve buna bağlı olarak oluşan muhtelif modellerin yol göstericiliğinde iş görülmeye çalışılacaktır. Başka bir deyişle Osmanlı'da yapılmak istenilenlerin mürşidi bilim olarak gösterilecek ve yapılan değişikliklerde örnek alınan modellerin bilimin gereği olduğu üzerinde önemle durulacaktır.

Bu doğrultuda *Batı biliminin her alanda tek rehber olarak ele alınması... başta yönetim biçiminin bilimsel esaslar çerçevesinde gerçekleştirilmesine yol açmış, çeşitli yazarlar savundukları siyasal yönetim biçimini daha bilimsel olduğu gibi bir temele dayandırmaya başlamışlardır.*²⁵

Burada net olarak bilim ve bilimsel düşünce biçimleri belirlenmemekle birlikte Batılı hayat tarzının tüm gereklerini yerine getirmek için yukarıdan aşağıya bir düzenleme faaliyeti ile toplum karşı karşıya gelmiştir. Bilim ve bilimsel düşünce toplum hayatında, bireylerin eylem ve düşünüş tarzında bir değişiklik meydana getirmese bile, yukarıda belirtmeye çalıştığımız tercihe dayalı uygulamalar nedeniyle Batılı tarzın toplumun her kesimine tüm donanımları ve biçimleriyle yayılmak istendiği aşikârdır.

Yukarıdan aşağı doğru gerçekleştirilmek istenen bu düzenleme işinin siyasî kimlik kazanmış kişilerce üstlenildiğini söylemiştik. Devlet çarkı içinde yer alan Osmanlı aydınının, inandığı Batılı değerler ve bunların getirdiği modeller çerçevesin-

25 Şükrü Hanioglu, "Bilim ve Osmanlı Düşüncesi," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, s.347.

de Devlet teşkilâtından başlayarak ilişkilere yön verme çabası içine girdiği ve işe Devletin dayandırılması gerektiğine inanılan Ana Yasalar çerçevesinde başladığını ve bu alanda oluşturulacak temel hak ve görevlerle Devlet kadar ilişkilere uyum sağlaması açısından toplumun da düzenlenmek istendiğini görmekteyiz.

Konuya bu açıdan yaklaşıldığı zaman siyasî, iktisadî ve hukukî konularda Batı'nın model olarak alındığı bir dizi değişikliklere gidildiği ve bunların eğitim alanındaki düzenlemelerle pekiştirilmek istendiği görülmektedir.

İdarî-siyasî düzenlemeler bir yanda dış elçilikler oluşturma biçiminde dışarıya karşı bir tutum değişikliğini gösterirken; içerde, merkez-taşra ilişkilerinin bazı düzenlemelerden geçirilmesine yol açmış, Sened-i İttifak ve sonradan kaldırılması olayı merkez yönetiminin güçlendirilmesiyle sonuçlanmıştır. *Yönetimde yeni ilke ve usuller* çerçevesinde *meclisler* yoluyla merkez yönetimine yeni şekiller verilirken²⁶ *taşra teşkilâtının Fransız modeline göre şekillendirilmiş olduğu* üzerinde durulmaktadır.²⁷

Yine yönetim biçiminin bilimsel esaslar ve Batılı modeller çerçevesinde düzenlenmek istenmesi Anayasal düzen yanında Parlamento'nun da açılmasını gerektirmiş ve bu kuruluş Osmanlılık çatısı altında bir arada bulunan *değişik milletlerin* yönetime katılmalarını sağlamaktan çok, mutlak yetkilerle donatıldığı kabul edilen padişahın yeni Anayasal Düzen çerçevesinde hak ve görevlerini sınırlama çabasından öteye gideemediği de dikkat çekmektedir.

Daha çok hukuk alanındaki düzenlemeler olarak da beliren bu değişikliklerle, Devlet ve Toplum ilişkilerine verilmek istenilen şekil de belirginleşmektedir. Bu çerçevede hukuk sisteminin Batılı esaslara göre düzenlenmesinde özellikle *Fransa model* olarak seçilmiştir.²⁸

26 Tanör, s. 56.

27 Mehmet Ali Kılıçbay, "Osmanlı Batılılaşması", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yay., 1985, ss. 147-152, s. 149.

28 Ülkü Azrak, "Tanzimattan Sonra Resepsiyon", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, s. 603.

Bu tercihin hukuk alanındaki uygulamalarda birbirine karşı iki eğilimin ortaya çıkmasına yol açtığı görülmektedir. Bunlardan biri, geleneksel Osmanlı hukuku ile Batı hukukunun uzlaştırılması ve böylece bir evrim yaratılması yönündeydi. Bu eğilim iki alanda başarıya ulaşmıştır: *Medenî hukuk ve toprak hukuku*. Karşıt eğilim ise *Fransız kanunlarının toptan alınmasının doğru ve yerinde olacağı biçiminde radikal bir görüşe dayanıyordu*. Bu çerçevede kara ve deniz ticaret kanunları ile ceza kanunu yanında hukuk usulleri ile ilgili altı kanunun kısaltma ve değişikliklerle tercüme edildiği görülmektedir.²⁹

Batılı esaslara göre yapılan hukukî düzenlemeler, siyasî yapıya Batılı tarzda bir işlerlik kazandırmayı amaçlamakla birlikte iktisadî hayatı da dönüştürmektedir. Arazi kanunu ile devletin üretici güçler üzerindeki denetimini sağlayan mülkiyet meselesi dönüşüme uğratılırken aynı şekilde ticaret kanunları ile Devletin dış ticaret ilişkilerindeki denetim ve koruyuculuğu engellenmekte ve yapılan ikili anlaşmalarla yabancı devletlere sağlanan kolaylıklar yasal güvence altına alınmaktadır. Devletin koruyucu *tekel sisteminin kaldırılmasıyla amaçlanan, Osmanlı ekonomisinin liberalleşip dışa açılması*³⁰ olarak değerlendirilse bile Devlet-Toplum ilişkilerinde, Devletin koruyuculuğunun bertaraf edilerek Batılı tüccarların Osmanlı üreticisi ile doğrudan ilişkiye girebilmesine yol açacak değişikliğin sağlandığı görülmektedir.

Neticede siyasî, iktisadî ve bunları kuşatan hukuk sistemi ile Devleti kurtarma çabalarının ve bunun için baş vurulan Batılı bilgi ve modellerin Osmanlılık anlayışını değiştirdiğini ve, engellenmek için bu yollara baş vurulmasına rağmen, devlet-toplum ilişkilerinde ve örtüşmesinde kopukluklara yol açtığı görülmektedir.

Amaç bu olmamakla birlikte, Devleti Batılı modellere göre düzenleme ve yapılandırılma çabalarında ortaya çıkan ve yukarıdan aşağıya doğru topluma yön verme biçimini de kaza-

29 A.g.e., s.604.

30 Tanör, s. 45.

nan girişimler çerçevesinde toplumu genel olarak dönüştürmede gerekli dayanakları sağladığı ve bu açıdan Batılı bilim ve bilgilerle doğrudan bağlantıyı sağladığı ve bunlara bağlı modellerin yerleşmesinde gerekli katkıları olacağı kabul edilen eğitim konusuna baktığımız zaman ilk olarak Yüksek Okullar düzeyinde Batılı bilgi ve bilimlerin uygulanmaya konduğunu görüyoruz.

Açılan yüksek okullar içinde ilk sırayı askerî amaçlı okulların aldığını görmekteyiz. İlk olarak askerî alanda gerçekleştirilen model ve eğitim değişikliği, Batı ile sürdürülmek istenilen ilişkilerde, onun Dünya çapında elinde tuttuğu bazı ilişkilere katılabilmek için şart olan askerî alanda bazı düzenlemelerin yapılmasını ve bunların bir eğitimle pekiştirilmek istenmesini gerektirmiştir.

İkinci olarak dikkat çekici yan yeni yönetim modellerinin gerektirdiği kadroları oluşturacak bürokratların yetiştirilmesi ile ortaya çıkmakta ve eğitimin bu açıdan büyük bir önem taşıdığı görülmektedir. Ayrıca böyle bir görev üstlenmekle birlikte, Batılı örneklerine uygun bazı meslek okullarının da açıldığını görmekteyiz. Bunlar devlete ve topluma verilmek istenilen yönün bilgi ve eleman gereklerini karşılamak için düşünülmüş okullar olarak karşımızdadır ve Batılı modellere göre düzenlemeyi göstermektedirler.

Eğitim faaliyetlerinin Batılı modeller çerçevesinde oluşturulan yüksek okullar düzeyinde sürdürülmeye çalışılmasının bazı kopukluklar yarattığı görülerek bunların Orta Eğitimle ilgili düzenlemeler çerçevesinde çözümlenmeye çalışıldığı ve başlangıçta *daha çok merkezde kalan gelişmelerin tüm İmparatorluğa yaygınlaştırıldığı* dikkat çekmektedir. Böylelikle *yerel bürokrasinin yetiştirilmek istendiği* anlaşılmaktadır. Bunun yanında *Müslüman kesimde daha çok rüştiyeler düzeyinde bir özel okul furcasının başlamasından da söz edilmektedir*.³¹

Daha çok devlete verilmek istenilen biçim çerçevesinde eğitim faaliyetlerinin içinde yer alan kesimlerin batılı tarzla baş-

31 İlhan Tekeli, "Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yay., 1985, s. 15 vd.

layan ilişkilerinin toplumda eğitim dışında, yani hayat tarzlarının algılanması şeklinde bazı etkiler ortaya çıkardığı görülmektedir. Hem devlet çarkı içinde yer alanlar, hem de Batı ile sürdürülen ilişkilerden kendilerine gerekli payı sağlamış olanların (aydınlar ve bir kısım azınlık) Batılı bir hayat tarzına özendikleri ve buna benzer bir yaşantı içine girdiklerini görüyoruz. Neticede bu çaba topluma verilmek istenilen yön konusunu da belli bir bağlamda ortaya koyabilecek bazı ipuçları getirebilecektir. Batılı hayat tarzı, Batı eşyaları kullanma ve bunlar etrafında ortaya çıkan yaşantı, roman ve hikâyelerde izlediğimiz ve ayrıntıyla anlatılan hevesler ve özentilerle karşılaşmamızı sağlayacaktır.

Burada esas topluma verilmek istenilen yönden çok, Batılılaşmanın gereği işleri yaparken toplumda ortaya çıkan değişimler söz konusudur. Bunlara da anlamını devlet mekanizmasında yer alanlarla devlette yapılmak istenilen düzenlemeler kazandırmaktadır.

Siyasî kimlik kazanmış aydınların belki daha doğru bir deyimle *memur-aydın* tipinin üstlendiği bu görevi sürdürmede halkla bir zıtlık içinde bulundukları dikkat çekmektedir.

Bu çerçevede toplum kesimlerine baktığımız zaman değişik değerlendirmelerle karşılaşılmaktadır. Yaratılmak istenilen Batılı yönetim biçiminin dayanağı olması açısından ele alındığı zaman *siyasî sürece bir kitle olarak katılmaları zorunluluğundan söz açılırken*³² *diğer yanda belli düşünce akımları içinde yer alan Osmanlı aydınlarına göre halk ... genel bir cehalet içindeydi. Dinsel taassubun kıskacındaki bu kitle, var olan bozuk idare anlayışının da destekçisiydi. Siyasal haklarının ne olabileceğini belli bir bilinç düzeyinde kavrayamayan bu kütleye güven duyulmuyordu.*³³

Halkın genel bir cehalet içinde olduğu tezi, bürokratlara kur-tarıcılık görevini yüklerken, Osmanlı yapısı içindeki unsurlar-

32 Şerif Mardin, "19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, s. 345.

33 Engin Işın, "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, s. 358.

dan biri olan Din, devlet çarkı içindeki konumunu kaybedip Batıcı kadrolarca buradan dışarı sürülürken, halkın -ideolojik bir aygıt halini alan- dine sahip çıktığı, böylelikle siyasî/ideolojik bir özellik kazanan İslâm'ın Batıcılığa karşı tutumlara bir dayanak olma görevi üstlendiği üzerinde durulmaktadır.³⁴

Neticede eğitimin yaygınlaşmasına ve gerekli olduğu kabul edilen bilgi ve modelleri yaymasına rağmen gerekli çözümlerin sağlanamadığı, devlet kadroları arasında ve Batıcı kadrolar ve yandaşları ile halk arasında ikiliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Böylelikle Batıcılığa ile İslâm (ve her ikisinin yandaşları) günümüze kadar gelen bir sürecin, Batı'ya karşı tutumları pek değişik olmasa bile, içerde çekişen tarafları olacaktırlar.

Böylelikle Batıcılığa Devlet kadrolarının ve Batılı modele göre düzenlenen devlet teşkilâtının tüm İmparatorluğa yayılması ve Devleti kurtarma çabaları, tıpkı bunu gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanılmak istenilen Batı bilgi ve bilimlerinin istenilen sonuçları doğurmaması gibi sonuçsuz kalmış, çeşitli biçimler altında kendisini gösteren Devlet-Toplum ikiliğine dönüşerek, beklenilenin aksine, aralarında günümüzde de izlenen kopukluklara yol açmıştır.

Devleti kurtarmak için başvurulmuş Batılı bilgi ve modeller Devlet yapısında değişikliklere yol açarken aynı zamanda Devlet-Toplum ilişkilerini de değiştirmiş ve bunun sonucunda Devletin uyguladığı siyasete (Batıcılığa) bağlı olarak şekillenen kesimler ortaya çıkmıştır.

Toplumda karşılaşılan ve temelinde Batı ile sürdürülmek istenilen ilişkiler ve bu doğrultuda kesimlerin takındığı tavırların yattığı sorunlar yine Batılı modeller ve bunun içinde veya buna karşı takınılmış tavırlar döngüsünü kıramadan günümüze kadar gelecektir.

Batılı modeller ve buna bağlı olarak topluma verilmek istenilen yön çerçevesinde esas değişiklik ve değiştirmelerin Cumhuriyet döneminde gerçekleştirildiği görülmektedir.

34 Mardin, "19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti," s. 345.

Osmanlı'nın Batılaşmasında belli bir kimlik sahibi olan Osmanlı'nın bu kimliğini muhafaza edebilecek bir durumda kurtarılma istenmesi ve bununla ilgili olarak bazı düzenlemelere gidilmesi söz konusu iken; Cumhuriyetle birlikte artık kurulan yeni devlete yeni özellikler ve yeni bir kimlik kazandırmak söz konusu olacaktır.

Kurtarılma istenilen Osmanlı devleti yıkılmıştır, siyaseti terk edilmiştir. Onu kurtarmak için girilen ve daha çok üst yapıda gerçekleştirilen faaliyetlerin yerini yeni devlete dayanak olacak Batılı modeller yanında, yeni devletin dayandırılmak istendiği halk kitlesine de ihtiyaç duyulacaktır. Ve daha önceleri aydınlar tarafından cehaletine karar verilen halkın yeni toplum modelini benimseyebilmesi için yukarıdan aşağıya Devleti oluşturan Batılı modeller çerçevesinde yönlendirilmesi gerekecektir.

Yine bu çerçevede topluma ve devletine yeni bir ideolojinin yol göstermesi gerekecek ve içinden çıktığımız tarih gelişmenin yanında yeni bir tarih anlayışıyla yeni bir tarihe, Batı tarihine katılmamız öngörülmektedir.

Kısaca Cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan düzenlemede artık Osmanlı'nın ve mirası olan siyasetin terk edilmiş olması ve Batı ile sürdürülmek istenilen ilişkilerde Batı benzeri bir toplum oluşturulması anlayışı Osmanlı'nın dışında bir tarih çizgisinin oluşturulmasını gerektirdiğinden, dünyaya yön verdiği kabul edilen Batı Uygarlığı ve bu uygarlığın tarihî gelişme süreci, içinde yer almamız açısından bir model oluşturacaktır.

Bu konuda Tarih Tezleri ile karşılaşılacaktır. 1930 yılına geldiğimiz zaman Türk tarihinin yeniden ele alınıp değerlendirilmek isteği ile karşılaşırız. Atatürk'ün önderliğinde bir kısım bilim adamı tarihi özellikle Türk tarihini yeniden değerlendirme çabası içine girerler.³⁵

Bu çerçevede genç Türk devleti kimliğini ve varlık sebeplerini Osmanlı'nın dışında temellendirmek istemektedir. Bu çaba,

35 Bu konunun Basına ilk yansıması olarak Bk. Hayati Tüfekçioğlu, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını (Hakimiyeti Milliye 1 Aralık 1928 - 31 Aralık 1929)*, Yüksek Lisans Tezi, 1988

yani Türkiye Cumhuriyetinin kimliğinin farklı bir temele dayandırılmak istenmesi, tarihin yeniden ele alınıp değerlendirilmesini ve mevcut anlayışın dışında bir temel ve ideolojiye dayandırılmasını gerektirmiştir. Türk Tarih Tezini bu çerçeve içinde değerlendirmek lâzımdır.

Türk Tarih Tezinin açıklanmasına bakacak olursak 1.Türk Tarih Kongresinde Maarif Vekili Esat Beyin açılış konuşmasından alınan birkaç satır bizim için yeterli olacaktır:

Türkler Ortaasiyada kereste ve maden medeniyetini meydana getirmişler, hayvanları ehileştirmişler, çiftçiliğe başlamışlardı. Cumudiye devri sonlarında buzulların çekilmesiyle vukua gelen mühim tabii tehavvüller sebebiyle bir çok Türk kabileleri muhacerete başladı. M.Ö.7000 sene kadar evvel çiftçilik ve çobanlığı ilerletmiş ve altın, bakır, kalay ve demiri keşfetmiş olan Türkler Ortaasiyadan yayıldıktan sonra gittikleri yerlerde ilk medeniyeti neşretmiş ve böylece Asiyada Çin, Hint ve Mukaddes Yurt edindikleri Anadolu'da Eti, Mezopotamya'da Sumer, Elâm ve nihayet Mısır, Akdeniz ve Roma medeniyetlerinin esaslarını kurmuşlar, ve bugün yüksek medeniyetlerini takdir ve takip ettiğimiz Avrupayı o zamanlar mağara hayatından kurtarmışlardır.

Dünya medeniyetinin Ortaasiyadan ve Türklerden diğer yerlere ve milletlere geçtiğini ispat eden en mühim ve kuvvetli delillerden biri de Türk dilidir.

Genel olarak Uygarlığın ve özel olarak da Batı uygarlığının temelini Türkler tarafından atıldığı, Orta Asya'dan dünyaya yayılmalarının uygarlaştırıcı bir etki yarattığı üzerinde titizlikle durulmaktadır.

Uygarlık anlayışı konusunda dikkati çeken bir nokta ise uygarlık denildiği zaman tek bir uygarlık çizgisi olduğu anlaşılmaktadır. Başlangıç aşamasında Türklerden önce veya o anda başka bir uygarlık bulunmadığı anlayışı yanında muasır uygarlıktan söz edildiğinde de Batı uygarlığının anlaşıldığı ve Türklerin bu uygarlığın kaynağında bulunduğu ileri sürülmektedir.

Türkçülük akımının önde gelen isimlerinden olup kültür ve uygarlık ayırımına bağlı olarak Osmanlı Türk ayırımını yaparak Batı uygarlığına katılabileceğimiz fetvasını veren Ziya Gökalp;

gerek Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim anlayışından ötürü gerekse açıklamalarında Osmanlılık ile Türklük'ü birbirinden yeteri kadar ayıramadığı için eleştiriye uğramaktadır.

H.N.Öztürk'e göre fizik ötesi Osmanlılıktan kurtulmayınca gerçek bir varlık olan Türklüğü bulamayız. Ona göre Büyük Türk Devrimi insanlığın pek az gördüğü o evrensel ve engin atılmalardandır ki... devrimin doğduğu çevre, Ortaçağ dirimi içine gömülmüş, çağdaş uygarlıkla her türlü ilgiyi kesmiş, artık kendinde hiçbir dirim atılması umulmaz bir kılık gösteriyordu... toplum kendi öz varlığına karşı yabancı olan kültürün altında kendi ulusal bilincini yitirmiş, kapalı, karanlık bir varlık yaşamakta idi.

İşte "Osmanlılık" dediğimiz bu varlık, çağdaş uygarlığa karşı bu kadar aykırı bir durumda olup, bir yandan böyle topluma Ortaçağ dirimi yaşatır, öbür yandan teokratik bir devlet şekli yürütmek isterdi. Türk ruhu ne kadar halkçı ise Osmanlılık buna o kadar yabancı idi. Türk tarihinde ne kadar özgür, ne kadar dayanışmalı, ne kadar ahlâklı yaşamış ise Osmanlılık bütün bunlara aykırı idi: Osmanlılıkta düşünme hürriyeti yok, din istibdatı egemen, dayanışma yerine "Osmanlı çevresi" ile "halk çevresi" arasında derin bir ayrılık sürüp gitmekte idi.

İşte "Büyük Türk Devrimi" bu çürümüş çevre içinden yepyeni bir varlık olarak fıskırmış... siyasal alanda çağdaş bir devlet kurmuş, toplumsal alanda da çağdaş uygarlığa uyan bir ulus yaratacak yolda yürümeye hiç bir engel bırakmamıştır."³⁶

Gerek bu anlayış gerekse ileri sürülen görüşler çerçevesinde beliren tabloda Osmanlının ve İslâmiyet'in yer almadığı görülmektedir. Osmanlı en azından bir ortaçağ yapısı olarak görülmekte ve ümmet dönemine ait olarak değerlendirilip aşıldığı kabul edilmektedir. Ve yine İslâmiyetin yeni tezde Türk toplumunun dinî özelliklerini tanımlamadığı anlaşılmaktadır.

Kısaca değerlendirecek olursak, yeni bir kimlik aradığımız bir sırada yeni kimliğimizi Türklükle ifade etmek kadar Batı ile bağlantı kurmak çabası dikkat çekmektedir.³⁷

36 Halil Nimetullah Öztürk, *Türkleşmek Lâyıklaşmak Çağdaşlaşmak*, 1953.

37 Korkut Tuna, "Türk Tarih Tezleri ve Sosyoloji," *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, 28-29 Mayıs 1990, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayını 1991.

Batı toplum modelinin ve bu modelin içinde yer aldığı tarihin Türk toplumu için örnek oluşturmamasından sonra gerekli yapıyı kazanmamız için yapılması gereken düzenlemeler Batı bilgi çerçevesini aktaracak sosyal bilimlerin önemini ortaya çıkarmış ve bu doğrultuda gerekli aktarmalar yapmak üzere başta Sosyoloji ve Tarih işe koyulmuşlardır.

Bu çerçevede Batılı bilginin Türk toplumuna vaz'edici bir biçimde girdiği görülmektedir. Daima olması gerekeni, yapılması gerekli olanları bildirmiştir. Ya da en azında bizim taraf olarak uymamız gereken kuralları ve gerçekleri göstermiştir. Bu gerçeklerin Türk toplumunda karşılığı olmasa bile bireysel yapıp etmelerden devleti düzenlemeye kadar geniş bir uygulamanın temelini ve modelini oluşturduklarını görmekteyiz.

Neticede toplumda ortaya konulan temel inanç ve ideolojilerin de bu anlayıştan kaynaklandığı ve Türk toplumunun tek gerçek olarak kabul edilen Batı toplum modeline ve bu modelin gereklerine göre düzenlenmeye ve değiştirilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz.

Bu bakımdan ele alındıklarında Batılı modellerin Osmanlı Devletini kurtarmak, bunun için yönlendirmek amacıyla idarî-hukukî-siyasî-iktisadî alanlarda oluşturulmalarına mukabil günümüzde bütün alanlara yayılmış bulundukları görülmektedir. Artık bütün alanlarda yapıp edilenlerin bir Batılı örnek ve modeli vardır, olmasa bile sonradan bulunup ilave edilmiştir. Bunlar konusunda fazla bir ayrıntıya gitmeden şu tespitleri sıralayabiliriz:

Dil açısından: Dil konusunda şu gelişme dikkat çekmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında kendisini belli eden bir arılaşma siyasetinin mevcudiyeti yanında, günümüzde yabancı dilin öne çıkarılması dikkat çekmekte ve İngilizcenin uluslararası ve özellikle bilimsel bir dil olduğu iddiaları ile karşılaşmaktadır. Bu dille eğitim yapan üniversite ve liselere eğitimimizde özel bir yer verilmektedir. Buradaki anlayışta bir yabancı dil öğretmekten çok o dilin konuşulması ile bilimselliğe daha çok yaklaşıldığı kabul edilmektedir. Ayrıca ticarî kaygılar ileri sü-

rerek tüm alış veriş yerleri ve satılık malların markaları da bu “bilimsellikten” artan bir biçimde nasibini almış gözükmektedir.

Kavramlar açısından: Bilimsel kavramlarla onlara köklük eden kelimelerin Latince ve Yunanca asıllı olmaları ve bunlardan türetilmiş kavramların başka dillerde de aynen kullanılmalarının yadırganmamasına ilave olarak bu şekilde bilimselliğin sağlandığı inancı ile karşılaşmaktadır. Böylelikle belli bilim dallarında temel kavramların yabancı dildeki karşılıkları, Türkçenin yetersizliği ileri sürülerek aynen kullanılmakta ve böylelikle bu dallarda yürütülen faaliyetlerin bilimsellikleri, getirdikleri çözümden çok kullanılan yabancı kavramlarla pekiştirilmektedir.

Kaynak ve referanslar açısından: Araştırmalarda referansların Batı kaynaklarından seçilmesi yanında Batı’da bu tür çalışmalar derleyen katalog veya indekslerde yer almanın bilimsellik açısından kanıt olarak kabul edilmesi yeterli sayılmaktadır. Böylelikle söylenenlere bir kulp bulma çabası, yabancı kaynaklarla bağlantısı doğrultusunda, bilimsellik adına Batı icazetine bağlanmamıza yol açmaktadır.

Modeller açısından: Batılı araştırmacılar tarafından ortaya konan modellere göre çalışmaların yapılması bize bu tür modeller ve kavramlar çerçevesinde Batı dışı toplumların ve sorunlarının açıklanmaya çalışıldığını (ya da bu toplumların bu modellere uydurulmaya çalışıldığını) göstermektedir. Böylelikle içi boş modelleri farklı toplumsal malzeme ile doldurmanın araştırma ve bilimsel çalışma sayılması durumu ile karşılaşmaktadır.

Üniversiteler açısından: Üniversitelerde her bilim dalının Batılı bir kurucu hocası veya Batılı bir pîrinin bulunduğunu görmekteyiz. Bunların yanında bilim dallarının isimlerinin Batı’daki şekliyle kullanıldığı ve bu dallardaki belli esasların tercüme temel kitaplarla yerleştirilmiş oluşu dikkat çekmektedir. Bütün bunlara ilave olarak yapılan değişikliklerle bu konudaki yasal düzenlemelerin, Dünyanın hiç bir yerinde olmayan uygulamalarla yabancı bilime ve bilim adamlarına her türlü kolaylığı sağlayacak hale gelmesi bir “Türk Üniversitesi” anlayışını bi-

lim ve beklenen yararları açısından yok etmektedir. Ayrıca bu Batı etkisinin azalmayan mevcudiyeti, Üniversitelerdeki çalışmaların bilim aktarıcılığını gösteren konferanslar tarzında dersler verilmesiyle sürdürülmesi, Üniversitelerde işlenen konuların çoğunun toplumdan kopuk olmasının da işareti olmaktadır.

Üretim açısından: Patent, proje kredisi vs. ile belli üretim tekniklerinin ve tabii bunlarla ilgili makine ve donanımın ve bunları çalıştırıcı bilgilerin kullanılmasından tutun da üretilen maddelerin tüketilmesine kadar Batılı kalıp ve markaların yerleşmiş oluşu göze çarpmaktadır.

Siyasetler açısından: Uygulanmak istenen veya yapılması gereken bir siyasetin halka izahında Batı ülkelerinde bu işin böyle olduğu yerli yersiz ileri sürülmekte ve sadece bu ön açıklama bile toplum adına yürütülecek ve girilecek her türlü işe cevaz vermeye yetmektedir. Toplumun gerçek açmaz ve sorunları yerine sadece uygulanabilirliği olan ama toplumda yol açacağı sakatlıklardan bihaber olunan her türlü 'siyaset', işlerin toplumdan kopukluğunun başka bir göstergesi olmaktadır. Böylelikle belli aralıklarla kurtuluş mucizesi olarak uygulamaya konmak istenilen her türlü paket programlar ve bunlarla ilgili yatırımlar siyasîlerin can kurtaran simidi olarak aranmaktadır.

Şehircilik açısından: Şehirlerimiz sonra uygulanmasa ve ipin ucu kaçırılmış bile olsa Batılı uzmanlara, plancılara yaptırdığımız planlarla biçimlendirmeye çalışılmıştır. Bu planlarla toplumsal gelişmeye belli bir yön vermek mümkün olmayınca mevcut karmaşa başta belediyeler olmak üzere, bal tutan parmağını yalar hesabıyla, rant çekişmesine dönüşmüş bulunmaktadır.

Mimarlık açısından: Mimarlarımız Batılı mimarların kendi toplum ve coğrafya koşullarına göre oluşturdukları yapıları ve yapı malzemelerini bizim için düşünmüşlerdir, teklif etmişlerdir. Sadece maliyet hesaplarının öne çıktığı bu uygulamada, konut açısından toplumumuzun tarihinden getirdiği hiç bir birikimine önem verilmemiş iklim ve sosyal ilişkiler açısından içinde yaşanması ve kullanılması güç konut ve yapılar biçimlendirilmiş ve üretilmiştir.

Ekonomik sistemler açısından: Ekonomistlerimiz Batı ekonomik model ve kavramları ve bunların uygulamadaki biçim ve süreçleri ile ekonomimizi açıklamaya ve yön vermeye hâlen de çabalamaktalar ve olup biteni yorumlayarak anlamamızı sağlamaktan öteye hiç bir iş yapamamakta, çözüm teklifi üretememektedirler. Sürüp giden hayat pahalılığı bunun en basit işaretidir. Bu sistem tartışmaları ve serbest piyasaya geçiş çabalamaları sırasında oluşan hayat pahalılığı ile mülkiyetin ve buna bağlı zenginliğin hangi toplum katmanlarından kimlerin eline doğru aktığı üzerinde de nedense hiç durulmamaktadır.

Askerlik açısından: Sahra ve Teknik talimatnamelerde en basit konuların dahi yabancı askerî talimatnamelerden çevrilmiş olması yanında günümüzdeki araç, gereç ve silahların İngilizce bilmeden kullanılamaması söz konusu değildir. Son olarak kullanılan işaretler ve kılık kıyafetlerdeki değişiklikler ordunun sadece bir milletin değil bir cephenin ordusu olduğunu göstermektedir. Tıpkı Kazak, Kırgız ve diğerlerinin askeri kıyafetlerinin de Rus askeri kıyafetinin aynı olması gibi.

Standartlar açısından: Türk Standartları Enstitüsünün Batı ürünlerindeki ölçüleri bizim ürünler için ölçü olarak almış olmaları ve bu ürünleri TSE damgası ile damgalamaları dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle biz malları kendi standartlarımıza değil, kendimizi batı standartlarına uydurmuş oluyoruz.

Bilgisayar kullanım açısından: Bilgi bankalarının oluşması ve bilgi bankalarına bağlanma, belli hazırlanmış bilgilerin kullanılmasını kaçınılmaz kılması yanında, internet bağlantıları ile kişisel alış-verişin imkân dahiline girmesi yeni bir aşama olarak karşımızdadır. Böylelikle kitle iletişimine ilaveten ve ondan daha özel bir bağlantının ortaya çıktığı görülmektedir.

Yaşantı biçimleri açısından: Batılı toplumlar tarafından kabul edilmiş belli kalıplar çerçevesinde oluşturulan hayat tarzlarının ve bunların toplumla ilgili uzantılarının diğer toplumlar gibi bize de belli merkezler aracılığı ile yayılmış olması. (moda, sinema, haberler, yarışma programları, TV dizileri vs.)

Moda merkezleri ile Batılı çizgiler, hayat tarzları ve kendisini ifade etme biçimleri ile uyduğu kabul edilen birçok şeyin yayılması... renkler, aksesuarlar vesairenin bir kimlik göstergesi halini alması,

Sinema, TV dizi ve çizgi filmleri ile belli bir bilinç, belli bir dünyaya bakış ve dünya yorumunun toplumsal ve toplumlar arası hayat çerçevesinde belli bir denge, hiyerarşi vs. içinde verilmesi ve bunlar içinde Batılı hayat, sembol ve düşünce tarzlarının üstün bir şekilde sunulması yanında onların sorunlarıyla üzülüp, sevindiklerine sevinmeye başlamamız da ilgi çekicidir.

Haber ajansları ile tüm dünyaya belli görüşler, yorumlar taşıyan bilgileri ayıklanmış bir biçimde haber olarak yaymak ve belli mesajların tüm toplumlar ve toplum kesimlerinde algılanmasını sağlamak şeklinde bir iş görülmesi sonucu sınırlı bir dünya ile tanışmışız.

Böylelikle günlük yaşantımızdan başlayarak toplum hayatının bir çok kesiminde belli yoğunluklar taşıyan bir biçimde Batılı tarzların örnek olarak alınması ile karşılaşılacaktır. Günümüzde geçerli olan söylemle belki bunlar küreselleşmenin kaçınılmaz sonuçları olarak görülebilir ve görülmektedir de. Belki de az bir çaba ile bu yoldaki son birkaç engel (!) de aşılsa küresel dünya ile birleşmemizin ve kaynaşmamızın gerçekleşeceğine inananlar vardır.

Ama bu modellere göre şekillenmenin nasıl bir kimlik meselesi yarattığı ise üzerinde durulmaya bir konudur. Bu kadar çeşitli model ve örneklerin Türk toplumunun en ince dokularına kadar yerleşmesi, yerleştirilmesi ve yerleştirilmeye devam edilmesi ve bu konuda fazla bir dirençle karşılaşılmağı olması acaba bizim Batılı bir toplum olabilmemizi sağlayabilmiş midir? Acaba toplumumuz her mânâda Batılı bir kimlik kazanabilmiş midir? Bu konuları topluma verilmek istenilen yön çerçevesinde ele almak gerekecektir.

C. Topluma Verilmek İstenilen Yön

Topluma verilmek istenilen yön Batılı modeller ve bu modellere geçerlilik bahşeden Batı bilgi ve bilimlerine göre olacaktır. Toplumun tarihinin bu çerçevede yeniden düzenlenmesi, toplumun tek tarih olarak kabul edilen Batı tarihi içinde zaten yer aldığı görüşüyle sonuçlanmıştır.

Ama ne var ki topluma Batılı modellere göre yön verilmek istenmesine rağmen toplumun Batılı bir kimlik kazanması mümkün olmayacak ve geçen zaman içinde ortaya çıkan değişikliklerin incelenmesi, böyle bir kimlik kazandırma çabasının söz konusu olmadığı ve bunun için de bir kaygı duyulmadığı anlaşılabacaktır.

Bununla birlikte topluma bir kimlik kazandırma çabalarının, topluma verilmek istenilen yön çerçevesinde önemli bir yer tuttuğu görülecektir. Burada toplumun yeni bir tarih anlayışına bağlı olarak oluşturulmak istenilen kimliği, ilk elde Osmanlı dışında tanımlanmak istenecek ve Millet tanımı üzerinde durularak Türklük Osmanlılığın önüne ve yerine geçirilecektir. Batı uygarlığı ile taçlandığı kabul edilen tek tarih çizgisinin ortaya koyduğu model olarak millet özelliği Türkçülük idealiyle oturtulmaya çalışılacaktır.

Bu çerçevede Türk toplumuna Batılı tarih çizgisi içinde kazandırılmak istenilen Türklük kimliği, bir yanda Osmanlı'nın reddine dayanırken, diğer yanda bizim de içinde yer aldığımız kabul edilen yeni tarih süreci içinde niteliklerini kazanmış Batılı toplumların özellikleri, model olarak alınarak, Türk toplumuna kabul ettirilmek istenecektir.

Bu çabalar içinde Batılı modellere göre biçimlendirme, Batı ile belli ilişkileri sürdürme durumunda olan Devlet kademelerinden başlanarak aşağıya doğru toplumda uygulanmaya çalışılacak ve uygulama bazı zorlamalarla sürdürülecektir.

Bu bakımdan Devlet ve aygıtları çerçevesinde başlayan düzenlemeler her şeyden önce siyasî özellik kazanacak ve bu siyasî boyutta topluma yön verilmek istenecektir.

Batılı modellere bağlı olarak Devlet teşkilâtlandırılırken yönetim biçimi halkın kendi kendisini yönetmesi olarak tanımlanan Cumhuriyet olacak ama halkın dışında Devletle özdeşleşen tek parti ile toplumun yönetilmesi söz konusu olacaktır. Burada Devletin yönetim çerçevesinde toplumla bağlantısı parti aracılığıyla olacak ve Recep Peker'in belirttiği gibi, halk isteyecek ama bu isteklerinin yapıp yapılmayacağına parti karar verecektir.

Bu yönetim biçimi toplumun Meclis eliyle yönetimini şart koşacak ve meclis üyelerini sağlayacak partiler, uzun yıllar, parti sayısının artmasına rağmen, ancak işlevlerini Meclis içinde kazanacaklar ve hangi partilerden oluşursa oluşsun Meclis, milletvekillerine rağmen halktan kopuk bir siyasetin temsilcisi olacaktır.

Bunun sonucu üzerinde çok durulan Demokrasi şekli bir uygulama ile halkın seçimden seçime oy vererek katıldığı ama partileriyle halkın içinde ve istekleri doğrultusunda yeni siyasetlerin oluşturulmadığı bir uygulama halinde devam edecektir.

Bu ve bunun gibi modeller -Batılı bir toplum olunabilmesi için- bir toplumda bulunması, kazanılması gereken özellikler olarak değerlendirildiği için bunun ötesinde bir işlev kazanması da söz konusu olmayacaktır.

Bu çerçevede oluşan siyasî modele bağlı olarak kazanılması gereken özellikler, Batı ile sürdürülmek istenilen ilişkilerin gereğine göre şekil değiştirecek ve genellikle bir ilerleme ve gelişme olarak değerlendirilen düzenlemeler toplumdan gelen istek ve arayışlara göre değil Batı'dan gelen yönlendirmelere göre olacaktır.

İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan Dünya tablosu, Rusya ve bağlularına karşı Batı adına oluşturulan cephenin demokrasi havarisi kesilmesine yol açınca, biz de Batı'daki bu gelişmeye uygun olarak Meclis'in birden fazla partiden oluşması kabul edilerek, zamanın tek partisi C.H.P.'nin verdiği izinle D.P. kurulacaktır.³⁸

38 Kurulan diğer Partiler olmakla birlikte Meclisten kaynaklanmadıkları için adları bile hatırlanmayacaktır.

1980'li yıllara kadar Batıyla ilişkileri (özellikle A.B.D. ile) iki büyük parti yönlendirecek ve ilişkileri daha iyi sürdürebilecekler iktidar olacak ve bu yolda askerî müdahaleler (bir dönem Batı'nın ilişkilerinde kullandığı başka bir toplum kesimi) eksik olmayacaktır.

1980'den sonra Türk siyasî hayatında iki partili yapı bozulacak ve tabandan destek almasa bile tek parti bu ilişkileri yürütmek konumunda olacaktır. Bu ilişkilerde Meclis yavaş yavaş etkinliğini kaybetmiş olarak görünürken, 1990'lı yıllarda özellikle A.B.D. ile sürdürülmek istenilen ilişkilerin doğrudan ve denetimden uzak bir özellik kazanması Başkanlık sistemini gündeme getirecektir.

Batı ile sürdürülmek istenilen ilişkilerin zorlayıcılığı ve Batılı toplum olma idealini ön plana çıkaran anlayış, bu çarkı döndürecek donanımların-özellikle bilimsel donanımların- Batı'dan aktarılmasını giderek artan bir şekilde zorunlu kılacaktır.

Bilim adına yapıldığı söylenen bu aktarmalarla Devletin Batı ile ilişkilerini sürdürmek istediği biçimle ilgili olarak, duruma ayak uyduramayan veya uydurmak istemeyen toplumun -ki üzerinde durulan, hep vurgulanmak istenilen geriliği burada ortaya çıkıyor- yeni tarzı yadırgamaması için elden gelen yapılacaktır.

Bunların başında kültür meselesi önem kazanacak ve Batılı bir kültürün, Türk kültürü ile uyuşup uyuşmaması, onu değiştirip bozacağı hiç göz önüne alınmadan, uygarlığa katılmamız ve çağdaşlaşma adına ve tabii bilimlerin yol göstericiliğinde, bilimsellik adına, bütün boyutları ve hayat tarzı anlayışları ile aktarılmaya çalışılacak ve içeride dışa karşı yürütülecek ilişkilerde farklı tutum ve siyaset izlemesi arzu edilmeyen bir toplum yaratılmak istenecektir.

Bu çerçevede Türk kültürü de bir araç olarak kullanılacak, tarihî ve toplumsal köklerinin ve ilişkilerinin söz konusu edilmediği, toplum ilişkilerinden bağımsızlaştırılmış bir kültür edebiyatı yapılacak ve bu kültürün taşıyıcısı Türklerin millet aşamasındaki siyaseti olan Türkçülüğün hedefinin Batıcılık oldu-

ğu unutulurak, Batı karşısında gerçekleştirilen dönüşümlerde bize ait bir şeyler kurtardığımız, bozulmadığımız sanılacaktır.

Bunun sonucunda korumak istenilen -üstelik Orta Asya'dan getirdiğimiz söylenen- Türk kültürü ile bağdaşmayan Batı kültürünün temel unsuru sayılan alanlarda düzenlemele- re gidilecektir. Bu çerçevede Batı uygarlığının temeli olarak kabul edilen Yunan Klâsiklerinin tercümesi ile Batılı gibi düşünen, ve dolayısıyla Batı bilim ve düşüncesini Türk toplumunun hizmetine vereceği umulan insanlar yetiştirilmek istenecek ve bunların bir an önce yetişebilmeleri için yurt dışına gönderildikleri görülecektir.³⁹

Sadece Yunan kültürü ve bunun yazılı kaynakları üzerinde kısaca duracak olursak *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde şunlar görebiliriz: Nurullah Ataç'a göre *gideceğimiz yeri biliyoruz: Garp. Avrupa'nın ahlâk ve fikirleri üç menbadan fışkırmıştı: 1-Yunan medeniyeti, 2-Roma medeniyeti, 3-Kurunuvüsta medeniyeti... Bugün ilk yapacağımız iş Yunanca'yı ve Latince'yi öğrenmektir.*

*Garp aleminin bütün ana eserlerinin tercümesine muhtacız. Fakat Yunanlılar ve Latinler o ana eserlerin anasıdır. Bir muharrir şöyle diyor"Efendim, biz daha bunları anlamayız. Biz Vigile'i ve Aristote'u okumadan evvel şiirin, ilmin ne olduğunu öğrenmeliyiz. Bize demircilik, peynircilik, betonarme şeyler hakkında eser lazım..." gibi yavan şeyler söylüyor. Hayır efendim, bize evvela ruh (esprit) lazım. Biz evvela bunları anlamaya çalışmalıyız. Şiirin ne olduğunu Virgile'den, ilmin ne olduğunu Aristote'dan öğreneceğiz. Bize demircilik, peynircilik ve bütün maddî şeyler bugün geri bir halde ise bunun sebebi, yegâne sebebi Virgile'i, ve Sophocle'u bilmediğimizdendir.*⁴⁰

39 Bu kişiler bilim hayatımızın seçkin isimleri olarak önemli çalışmalar yapmalarına rağmen Batıcılığa siyasetindeki çarpıklıklardan ötürü bu çabaları -Osmanlı'da olduğu gibi- sonuçsuz kalacaktır. Yine işlerin daha çok siyasî boyuttaki tedbirlerle çözümlenmek istenmesi bu kişilerin bilimsel çalışmalarının yansızlığı için ikinci bir neden olacaktır. Batıcılığa siyasetindeki çarpıklık ise Batı ile sürdürülecek mümkün ve geçerli ilişkilerin yakalanamamış olmasındandır.

40 Tüfekçioğlu, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını (Hakimiyet-i Milliye 1 Aralık 1928 - 31 Aralık 1929)*, s.46, 1 Kânunuevvel 1928 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinden nakil.

Bu çerçevede topluma verilmek istenilen yön açısından izlememiz gereken yol konusunda şu gazete alıntısı yeterli bilgiyi vermektedir. Ahmet Saffet'e göre: *Biz Türkler, Avrupa medeniyeti seviyesinde tamamen yükselebilmek, onun yüksek kültürüne benziyebilmek için behemahal eski Yunan edebiyat ve felsefesine ehemmiyet verip, mektep programlarımıza kadar ithal etmek mecburiyetindeyiz. Avrupahlar bu nurlar içinde iyice yıkandıktan, asırlarca onunla beslendikten sonra şimdi tertemiz, çok canlı bir hayat içinde belki ondan müstağni kalabilirler. Biz ise bu nurlar içinde yıkanmaya, bu berrak ve diriltici menbalardan hayat suyu içmeye, ancak şimdi başlıyoruz. Aynı medeniyete yükselmek için Avrupahlar'ın geçtiği yollardan bizim de geçmemiz zaruridir.*⁴¹

Bu konularda basının önemli bir görev üstlendiği görülmektedir. Basın'ın sadece devletin genel siyasetini teşkil eden ve Batı ile sürdürülecek ilişkilerde bilimsel-siyasî-ideolojik çerçevenin aktarılması yanında bunlarla ilgili bir hayat tarzını da yukarıdan aşağıya yerleştirmede önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Türk basınının kimliği Batıyla sürdürülecek ilişkilerde ve Batıcılaşıma çabalarında net olarak ortaya çıkacaktır.

Bütün bu çabalara rağmen oturtulmak istenilen yeni -batıcı- düzenin tüm dünyada karşılaştığı şekilde belli dirençlerle karşılaştığı görülecektir. Bu konuda önemli bir gösterge olarak ortaya çıkan Batı müziği konusu ele alınacak olursa, bütün yukarıda değinmeye çalıştığımız topluma sindirme çabalarına rağmen, bu müziğin Türk halkına benimsetilmesi mümkün olmayacaktır. Bu konuda alınan tüm tedbir ve yapılan uygulamalara ve zorlatmalara rağmen (buna Türk müziğinin radyolardan yayın yasağını da katabiliriz) Batı müziği benimsenmeyecek ve yeni müzik yeni devletin belli kuruluş ve kadroları ile ayakta kalabilecektir.

Bu gibi uygulamalar bir yanda kimlik meselesinin anlaşılmasında önemli bir tutamak olurken diğer yanda Batıcılaşıma siyaseti gereği aktarılan Batılı modellerin Devlet teşkilâtı dışında

41 a.g.e., s.47, 12 Kanunuevvel 1928 tarihli Hakimiyeti Milliye'den nakil

işlerlik kazanabilmesinin ancak -Osmanlı'da olduğu gibi- belli kadrolarla ve bunlar tarafından yürürlüğe konacak siyasetlere bağlı olacağı görülecektir.

Bu çerçevede uygulanan siyasetlere bir örnek olarak köylülük konusunu ele alacak olursak, yeni Türk Devletine Osmanlılık dışında bir temel aranması sırasında Türk köylüsü üzerinde durulacaktır. Gerek kültürümüzün kaynağı olarak gerekse Batıcılığa siyasetinin uygulanmasında çıkış noktası olarak, yani Batıcılığın köyden başlayarak başarılı olacağı inancıyla köycülük siyaseti uygulanmaya konacaktır.

Bu amaçla *yeni rejimin kuruluşunda başrolü oynaması beklenen köy, en ufak toplum ve üretim birimi olması nedeniyle köyden çıkılarak topluma istenilen yönün verilebileceği umuduyla... yeni Cumhuriyet rejiminin ideolojisini oluşturmaktadır. Artık "Köylü efendimizdir"*.⁴²

Buna rağmen başlatılan Batıcılığa akımı, köy dışında Osmanlılıkla suçlanan geleneksel yönetici kadroların eliyle gerçekleşmek zorunda kalınca köy başlatılmış Batıcılık akımına uzak kalmış ve ayak uydurması tartışılır başlıca toplum birimi olmuştur.⁴³

Sonuçta Batıcılığa bir siyasi seçim, belli devletlerarası anlaşmalar, dostluklar sistemi olmaktan çıkıp giderek topluma yön vermek olarak anlaşılmıca bir toplum nasıl Batılı olur tartışmaları başlayarak özgürlük, meşrutiyet, demokrasi, insan hakları vb. bazı soyut kavramların tanımlayıcı olabilecekleri düşünülmüştür. Fakat bunun yetersizliği tez elde görülmüş ve kısa sürede bu kavramların aynı dar yönetici kadroların dışına çıkmadığı anlaşılmıştır.⁴⁴

Bu bakımdan laiklik, parlamento, demokrasi vb. gibi kurum ve bunlarla ilgili siyaset ve uygulamaların belli bir soruna çözüm olarak değil, icap ettiği için, yani Batılaşmak, bilim vs. adına gerektiği için kabul edilmiş şeyler olduğu anlaşılmaktadır. Ve toplum sorun ve açmazları ile doğrudan bağlantısı olmadığı veya kurulmadığı için yandaşları da bunun gerektirdiği kişi-

42 Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.79, 78

43 a.g.e., s.79,80

44 a.g.e., s.80,81

lerle sınırlı kalmaktadır. Toplumun büyük kesiminin haberi olmadığı, olsa bile kafasının yatmadığı ve bu yüzden desteksiz kalan çabalar tek dayanak olarak aklın gereği, bilimin şartı olarak görülmekte ve modeller üzerinde ısrar edilmektedir.

Bu durum bir yanda belli bir amaçla yön verilmek istenilen toplum ile Devleti arasında belli kopukluklara yol açarken diğer yanda ortaya konan ısrar ve dayatmalar genel olarak bir yabacılaşmaya ve belirli ideolojik tutumlara yol açmaktadır.

Ortaya çıkan kopukluklara rağmen tek çözüm olarak Batılı modellerin dayatılması ve buna bağlı olarak topluma bu yolda bir biçim verilmeye çalışılmasının bilimin gereği olarak kabul edilmesi uygulanmak istenilen modellerle toplum arasındaki kopukluğun buradan kaynaklandığı iddiasını ortaya çıkaracaktır.

Yapılan işlerin bilim adına ve bilimsel ölçülerde yürütülmesi yüzünden anlaşılabilirliğin sınırlı kalmasına yol açtığı ve bu sebeple geniş halk kitlelerinin olup biteni ve yapılmak istenilenleri anlayamadığı kabul edilecek ve böylelikle halka rağmen halk için bir şeyler yapılmak istendiği üzerinde çokça durulur olacaktır.

Böylelikle toplumun kendi özelliklerinden ve doğal toplumsal gelişmesinden kaynaklanmayan bazı davranış kalıplarının bireylere kazandırılmak istenmesi ancak bu çerçevede anlamını kazanabilmektedir. Bunların olmamız gereken Batılı kalıpların gereği olarak iddia edilmeleri tartışmasız kabul edilmelerinin de nedeni olarak karşımıza çıkacaktır.

Batı uygarlığının bilimin ve bilimsel düşüncesinin eseri olarak kabul edilip bunların altında yatan toplum ilişkilerinin göz ardı edilmesi bizde de bazı toplumsal modellerin ve kalıpların ilişkilerden kopuk bir biçimde gerçekleştirilmek istenmesini ve sonuçta işlevi olmayan, şekli bazı yapıların ortaya çıkmasını açıkla- lar durumdadır.

Sağlanmak istenilen siyasî ve kültürel bütünlüşmeye rağmen gerekli başarıların elde edilememiş olması Batı'dan ve Batılı olmaktan ne anlaşıldığının tekrar tekrar gözden geçirilmesine yol

açmış ve sonunda bir toplumu Batılı kılan en önemli olayın endüstri olduğu konusunda oybirliği oluşmuştur. Bu durum Batıcılaşmanın, yalnızca siyasî yönetim ve karar merkezlerinin tekeline çıkarılarak toplumun iktisadî yapısına da yaygınlaştırılmak istendiğini gösterecektir. Bu durum topluma verilmek istenilen biçimde ve bunu sağlayacak kesim ve kadrolarda değişikliklere yol açacaktır.⁴⁵

Böylelikle bir yanda yine Devlet eliyle kurulan fabrikalarla sanayileşmeyi sağlarken yine Devletin aldığı tedbirlerle Batı sanayisinin yaratıcısı olarak görülen Burjuva benzerleri yaratılmak istenecektir.

Batıcılaşmanın toplumun iktisadî yapısına yaygınlaştırılmak istenmesinde de alınan kararlarla ilişkilerin belli bir kesimin denetiminde kalmasına yol açtığı görülecektir. Devletin kanatları altında serpilip bu kesimin, bu özelliğine rağmen, özel sektör olarak ortaya çıkması uygulanacak iktisadî siyasetlerde topluma yön vermede ve Batıyla ilişkilerde önemli rol ve etkileri olacaktır.

Bu durum uygulayıcılar elinde bir özel sektör devlet sektörü çekişmesi şeklini alırken öte yanda Batı ile ilişkilerde ağır kaldığı, gelişmelere ayak uyduramadığı kabul edilen Devletin yerine iktisadî alandan başlamak üzere Batı ile bütünleşmeyi daha kolay sağlayacağı kabul edilen özel sektör geçirilmeye çalışılacaktır.⁴⁶

Neticede Devlet karşısında yer alan sivil (iktisadî terimi özel) kesimler Batıcılaşan Devlete karşı boşlukta kalan halkın istek ve arzularının ifadesi olmaktan ve bu yolda yeni çözüm ve siyasetler teklif etmekten çok Batıcılaşmada Devletin beceremediklerini becerip işi bitirmeye sıvandıkları görülecektir.

Bu yolda gerekli dayanaklara sahip olan resmî ve sivil kadrolar siyasî-askerî, bilimsel ve kültürel bütünleşmeden sonra

45 A.g.e., s. 81, 82.

46 Bu süreçte önceleri Devletin bürokratlarının özel sektöre aktarımı yanında şimdi yeni söylem olan globalleşme aşkına Devletin bütün varlıklarını ortadan kaldıracak bir el değiştirme söz konusudur. Böylelikle küreselleşmenin şartı olarak ama topluma yük olmaması gerekçesiyle özelleştirmeler sürüp gitmektedir.

iktisadî bütünleşmenin bayraktarlığını ellerinde tutarak, iktisaden pay almadığımız bir sisteme (Batı dünya sistemi) katılmamız konusunda -ha gayret az kaldı diyerek- daha önce yapılan ayıklamalar bir tarafa bırakılarak, topyekûn bir ithalatla çabalarını sonuçlandırmaya çalıştıkları görülecektir.

Kitle iletişim araçlarında görülen yaygınlaşma ile bunlarla aktarılabilecek bütün Batı hayatı ile ilgili tarzlar bütünüyle topluma aktarılmaya başlanarak bilimin gösterdiği çağdaş uygarlık yolunda Batılı ülkelere yetiştirilmeye çalışılacaktır.

Bu çerçevede esas unutulmanın toplumun kimliği olduğu görülmektedir. Cumhuriyetin yaratmak istediği insan tipinin *akılcı, gelenekçiliğe ve medreseye karşı cephe almış, her meseleyi fikir açısından objektif olarak ele alacak bir insan tipi*⁴⁷ olması bu tipin toplumsal dayanaklardan yoksun, aidiyeti olmayan bir özellik kazandığını göstermektedir.

Bütün girişilen dönüşüm çabalarına rağmen bu tipin Batılı bir kimlik de kazanamadığını biliyoruz. Çünkü Devlet yönetiminde ortaya çıkan dönüşümler ve gerçekleştirilen uygulamalar bir devrim olarak nitelendirilmekle *birlikte toplumsal yapı olduğu gibi kalacaktı*. Bu bakımdan *rejim siyasî bakımdan devrimci, sosyal bakımdan muhafazakârdı*. (*Toplumsal yapı ile ilgili meselelerde muhafazakârdı, toplumsal örf ve âdetler konusunda ise devrimci*) olduğu kabul ediliyordu.⁴⁸

Bu durumda Türk toplumuna Batılı bir kimlik kazandırılmak istenip istenmediği, daha doğrusu böyle bir kaygının taşınıp taşınmadığı gündeme gelecektir.⁴⁹

Buradan Türk toplumuna Batılı bir kimlik kazandırmanın başından beri düşünülmendiği ortaya çıkmaktadır. Önemli olan siyasî mekanizmalar ve bunu destekleyecek toplumsal dayanaklarıydı. Bu ise halkı partiler yoluyla sisteme uymaya yönlendirmekle yetinmekteydi. Sonraki iktisadî bütünleşme gay-

47 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, 1967, s. 51.

48 A.g.e., s. 49, 50.

49 Baykan Sezer, "Türkiye'de Batıcılışma ve Müzik," *Günümüz Türkiye'si'nde Aydın Kesimin Müziğe Bakış Açısı, Panel(2) Sosyologlar*, 27 Nisan 1991 gün yapılan konuşma.

retleri de Batı toplumlarıyla ilişkileri sürdürebilmenin en geçerli yolu sayılırken, bunlar Türk toplumunun Batılı bir toplum olmasını şart koşmuyordu.

Devlet ve siyaseti açısından Batıcı olacaktık. Topluma Batıya ve içindeki Batıcı sisteme karşı çıkmayacak bir kimlik yeterdi. Batının bizi sistemine katmak için bilgi musluklarını açmasına rağmen bu bilgilerinin altında yatan egemenlik ilişkilerini ve bunun getirdiği hasılayı bizle paylaşmak istememesi, başka bir deyişle bizi sisteme dahil etmesine rağmen ortak etmemesi, üzerinde durulması gereken önemli bir ayırım olarak gözükmektedir. En azından içinde yer almak istediğimiz Avrupa topluluğu bile Batıcı olmamıza rağmen Avrupa pastasından bir dilim alamamamızın bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Bütün bu gelişmeler Batılı bilgi ile ve onun ortaya koyduğu bilimsellik anlayışı ile şekillendirilmeye çalışılan ama altta farklı toplumsal ilişkilerin yer aldığını gösteren topyekûn toplumsal dönüşümümüzün anlaşılması ve açıklanmasında yeni ve geçerli ele alış biçimleri gerektiren gelişmeler olarak karşımızda bulunmaktadır.

Toplumumuzun başta kimlik olmak üzere karşılaştığı bunalım ve açmazların içinden çıkılması bu konuda ortaya konacak yeni ele alışlarla mümkün olabilecektir. Sosyolojimizin belli tartışmaların dışına çıkabildiği ölçüde geçerlilik kazanacak bu yaklaşımı toplumsal ve toplumlar arası ilişkilerimizi açıklanabilir bir bütünlük içinde değerlendirmesi ve yararlı siyasetlere ön ayak olması ve Batı karşısında doğru tutum alması ile mümkün olabilecektir.

BATILI BİLGİNİN ELEŞTİRİSİ

Herhalde etrafımızı sarmasından ve giderek etkinliğinin arttırılmak istenmesinden olacak, bilgi yılından, bilgi çağından söz edilmesine yol açan bilgi ve bilimler, şimdiye kadar nitelendirildiği ve bize anlatıldığı şekliyle ele alınacak olursa, anlatılan özellikleri kendinden menkûl, toplumların ve bireylerin önünde çaresiz kaldıkları, karşı duramadıkları özel bir kimlik taşıyan ve bu kimliğe uygun bir biçimde tanımlanmaya çalışılan bir görünüm kazanmışlardır.

Evrensel olduğu ve bu yüzden de toplumlarüstü¹ bir kimlikle tüm sorunları çözecek bir anahtar olmayı üstlenmiş, büyümesine işlevlerle tanıtılmış ve bu tanıtmaya bağlı olarak büründüğü kimlik ve görünümle, bilgi ve bilimlerin ait oldukları ilişkilerden yalıtılmış bir biçimde karşımıza çıkarıldıkları görülmektedir.

Bilgiye verilen tanım ve nitelikler onun bu tür ilişki ve özelliklerin ötesinde ve üstünde olduğu anlayışına yol açtığından söz etmiştik. Böyle bir tanımlamaya bağlı olarak bilgi âdeta özü gereği Batılı vs. gibi nitelikleri dahi aşan, bunların ötesinde kuşatıcı, toparlayıcı, ama gene de toplumsal özellik, kimlik belirtisi taşımayan bir şekilde anlaşılmıştı. Evrensellik meselesi de bu çerçevede düşünülmüş, anlaşılmış ve yerleştirilmiş olmalı.

Buna mukabil bilimin, bilimsel bilgi ve ürünlerinin toplumsal ilişkiler dokusu tarafından tayin edilebileceği ve şekillenebileceği,

1 Sayılan diğer özelliklerinin üzerinde durmuyorum.

tartışma ve değerlendirme ufkumuzun içinde yer almadığı gibi, bu tür bilgi ve ürünlerinden söz ederken neredeyse dinî-metafizik bir bakış geçerli olmuş ve her seferinde gerideki tayin edici olay ve ilişkiler gözden kaçırılmıştır.

Bilginin ait olduğu, ortaya çıkıp anlamını kazandığı çevrelerle, bu çevrelerin diğer toplum ilişkilerine olan konumları, başka bir deyişle dost-düşman, alan-satan ilişkileri, dış siyasetleri yönlendiren toplumsal çıkarlar ve bu konudaki zorlamalar her yerde karşımızda iken, bilgilerin ait oldukları çevrelere göre -ve bunların dünya ile sürdürdükleri ilişkilere göre- değerlendirilmeleri hep unutulmuş, başından beri belirttiğimiz şekilde ait oldukları toplumsal çevreden koparak, kopartılarak daima gerçek olanlarla değil de atfedilen özellikleri ile değerlendirilmişlerdir.

Bu çerçevede bilgiye, bilimsel düşünceye, bilimlere verilen tanım, görev ve işlevlerin yüceliği onun vurgulamak istediğimiz ilişki ve arayışların ötesinde ve üzerinde olduğu anlayışını yerleştirmiş, bilime ve bu çerçevedeki bilgilere aidiyetleri, bağlantıları ve bu ortamda yüklendikleri örtük, içkin görevler doğrultusunda yaklaşıncı, başka bir deyişle bilimin veya bilim adına ileri sürülenlerin koşuldıkları işler kurcalanmak istenilince, bu sorgulamadan yine bilimin zarar göreceği endişesi ile konunun üstüne gidilmemesi istenmiştir.

Başka bir ifade ile bilimsel bilgiye ve bilimlere bu tarz bir yaklaşımla sokulmak ve onlar sorgulamak istediğimizde, her ne kadar bizi bu yola sevkeden uygulama biçimleri aksamalar ve yanlışlıklar içerse bile, bu tavrımızın doğrudan bilime ve bilimsel düşüncenin kendisine zarar vereceği, bilimin bir nadide çiçek gibi korunması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca içinde yer aldığı ilişkiler bile söz konusu olsa, bilim o kadar yüce ve arıdır ki çamura bulaşsa bile değeri kaybolmayacaktır düşünce-si hep geçerli olmuştur.

Sosyolojik uzantılarından ve toplumsal boyutlarından hiç de öyle olmadığını kabul ettiğimiz bilim adına yapılan uygulama ve tasarruflar karşısına, yine bilimin zarar görmemesi için, çı-

kılmaması gerektiği düşüncesi ile karşılaşmaktadır. Bu duruma, bilimin kendisini korumak amacıyla bile olsa, izin verdiğimiz zaman, bilimsellik örtüsü altına gizlenmiş her türlü ilişki gözlerden saklanmakta ve istenilen yanları bilim adına doğrulanmakta ve haklılık kazanmaktadır.

Sosyolojik bir yaklaşımda bilimin aslı veya esası gibi konulardan çok bu alandaki faaliyetlerin toplumdaki uzantıları üzerinde durmak söz konusu olduğuna göre bilim, bilimsel düşünce karşısında takınacağımız eleştirci tavrın önüne çıkan her tutumu iyi değerlendirmemiz gerekmektedir.

Bu bakımdan yere göğe sığmayan, tüm toplumsal ve insanî ilişkilerin üstünde ve bunlardan soyutlanmış, ve bütün bunlara bağlı olarak, aidiyetten yoksun, kimlik belirisinden uzak görünen, ama etrafa karışmaz, bulaşmaz olmayıp aksine ilgisi yokmuş gibi gösterilmek istenilen toplum kesimleriyle sıkı ilişki ve bağ içinde olan bilgi ve uzantılarının günümüzdeki, açık veya gözlerden saklanmış, kimlik ve niteliklerini yakalamak isteyince, bunların Batılı bilgiler oldukları kesinlik kazanmaktadır.

Bu ayırım farklı zaman ve örgütlenmedeki toplum çevrelerindeki bilgilerin de farklı olmasına bağlı olarak kendiliğinden ortaya çıkmış gözükse bile, bu günkü varlığını başından beri tüm biliş tarzları içinde kendiliğinden kazanmış olan bir ayırım değildir. Bu, insanoğlunun binlerce yıllık bilimsel faaliyeti içinde son birkaç yüzyıllık bir dönemde sarf edilen belirli yöndeki çabalarla günümüzdeki tanımlama ve anlamlandırma girişimlerinin bir ürünüdür.

Başka türlü söylenecek olursa 19. ve 20. yüzyılda Batı'nın elinde tuttuğu ilişkiler sonucu ortaya çıkmış bir dünya siyasetinin gereği olarak, bir yanda binlerce yıl öncesine giden toplum başarıları, bilimsel faaliyetler çerçevesinde değerlendirilerek; geçmiş, Batı'nın bu gün elinde tuttuğu ilişkilere göre yeniden şekillendirilmiş, diğer yanda ise belli bir yaygınlaştırma ve kitlere mal etme çabası ile yine Batı'nın bu gün elinde tuttuğu ilişkilere göre, bu günkü ilişkilerinin içinde yer alan bilimsel-

lik anlayışı ile bunun ürünleri, Batı dışı toplumlara, geniş halk yığınlarına bulaştırılmak istenmiştir.

Başka bir deyişle biliş tarzlarının bu gün yerine göre adı pek anılmayan, evrensellik iddiaları ile gerçek kimliği pek ortaya çıkarılmayan, ama bizim Batılı bilgi olarak tanımladığımız şekli alması bu ikili sürece bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bir yanı ile bilim tarihleri sayesinde geçmişin yeniden ve -Batıyla sonuçlanacak- belli bir doğrultuda biçimlendirilmesi sağlanırken öte yanda geçmişten gelen ve günümüzde de varlığını sürdüren bir çok biliş tarzı içinden bir tanesinin asıl ve tek geçerli biliş tarzı olarak yaygınlaştırılması ve diğer tarzların yerini alması ve böylelikle onlara olan üstünlüğü sağlanmıştır.

Bu ikili süreç yanında ve bunlara gerçek anlamını kazandıran Batı'nın Batı-dışı toplumlarla sürdürdüğü ilişkiler Batılı bilginin günümüz özellik ve kimliğini oluşturmuştur. Değişik vesilelerle değindiğimiz bilimin kendi başına sahip olduğu ileri sürülen özelliklerinin altında belli toplum ilişkilerinin bulunduğu göz önüne alınırsa bu ilişkilerin gerek geçmişin yeniden biçimlendirilmesinde olsun, gerekse şimdikilere özel mekanizmalarla geçerlilik ve yaygınlık kazandırılmasında olsun, altta yatan ilişkilerin gerçek anlamının ortaya konması gerekmektedir.

Bu durumun ortaya konması, başka bir deyişle Batılı bilme tarzlarına karşı duyulan güvenin, sorunlar karşısında teklif ettiği çözüm yolları ve bu çözümlerin geçerlilikleri açısından, bir eleştiri süzgecinden geçmesi gerekmektedir.

Önceki bölümlerde ele almaya çalıştığımız ve Batı bilimselliği ile ilgili olarak bilim ve bilgilerin altı çizilip vurgulanmak istenen özelliklerinden ayrı olarak Batılı bilim ve bilgilerin dayanaklarının ele alınması, toplumsal ve bilimsel açılardan değerlendirilmesi gerekmektedir.

Başka bir ifade ile kendisine büyük güven duyulan, Batı'ya belli açılardan karşı çıkılsa bile, kendisine karşı çıkılmayan bilimselliğinin bizim açımızdan değerlendirilmesi ve bu bilimsellik biçimine dayalı bilgilerin gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Çünkü bilim, bilgi ve sözü edilen etkinlikleri anlatıldığı şekilde, yani bunlar kendi başlarına hatta belli toplum aygıtları yardımı ile, sorunların üstesinden gelebilecek özellikte olsalardı, bu gün Batı'nın belli toplum kesimleri de dahil olmak üzere, özellikle Batı dışı toplumların karşılaştıkları sorunların çözümsüzlüğünü, bu toplumların önündeki tıkanıklıkları ve yaşanan sıkıntıları aşmak mümkün olurdu.

Bu bakımdan Batılı bilgi ve bilimlerin taşıdıkları işlersiz ve geçersiz niteliklerinin nedenlerini ortaya koyabilmek için dayanaklarının ve sınırlılığının -bütün evrensellik iddialarına rağmen- gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu durum Batı bilgisinin ilişkiler çerçevesindeki gerçek dayanakları kadar, temelindeki bilselliğin de eleştirisi olacaktır.

4. Batılı Bilginin Dayanakları

Batılı bilginin dayanakları, yukarıdaki bölümlerde belirli açılardan değinmeye çalıştığımız ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkmış ve bu çerçevede niteliklerini kazanmıştır. Bu bakımdan değerlendirildiği zaman, üzerinde durulup vurgulanmaya çalışılan bilgi ve bilimlerin özelliklerinin örtüsü altında kalarak gözden kaçan bazı temel ilişki biçimlerinin altını çizmek ve bunlar aracılığı ile konunun tartışma dışı kalan farklı boyutlarını yakalamak mümkün olabilecektir.

Bilgi ve bilimlerin kendiliğinden ortaya çıkması ve daha önemlisi belli bir gelişme ve etkinlik biçimi kazanması mümkün olmadığına göre, bu alandaki faaliyetlerin, salt bilimsel gözükmese bile, toplum ilişkilerinden soyutlanamayacağı ve bu alanda görülen gelişmelerin itici gücünün toplumdan, toplumun çözülmesi gereken sorun ve açmazlarından geldiği açıktır.

Toplumun bu yöndeki dürtüsü, bilgi ve bunların sistemli bir biçimde bir araya getirilip belli kullanma alanlarının ortaya çıkması, bilimler konusunda belli bir gelişmeye yol açmakla kalmamış bu konuda elde edilmek istenilenler belli siyasetlerle korunmuş, uygulanmaya geçirilmiş ve belli çıkarlar doğrultusunda yaygınlaştırılmak istenmiştir.

Bu konuda yapılanlar Batılı bilginin ihmal edilmemesi gereken dayanakları olarak karşımızda bulunmaktadır. Şüphesiz belirli vesilelerle tekrar etmekten kaçınmadığımız gibi, bilgilerin toplumsal dayanakları vardır. Bilgi kendi varlığını salt zihinde yer alan bazı işleyiş tarzlarından çok toplumsal ilişkilere borçlu görünmektedir.

Bu bakımdan toplumsal ilişki dayanaklarının ortaya konması gerekmektedir. Bu dayanaklar bu gün Batılı bilginin tartıştığımız özellikleri açısından değerlendirildiğinde, temel bir ilişki biçiminin kendisini açıkça ortaya koyduğu görülmektedir: egemenlik ilişkileri.

Bu ilişki biçiminin tüm toplumsal ilişki ağlarının gerçek örgütleyicisi olarak karşımızda bulunması yanında bir başka ilişki biçiminin, diğerine göre sınırlı bir çerçevede de olsa, yine Batı bilgi ve bilimsel örgütlerinin işleyiş biçiminin bir dayanağı olarak karşımızda bulunmaktadır.

Bilime ve bilimsel düşünüş tarzlarına toplum ilişkilerinden ayrı olarak atfedilen özellikler, bir toplum ilişki biçimi olarak ele alacağımız bilimsel örgütlenmeler çerçevesinde de bir dünya-bilim anlayışını karşımıza çıkarmakta ve burada da yönlendiriciliğe bağlı bir üstünlük ve egemenlik meselesi tekrar gündeme gelmektedir.

Dünya çapındaki egemenlik ilişkileri ve bilimsel teşkilatlanmaların uluslararası görünümü açısından ele aldığımızda Batılı bilginin gerçek özellik ve kimliğini yakalamamıza yardımcı olabilecek yeni boyutlarının da tartışmaya açılabileceği ortaya çıkmaktadır.

Batılı bilimin gerçek dayanakları olarak gördüğümüz bu ilişkileri kısaca değerlendirmemiz gerekecektir. Fazla bir ayrıntıya girmeden ortaya koymaya çalışacağımız bu ilişkiler bilgi ve bilimlerin kazandığı özellik ve kimliğin sadece bilimsellik adına değerlendirildiği bir sırada üzerinde fazla durulmayan yanları olarak karşımızda bulunmaktadır.

A. Egemenlik ve Bilgi

Bu gün karşı karşıya bulunduğumuz, genellikle kendiliğinden ve kaçınılmaz bir biçimde dünya üzerinde etkili olduğu kabul edilen ve bizim Batılı olarak adlandırdığımız bilgiler belli ilişki ve çabalar sonucu olarak ortaya çıktığı için dayanaklarını ve açıklamasını bu ilişkiler çerçevesinde bulacaktır.

Bu ilişkiler değişik yaklaşım ve adlandırmalarla bilimsel veya kültürel alış-veriş, bilgi transferi, modernleşme hatta çağdaşlaşmanın dayanılmaz hafifliği şeklinde de karşımıza çıkmış olsa gerçek anlamını egemenlik ilişkileri çerçevesinde kazanmaktadır.

Bu durumda egemenliğin nasıl tanımlanacağı, hangi ilişkiler ve sınırlamalar çerçevesinde ele alınacağı önem taşımaktadır. Bilgi ve bilimlere gerçek anlamlarını bu ilişkiler çerçevesinde kazandırmaya çalıştığımız için egemenlik ilişkilerinden ne anlaşılabileceği üzerinde durmamız gerekmektedir.

Egemenlik siyasî bir şemsiye altında toplanmış topyekûn toplum ve toplumlar arası ilişkilerin nedenidir, ürünüdür. Bu ilişkilerde egemenlik doğrultusunda toplumun tüm güç ve imkânları seferber edildiği gibi, karşıt olanlar da bertaraf edildikleri için, taraflardan biri diğerine üstünlük sağlamış, taraflar arasındaki çekişme, bir tarafın ilişkilere kendi çıkarlarına uygun bir yön vermesi ile, yeni bir şekil almıştır.

Egemenlik ilişkisi bu topyekûn ilişkiler örgüsüne bağlı olarak ortaya çıkmakla birlikte, bu ilişkiler içinde dönemine ve yerine göre öne çıkan unsurların ağırlığı çerçevesinde bazı açıklamalar girişimlerinin yapıldığı ve ele alınan unsurların egemenliği sağladığı üzerinde de durulduğu görülmektedir.

Belki de sonuçları açısından daha çok siyasî görünümü ile ele alınan egemenlik; geçmişte, genellikle bir takım tarihlere bakılacak olursa, savaşlar ve bunlara bağlı anlaşmalarla bir siyasî birliğin diğer siyasî birlik veya birliklerle kurduğu tâbiyet ilişkisi olarak ele alınmış ve yapılan değerlendirmelerde askerî güçler ve savaşlar söz konusu edilerek, siyasî birlikler ve egemenliğin bu çerçeve ile sınırlı kalması sağlanmıştır.

Egemenlik ilişkilerinin daha görünmez ve böylelikle daha karşı çıkılmaz boyutlar kazanması ve bu yoldaki çabaların da katkısı ile günümüzde etkin faktörler olarak tanınan ekonomik, teknik vb. güçlerin de egemenlik ilişkilerini açıklamada, siyasî boyut yerine kullanıldığı bilinmektedir. Bu faktörler çerçevesinde örtülü veya açık bir biçimde ele alınan ilişkilerde bireyler arası boyuta kadar indirilen egemenlik ilişkilerinin, ele

alman faktörlerin toplumda veya bireyler üzerinde yol açtığı değişiklikler ve varılan sonuçlar göz önünde tutularak değerlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Neticede bilim açısından konuya yaklaşmanın başta gide-rek gözden kaçmaya başlayan siyasî boyut olmak üzere gide-rek diğer etmenlerin önüne geçmeye, yerini almaya başladığını, konuyla ilgili literatüre baktığımız zaman bilgi ve bilimlerin ege-menlik çerçevesinde de ele alındığını görmekteyiz. Bu çerçevede konuya eğildiğimiz zaman egemenlik meselesi, yerine göre bil-gi ve bilimlerin doğrudan etkisi açısından ele alındığı gibi, ye-rine göre de birlikte işlerlik kazandıkları diğer sosyal ve eko-nomik faktörlerle birlikte ele alınarak bazı bağlantı kurma bi-çimleri denenmiştir.

Bu ele alışlarda gerek tek başına bilginin gerek uzantısı ola-rak teknik bazı donanımlarla, gerekse iktisadî, siyasî vb. ay-gıtlarla birlikte kazandığı etkinlikler, yukarıda da değindiğimiz gibi, daha çok toplumda meydana gelen değişiklikler ve bununla birlikte değişen kesimlerin diğer toplum kesimlerine göre or-taya çıkan farklılıkları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Böylelikle bir zamanın askerî-siyasî güçleriyle açıklanan ege-menlik ilişkilerinin ve yol açtığı değişikliklerin yanında şimdi bu güçlerle birlikte günümüzün tek moda kavramı olan iktisadî etmenlerin de bilginin yol göstericiliği altında yer almasına bağ-lı olarak, gerçekleşen değişiklik ve farklılaşmaların tek ortak ka-bul gören bilim ve bilgileri adına açıklanmaya çalışıldığı gö-rülmektedir.

Bilimsel etkenliğe bağlı olarak ortaya çıktığı iddia edilen ama genellikle bir kültür sorunu olarak tartışılan değişiklik, bilim ve uzantılarının gerek o toplumda gerekse o toplum dışında-ki bir toplumda yol açtığı farz edilen değişmelerin kültür açı-sından değerlendirilmesini içermekte ve egemen bir faktör ola-rak bilim ve teknolojinin toplumla ilişkilerinde ortaya çıkan olumsuz etkileri de ele alınmaktadır.

Bilimlerin ve bilimsel düşüncenin toplumda etkin bir güç ola-rak tanınması ortak bir kabul görmekle birlikte, bilim ve bilgilerin

bu etkinliği nasıl kazandıkları konusunda aynı kabulü gören bir açıklama biçimi ile karşılaşmamaktadır.

İlk akla gelen, bir çok alanda olduğu gibi bilginin bilim olarak doğrudan etkileri olduğu ve bunlara bağlı olarak toplumu da etkilediği ve bu özelliği ile toplumda etkin bir güç haline geldiği olabilir. Ama ne var ki *bilimin nadir olarak doğrudan etkileri* olduğu ve bu etkilerin *kitlesel sonuçlarının kullanım ve uygulamalardan kaynaklandığı* da unutulmamalıdır.¹

Bilimin ve bilimsel düşüncenin doğrudan etkileri açısından üzerinde durulan diğer bir husus ise bilimin toplumda kurumlaşmasının uzantısı olan bilim adamları cemaati açısından temellendirilmesinde ortaya çıkmaktadır. Bilim adamlarının gerek üniversite bilim dalları içinde gerekse toplum içinde bir kesim olarak etkin bir güç oluşturdukları üzerinde durularak bilgi almak isteyen kesimler üzerinde -müşterileri²- etkili olmalar yanında üniversitedeki *bilim dalları arasındaki hayatta kalma mücadelesi*³ bilimin egemenlik göstergesi ve ilişki tarzı olarak değerlendirilmektedir.⁴

Daha yaygın olup kolay kabul gören diğer bir değerlendirmeye biçimi de doğa bilimleri çerçevesinde doğaya egemen olma çalışmalarına bağlanmaktadır. Renaissance'tan beri sıkça kullanılır olan insanın doğaya egemen olma, onun gücünü denetim altına alma teması, *sosyal ve beşerî bilimlerin de doğrudan sosyal hayata ve dolayısıyla bireye egemen olmayı başarmaya çalışmasını*⁵ gündeme getirmiştir.

Bu yaklaşımdan *dünyanın sosyal örgütlenmesi*⁶ fikrine ulaşıldığı ve *giderek mükemmelleşen bir sosyal örgütlenme ile işbirliğinin*

1 Tenbruck, "Au Temps Present dans les Pays Industrialisés," s. 86.

2 A.g.e., s. 86.

3 Gerard Fourez, *La Science Partisane*, Essai sur les Significations des Démarches Scientifiques, Duculot, 1974, s. 92.

4 Bu çerçevede diğer önemli bir yaklaşım için science-monde anlayışı çerçevesindeki ilişkiler için bakınız Xavier Polanco, "Une Science-Monde: La Mondialisation de la Science Européen et la Création de Tradition Scientifique Locale," *Naissance et Développement de la Science-Monde*, Sous la Direction de Xavier Polanco, Unesco, 1990.

5 Tenbruck, "Au Temps Present dans les Pays Industrialisés," s. 87.

6 Fourez, *La Science Partisane*, s. 26.

deki sosyal ve beşerî bilimlerin gerçekliğin yeni alanlarına nüfuz etmesini sağladığı üzerinde durulmaktadır.⁷

Bilimin doğrudan etkisinden ayrı olarak üzerinde durulan işbirliği yapma özelliği ile diğer etkin toplum faktörlerinin de egemenlik meselesi açısından bilimle yapılan işbirliği çerçevesinde işin içine katılmasına yol açmış ve özellikle iktisadî güçle yapılan işbirliği ele alınmıştır.

Bilgi ve bilimlerin iktisadî güçle ortaya çıkan işbirliğinden söz edilmesinde, genellikle kapitalistleşme ve sanayileşme sürecinde ortaya çıkan ilişkilere bağlı olarak sanayileşmiş ve bunun dışında kalan ülkelerdeki bilimden ve teknikten kaynaklanan ve bunların toplum içinde yansımaları bulan bazı uygulamalarının sonuçları üzerinde durulmaktadır.

Bilimin topluma yön vermede etkisi olduğu kabul edilen bazı toplum güçleri ile, ve bu arada iktisadî güçle işbirliğinden söz edilmesi (*coalition de la science avec la puissance économique*) aslında onun emrine girdiği toplum güçlerini göstermektedir. Bu çerçevede *belli sosyal yapıların bu ortaklığın bedelini ödemiş olmaları* işbirliğinin maliyetinin işbirliği dışında kalan toplum kesimleri tarafından ödendiğini ortaya koymaktadır.

Sanayileşmiş ülkelerde bilimin uygulamalarını tüketen sosyal tabakaların bilimsel zihniyete nüfuz edip edemedikleri üzerinde durularak bu olayın millî kültüre katılmayarak hetorejenliği arttıran bir faktör olduğu ve genç kuşakların karşı çıkmalarının, bilimin yayılması teknolojinin kökleşmesine karşı çıkmaktan çok başka bir anlayış ifade ettiği üzerinde durulmaktadır.⁸

Bilimin üzerinde durulan etkinliğinin ve hâkim bir unsur olarak toplumda yer almasının açıklanmasında, diğer hâkim güçlerle olan işbirliği veya ortaklığının meseleyi tam olarak açıklamadığı ve bu işbirliğinin toplumda yol açtığı farklılaşmanın ve ortaya çıkan sonuç ve görünümünün bilimle, bilimin ve yan ürünlerinin tüketicisi olan halk kesimleri ile ilgisinin olmadı-

7 Tenbruck, "Au Temps Present dans les Pays Industrialisés," s. 106-107.

8 Document de Travail in La Science et la Diversité des Cultures s.30-31.

ğ1 ve genç kuşakların gösterdiği tepkinin bilimin ve ürünlerinin kullanılışından çok içinde yer aldığı ilişkilerden ve bu ilişkilerin ortaya koyduğu sonuçlardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Sanayileşmemiş ülkelerde ise acil olarak bilim ve tekniğe duyulan ihtiyaç üzerinde durularak, bilime atfedilen etkinliğin yol açtığı kuşklar karşısında uygulanan gönüllü politikalara rağmen bilim savunulan gerekliliğine ulaşabilmiş midir? sorusu gündeme getirilmektedir. Bu ülkelerdeki bilimin karışık ve belirsiz işgali ve bununla ilgili politik stratejilerin bilimin gelişmesine mi yoksa egemen ülkelerin ideallerine mi hizmet eder sorusundan bilimin yabancılaşmış bir iktidarın hizmetinde olacağı üzerinde durulmaktadır.⁹

Bu yaklaşımlar bilime atfedilen egemenliğin belli ilişkiler çerçevesinde ortaya çıktığını, ortaya koyduğu ve etkin toplum güçleri ile (iktisadî ve sınaî güçler gibi) işbirliği ve ortaklığının ancak belli toplum kesimlerinin işin içine katılması ile mümkün olabileceğini -hiç olmazsa sonuçları açısından- göstermektedir.

Bu durumda bilgiye atfedilen veya bilgi ile açıklanmak istenilen egemenliğin, belki de daha geçerli olacak bir biçimde, etkilenen ve etkileyen toplum kesimleri ile ilişkisinde ortaya konabileceği düşünülebilir. Bu konuda yapılan çalışmalarda bilginin belli toplum güçleri ile işbirliğinden çok, bilgiye sahip olan toplum kesimlerinin toplum içinde kazanmış olduklar üstün bir başka deyişle egemen konumun temellendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Bilimler değil de, sahip olunan bilgiler açısından meseleye bakıldığı zaman toplumun yapılanmasında; bazı toplum kesimlerinin, sahip oldukları başka şeyler açısından değil de, bilgiler açısından toplumda üstün konumda bulundukları üzerinde de durulmaktadır.

Tarih boyunca sürüp gittiği kabul edilen bu bilgiye sahip olma özelliği, toplumda kesimler arası ilişkilerin çapını ortaya

9 A.g.e., s. 32.

koymuş ve kesimler bilgiyle olan ilişkilerine, sahip olma durumlarına göre toplum içinde yer ve etkinlik edinmişlerdir.¹⁰

Bilme ve egemenlik arasında kurulan doğrudan bağlantının (le savoir au pouvoir) ilk olarak *Yazısız Toplumlardaki görünümü* üzerinde durularak *yaşlıların bu toplumlarda siyasî egemenliği ellerinde tuttukları bunun bilgi ve tecrübelerine dayandığı ve yaşlıların otoritesinin bilgiye sahip olmaktan kaynaklandığı* vurgulanmaktadır. Bu durumda yaşlıların elinde bulunan egemenliliğin bilgidan kaynaklandığı ve *bilgiye sahip olmanın yaşlılara toplumda ayrıcalıklı bir yere izin verdiği ve bunu doğruladığı*¹¹ belirtilmektedir.

Bu durumun *Yazısız Köylü Toplumlarda* devam ettiği, toplumun farklılaşmaya başlamasına rağmen yaşlıların gençler üzerindeki hâkimiyetinin ne fizik güçlerinden, ne ebeveynlik ilişkilerinden ne de toprağı ve üretim araçlarını kontrol etmelerinden kaynaklanmadığını, güçlerinin sadece bilmelerinden kaynaklandığı¹² üzerinde durulmaktadır.

İnkalar'da bilginin toplumdaki belli kesimlere öğretimle aktarılmaya başlandığını, ama bu konudaki esas ayrımın *Yazıbilien Köylü Toplumlarda* ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu çerçevede Firavunlar devri Mısırı, Eski Çin, Brahmanlar Hindistanı, Aztekler ve Afrika'da "intellectuel"lerin ayrıcalıklı ve egemen bir sınıf oluşturduğu üzerinde durulmakta ise de aynı durumun Antik Yunan ve Batı Ortaçağında izlenemediğı ve bu durumun -bize göre-açıklama güçlüğü yarattığı görülmektedir.

Daha sonra bilgi ve egemenlik bağlantısını *Sanayi Toplumlarında* ele alan çalışmada herkesin okuma yazma bildiğı eğitimin yaygınlaştığı bir ortamda yeni toplum ilişkilerine bağı olarak teknokrat ve bürokrat kadroların ayrıcalıklarının eğitim çarıkında ortaya çıkan elemeler vb. ayıklamalarla temellendirilmeye çalışıldığı belirtilmektedir.

10 Jean Belkhir, *Les Intellectuels et le Pouvoir Essai sur la Domination des Manuels par les Intellectuels*, Ed. Anthropos, 1981.

11 A.g.e., s. 22-24.

12 A.g.e., s.26.

Burada egemenliğin bir toplum kesimi ve bunların belli ilişkileri çerçevesinde temellendirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Aydınlar, yerine göre seçkinler olarak değerlendirilen bu kesimin kendi içindeki ve toplumla ilişkileri üzerinde oldukça durulmuş olursa bile, bu tür ele alış tarzları bilimin ve bilimselliğin doğrudan etkilerini göstermekten uzak bulunmaktadır.

Marx'ın ortaya koyduğu kafa kol emeği ayırımında *intellektuellerin* çalışanlar üzerindeki egemenliğini ele alan ve bunu ortadan kaldırmanın yollarını arayan bu çalışmada, bilgi ve egemenlik meselesinin toplumlarda almış olduğu boyutları sınıflar arası bir ayırım ve ilişki çerçevesinde -önemli ama yeterli değil-, Marx adına dahi değerlendirmesi günümüz meselelerini anlamaya yetmemekte, okumuşların çalışanlar üzerindeki egemenliği toplum boyutunda kaldığı için, günümüz dünya çapındaki egemenlik ilişkilerini kucaklamaktan uzak kalmaktadır. Ayrıca kesim veya sınıfların ortadan kalkması bilgiye atfedilen egemenlik rolünü ortadan kaldırmayacağı gibi, toplumlar arası ilişkilerde ortaya çıkan Batı dünya egemenliğini de hiç bir şekilde yok edemeyecektir.

Toplumdaki sınıflar arası eşitsizliğin kaynağı bilgi olarak gösterilince, buradan toplum kesimleri ve sınıfların varlık nedeni bilgi olarak anlaşılabileceği için, altta yatan üretim ve buna bağlı gerçek egemenlik ilişkileri de gözden kaçmaktadır. Ayrıca okumuşların toplum içindeki oranının artmasına rağmen eşitsizliğin azalmadığı, mevcut sınıflar arası egemenlik ilişkilerinin ve çıkar farklılıklarının değişmediği görülmektedir.

Bu durumda toplumdaki eşitsizlik ve egemen olmanın bilgidен kaynaklanmadığı, bunun başka toplum ilişkilerinde aranması gerektiği, ve bu çerçevede *intellektuellerden* söz edilecekse, bunların bilgilerini hakim sınıfların emirlerine vermekle (özellikle sanayi toplumlarında) egemenlik ilişkilerine katıldıkları söylenebilir.

Bu ele alışlardan egemenlik konusunda bilim ve bilgiler adına çıkarılmak istenilen sonuçları kısaca ele alacak olursak bü-

tün ele alışlarda bilime bağlı olduğu kabul edilen sonuçlar üzerinde durulmakta, bire bir bağlantı kurulmaktadır. Bizim vurgulamaya çalıştığımız; bilimin, Batı'nın dünya egemenliğini kazanmak ve sürdürmek istemesi yolunda gerekli ilişkileri destekleyecek bir biçime dönüşmesini vurgulamak yerine, bu ilişkilerin göz ardı edilmesi sonucu, egemenliğin bilimin doğal sonuçlarından biri olduğunun kabul edilmesidir.

Egemenlik ilişkilerinde, Batı'nın bilimin de içinde yer aldığı bir çok aygıtla dünya egemenliğini sürdürmek istemesi çerçevesinde ortaya çıkan ilişkilerinde, bilim ve teknoloji gibi gönüllü tasvip gören aygıtların bir ülkeye ithal edildiği zaman, o ülkenin kültürünü ve toplumsal dengelerini bozduğu söz konusu olduğunda alttaki egemenlik ilişkileri ihmal edildiği için sakatlığın, tanım gereği hiçte gelmemesi gereken bilimden kaynaklandığı üzerinde durulacak ve bu doğrultuda çareler aranacaktır.

Yine bu bilgi ve teknoloji transferleriyle birlikte kurtulma, ilerleme, çağdaşlaşma, modernleşme, uygarlaşma -çağ atlama, çağı yakalama, son olarak küreselleşme- gibi propagandalar da gelince, ayrıca bunları destekleyen sosyal değişme kuramlarının da varlığıyla, tartışma dışı kalan dünya çapında belli bir değişme de söz konusu olmakta ve altta yatan gerçek ilişkiler, egemenlik ilişkileri göz ardı edilerek her şey bilime ve onun kaçınılmaz kabul edilen bilgilerine bağlanılarak olup bitenler hakkında gösterilmekte ve doğrulanmaktadır.

Burada bilimle birlikte söz edilen egemenlik konusuna bacak olursak, evet bilimle egemenlik arasında bir bağlantı vardır. Ama bu bağlantı, yani egemenlik ilişkisi bilimin kendisinden mi kaynaklanıyor, yoksa emrine koşulduğu daha başka ilişkilerden mi kaynaklanıyor? meselesinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Batı tarzındaki açıklamalarda bu durumun doğrudan bilimin kendisinden kaynaklandığı ileri sürülmekte ya da meselelerin bilim ve bilgilerle ilgili yanları öne çıkarılarak, altta yatan daha geniş ve kuşatıcı ilişkilerin, egemenlik ilişkilerinin tartışılmasının önü kesilmektedir. Üstelik söz konusu bilim ken-

di bilimleri olunca, kurulu dünya düzeninin geçerliliği ve haklılığı da sağlanmış olmaktadır.

Bizim açımızdan önemli olan altta yatan daha kapsamlı ve daha kuşatıcı ilişkilerdir. Biz bu ilişkileri Doğu-Batı ilişkileri boyutunda ele alıp, günümüzdeki şekliyle Batı ile sürdürmek zorunda olduğumuz ilişkiler olarak tanımlamaktayız. Bunlar tek kelime ile egemenlik ilişkileridir. Başka bir deyişle bu ilişkiler gerçek anlamlarını egemenlik ilişkileri çerçevesinde kazanmaktadırlar.

Bu çerçevede Batı'nın da Doğu ile sürdürmek zorunda olduğu ilişkileri vardır. Varlığı ve bu günkü konumu bu ilişkilere bağlıdır. Bunların hizmetine koşulan bir çok unsur arasında bilim de vardır. Bilgi de vardır. Belki bazı açılardan bilgi öncü bir rol oynamıştır. Ama bizim açımızdan bilginin egemenlikle olan ilişkisi bizatihi kendisinden kaynaklanmamakta, emrine koşulduğu -bir yerden sonra da gerçek kimliğini ortaya koyacak olan- ilişkilerden kaynaklanmaktadır.

Bilimin egemenlikle olan bağlantısını açıklarken, tarihte belli toplum türlerinde bazı kesimlerin belli bir bilgi birikimine veya donanımına sahip olarak toplum içinde bir üstünlük elde ettikleri ve bunun da kendilerine topluma egemen bir konum kazandırdığı gerçeğinden yola çıkılarak, neticede egemenlik ilişkilerinin bilgiye sahip olan kesimlerle toplumun bütünü arasındaki hiyerarşik konuma dayalı ilişkilerden kaynaklandığı söylenebilir.

Burada mesele bir boyutu ile açıklanmaktadır. Muhakkak ki toplumda sahip oldukları bilgilerle farklılaşmış, sorunlara bu çerçevede çözüm getirdiği için -bilgi ve bilim aracılığı ile- hem bu ilişkileri elde tutan hem de buna bağlı olarak toplumda ayrıcalıklı bir yer kazanmış kesimler vardır. Ama ne var ki bizim yaklaşımımızda artık mesele sadece toplum içindeki ilişkilerle sınırlı kalmamaktadır. Bunlara da yön verebilen daha geniş çapta toplumlar arası ilişkiler söz konusudur.

Kitle iletişim meselesinde, bilginin yaygınlaştırılması meselesinde boyut toplumsal mekanizmaların iç işleyişi ve belirle-

yticiliğini aşmıştır. Üstelik bunları da içine alarak, belli merkezlerden yönlendirilen bilgi aktarımlarına, bunlara bağlı türetim biçimleri, görgü kuralları ve hayat tarzlarına kadar genişlemiştir. O halde buradaki egemenlik daha kapsamlı ilişkilere dayalı bir egemenliktir. Çok merkezlilik -çünkü başka cep-heler- yoktur, bunlar tek merkezden, Batı'dan yayılmaktadır.

Belki son siyasî gelişmelerde; Batı toplumlarının, Amerika'nın patronluğunda bir grup olarak kendi aralarında bazı nüans farkları gösterse bile özde birleştikleri, belli konularda çekimser kalkanlar olsa bile diğerlerinin katılması ile işlerin aksamadan yürütüldüğü bir düzen içinde oldukları görülmektedir. İşte bizim bu ilişkiler çerçevesinde bilginin belli bir egemenlik ilişkisini, egemenlik ilişkileri ile olan bağlantısını göstermemiz lazımdır.

Muhakkak ki bu çerçeve içinde toplumların Batı ile sürdürmek zorunda oldukları ilişkilerde, bazı kesimlerin bu ilişkilere bağlı olarak edinilmiş bilgi donanımlarına göre toplum içinde farklılaşmış ve ayrıcalık kazanmış olmaları söz konusudur. Tarihte bazı toplumlarda bilgiye dayalı kadroların ortaya çıkışından ayrı olarak, gerek bizim toplumumuzda gerekse diğer toplumlarda Batı ile aynı dili konuşan, aynı çerçevede iş birliği yapabilecek kadrolar, Batı'ya gösterdikleri uyum çerçevesinde toplumda sivrilmekte, ödüllendirilmekte ve diğer toplum katmanları arasında yükselmektedir.

Bu bakımdan asıl egemenlik toplumlar arası ilişkiler, Batı'nın dünya ile olan bağlantısının kurulmasında ortaya çıktığı için, günümüzde toplum içinde farklılaşmış ve bazı bilgilere sahip oldukları için üstün bir konuma ulaşmış bazı kesimlerin bu genel egemenlik ilişkileri içinde anlamını kazanacağını söyleyebiliriz.

Bu çerçevede üzerinde durmamız gereken diğer bir konu ise Batıya dünya egemenliğini kazandıran ilişkilerin neler olduğudur. Bunun için 16. yüzyıldan itibaren Batı'nın dünya yayılmacılığı ve bu ilişkilere bağlı olarak bilimlerinde ortaya çıkan buluşlar ve gelişmeler yanında yeni uygulama alanları bize sürdürülen toplumlar arası ilişkilere bağlı olarak bilginin kazandığı atılımı anlamaya yardımcı olacak ip uçlarını vermektedir.

Bu buluşların giderek artan bir kullanım alanı bulması ile bilimlerin gelişmesi ve Batı yayılcılığıyla gerçekleşen egemenlik ilişkileri arasındaki bağlantı üzerinde ayrıca durulabilir. Bundan önceki bölümlerde muhtelif vesilelerle değindiğimiz konular bu görüşü destekleyecek özelliklerdedir.

Buradan bilimin Batı sömürüsüne hizmet ettiği ve bilim her yerde bilimdir, nesneldir vb. gibi tanımların geçerli olamayacağı anlayışına ulaşmanın çok zor olmayacağı açıktır. Aynı şekilde kendi toplum hayatımızda karşılaştığımız sorunları çözmek için giriştiğimiz çabaların altında yatan Batı'dan ithal ettiğimiz bilgilerin geçersizlikleri söz konusu olmakta ve bu bilgilerin sadece Batı'nın kendi çıkarları doğrultusunda elinde tuttuğu egemenlik ilişkileri çerçevesinde geçerli oldukları, bunun dışında anlatıldığı gibi bir geçerliliklerinin olamayacağı söz konusu olmaktadır.¹³

Bilimin kendiliğinden değil de belli ilişkiler çerçevesinde etkin olduğunu açıkça söylemeyenler, belki bilime duydukları inançtan, güvenden ötürü, bilimin kısmen de olsa tanımına ihanet edici bir kullanışı olsa bile asıl iyileştirici yönde etkilerinin daha çok olduğundan söz edeceklerdir. Ama bütün bunlar hiç bir şekilde bilimi ithal eden ülkelerde ortaya çıkan çarpıklığı, yabancılaşmayı ortadan kaldıramayacaktır. Bu durumun bilimden değil de içinde yer aldığı ilişkilerden kaynaklandığı söylene bile, bu ilişkilerin dünya egemenlik ilişkileri olduğu üzerinde durulmayacaktır.

Bazı durumlarda bilim taraftarları ortaya çıkan tahribatın sanayiden, sanayileşmeden kaynaklandığını söyleyecekler ama hiç bir kavram olup bitenlerin Batı egemenlik ilişkilerinden, bunları ortaya koyan ve sürmesini sağlayan siyasetlerden ayrı olarak değerlendirmesini sağlayamayacağı gibi sağlamamalıdır da.

Bilimin sanayinin ve tekniğin hizmetinde olması, onların ihtiyacı olan bilgilerle onları beslemesi elbette ki söz konusudur. Ve mesele büyük ölçüde bu şekilde değerlendirilmektedir. Ama

13 Bk. ilgili bölüm.

bu dahi bilimin yine belli amaçların ve siyasetlerin hizmetinde olduğu ve değerinin de bu hizmetine koşulduğu işlere bağlı olacağına bize unutturmamalıdır. Bu bakımdan bilimin tek başına bir gücü yoktur. Bütün kimliğini ve etkinliğini emrine girdiği, hizmetine koşulduğu ilişkiler çerçevesinde kazanmaktadır.

Bilim sanayinin emrine koşulduğu zaman bunun sonuçlarından da sorumlu olmalıdır. Şayet atom bombası patlatıldı ise, bu emrine koşulduğu ilişkilerin sonucudur. Bu bakımdan bilimin salt kendisi olarak değil içinde yer aldığı ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmesi gereklidir. Bu ilişkiler egemenlik ilişkileridir. Kimse kimsenin gözünün yaşına bakmadığı bir ortamda meselenin başka türlü açıklanması mümkün değildir.

Bütün bunları bilim adına hoş görmek, peşinden giderek içine katılabileceğimiz bir bilimin yapılabileceğini sanmak; hiç bir konuda doğrudan, kendi gözümüzle ve çıkarlarımız doğrultusunda meselelerimize bakamayacağımızı, özgün bir bilim ve düşünce tarzı oluşturamayacağımız gösterir.¹⁴

B. Dünya-Bilim Anlayışı

Bilginin Batılılaştırılması olayını, geçmişteki biliş tarzlarının belli bir doğrultuda sıra düzeni içine konup değerlendirilmesi ve yine günümüzdeki belli biliş tarzlarının geniş kitlelere tanıtılması ve yaygınlaştırılması çerçevesinde sürdürülen bir dizi faaliyete bağlı olarak ele alıp açıklamıştık.

Daha çok bilimsel bilginin ve bilimlerin önemi, ilişkileri yönlendirici özelliği üzerinde durulmuş olmasına rağmen, bilimin kendi başına bir etkinliğinin olamayacağını, şayet böyle bir etkinlik gözüküyorsa bunun bilginin emrine girdiği toplum ilişkilerinden kaynaklanacağını ayrıca belirtmiştik.

Bu ilişkiler Batı'nın dünya egemenliği çerçevesinde oluşan ilişkiler olduğu ve gerçek anlamlarını sözü geçen egemenlik ilişkilerinde, bunu sağlayacak ve sürdürecektir siyasetlerde kazan-

¹⁴ Bu durum küreselleşme aşkına hesapsız kitapsız içine katılmaya can attığımız diğer alanlar için de geçerlidir.

dıkları için değişik görünümler altındaki biliş tarzları da gerçek özellik ve kimliklerini bu ilişkilere bağlı olarak kazanmışlardı.

Biliş tarzlarının bu doğrultuda kazandığı bu özellik ve kimliği Batılı bilgi biçimleri olarak adlandırmaktayız. Bilginin Batılı bir kimlik kazanmasının bir başka göstergesini ise, Batı'nın dünya egemenlik ilişkilerini ve bunlarla ilgili siyasetleri açıklamak için ortaya atılmış modellerin bilgiler konusunda da kullanıldığını görmekteyiz.

Batılı toplumların Batı-dışı toplumlarla sürdürdükleri ilişkileri yönlendirdikleri belli merkezler ve bunlar tarafından denetlenen alanlar bir *merkez-çevre* anlayışına yol açmış ve dünya'da sürdürülen ilişkilerin belli merkezlerce yönlendirilir olması bu anlayışın pekişmesine ve yaygınlaşarak diğer alanlardaki ilişkilerde de kullanılmasına yol açmıştır.

Egemenlik ilişkilerinin biçimlendirildiği merkezler ile bunların etki alanına giren toplumların ortaya koyduğu tablo; uygulanan siyasetlere bağlı olarak oluşan merkezler ile, bu siyasetlerin geçerlilik kazandığı sosyal ortamların denetim altına alınan üretim/yönetim ilişkileri, yeryüzünün bir yerden sonra bir çok Batılı merkeze sahip ilişkiler ağıyla örüldüğünü ve bunlara bağlı bir çok egemenlik bölgesinin oluştuğunu göstermektedir.

Belli Batılı ülkelerin tarihten gelen ilişkilerine bağlı olarak belirli egemenlik bölgelerine sahip oldukları ve bu ilişkileri sürdürmek yolunda birebirleriyle çatışmaktan geri kalmadıkları görülmüştür. Zaman içinde Doğu-Batı ilişkilerinin aldığı boyut ve Batılı toplumların bu çatışmada kazandığı role göre merkezlerin yer ve el değiştirmesi veya günümüzde olduğu gibi tek elde toplanması merkez-çevre anlayışını temelde değiştirmemiş, bazı küçük ilavelerle (örn. yarı-çevre) sürmesi sağlanmıştır.

Artık günümüzde yaşanan tecrübelerin ışığında ve egemenlik ilişkilerinin aldığı yeni boyutlar çerçevesinde Batılı toplumlar arasındaki çatışmaların kalktığı, ilişki ve çıkarların savunulmasında yeni ve etkin silahlara kavuşulduğu görülmektedir. Artık tek tek çıkarların korunması için her birinin tek veya birlikte askerî müdahale yerine ortak harekette bulundukları bi-

linmektedir. Özellikle 2. Dünya Savaşından sonra ortak çıkarları savunan kuruluşlar ve uluslararası teşkilatlanma bunu göstermektedir.

Yine 2.Dünya savaşı sonunda Batı'da bir başka egemenlik merkezinin ortaya çıkmasına bağlı olarak da kazanılan bu ortak tutum ve siyasetlerin ışığında günümüzdeki son gelişmeler karşısında eski bölünmüşlük ve egemenlik sahalarının ortadan kalkması, tek bir merkezden yönetime doğru gidişin aşamaları olarak değerlendirilmektedir. Bu anlayışa göre önce Doğu Bloku olarak adlandırılan ülkelerin kendi ilişkileriyle kendi içlerine kapatılmalarından sonra şimdi de tek egemenlik merkezi halini alan Batıya benzemeye çalışmaları, bloklaşmanın ortadan kalkması, serbest pazar ekonomisine yönelik çabaları dünyanın bütünleşmekte olduğu iddialarını doğrular kabul edilmekte, daha çok da küreselleşmenin yeni bir kanıtı olarak gösterilmektedir.

Gelişmenin tek merkezliliğe göre olduğu ve bu merkezle çevresinde yer alan toplumlar arasındaki ilişkinin hangi boyutlarda şekilleneceği henüz tam olarak belirmemişse bile, tâbi olmak ve bunun ortaya koyduğu hiyerarşi, ilişkilerin geleceği hakkında bir bilgi vermeye yeterli olabilecek özellikler olarak ortaya çıkmaktadır.

Egemenliğin bu doğrultuda gelişmesi ve pekişmesi, bu ilişkilere göre Dünya çapındaki ilişkilerin aldığı ve alacağı doğrultuların kestirilmesi ve açıklanması yolunda, oluşmakta olan tablonun değişik biçimlerde tanımlanmasına da yol açmaktadır.

Batılı merkezlerin tek bir dünya siyasetine bağlı olarak, bu siyasetin etrafında toplanmaya, birleşmeye başlaması 1960'lı yıllarda da bu tür gelişmelere bağlı birleşmelerin ortaya koyduğu eğilimlerin bir başka açıdan da ele alındığını bize göstermektedir.

Toynbee'nin dünyadaki kapitalist üretim ilişkilerinde gözlendiği ülkeler arasındaki birbirini tamamlar işbölümü ve bütünleşme ortamının ve buna bağlı olarak üretimin belli merkezlerde sürdürülmeye başlaması sonucu dünya nüfusunun iz-

lediği bazı doğrultuları, belli bir kaynaşmanın belirtisi olarak yorumlayarak, şehirler konusunda bir *dünya şehri* anlayışına ulaştığı bilinmektedir.¹⁵

Bu anlayışa göre daha çok dünyadaki sanayi merkezlerine doğru yönelen ve bu merkezlerin emek gücü açığını besleyen dünya çapındaki nüfus hareketi, sanayi şehirlerinin büyüyerek, etrafların yutup gelişmesine ve birbiri içinde erimelerine yol açtığı ve bu gelişmenin şimdiden biçimlenmeye başlayan bir dünya şehrinde tamamlanacağı -bu şehir tüm dünyayı kuşatmasa bile- ileri sürülmektedir.

Yeryüzünde ortaya çıkan toplumsal gelişmelerin kaçınılmaz belli doğrultularda ve tek/global kavramlarla açıklanabilecek fenomenler olarak görülmesi, ya da böyle bir bakış açısından yola çıkılması, dünya çapındaki egemenlik ilişkilerinin ve bunlara bağlı olarak gerçekleşen zenginlik ve çıkar bağlantılarının yol açtığı gelişmelerin tek elden yönetilip denetlendiğini ve dünyanın buna göre şekillendiğini göstermekte ve bu durum adı geçen açıklama ve değerlendirme biçimlerini desteklemekle kalmayıp yapılanmayı da doğrulayıp haklılaştırmaktadır.

Bu tür yaklaşımların dünya çapındaki toplumsal ilişkileri hep benzer kavramlar çerçevesinde açıklamaya çalışacağını kabul edebiliriz. Dünyadaki toplumlar arası ilişkilerin aldığı boyutu, bunun ifade ve doğrulanmasını sağlayacak tanım ve kavramların gazetelere yansıyan bir örneği olarak A.B.D. Başkan Bush'un Irak müdahalesi sonrası verdiği demeçte, kendi ülkesinin patronluğunda hareket eden ülkelerle ortaya çıkan sonucunu doğrulamak ve Irak karşısında tüm toplumların kendi safında toplandığını vurgulamak için *dünya toplumundan* söz etmesini verebiliriz.¹⁶

15 Arnold Toynbee, *Les Villes dans l'Histoire*, Cités en Mouvement, Paris, Payot, 1972. Ayrıca bu anlayışın ele alındığı bir çalışma olarak Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşmaları Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, s. 47-53.

16 Bu gibi durumlar aklıma çizgi filmlerde, karşılaştıkları güçlükleri tek başlarına çözemeyen bilim-kurgu ürünlerindeki (örn. voltran) birleşme temalarını getiriyor. Ama asıl önemli olan bu tür görüntülerin nasıl bir küreselleşmenin olacağına işaret etmesidir.

Bu tür kavramların kullanılmasında dünyadaki ilişkilerin belli bir doğrultuda geliştiği inancı yatmaktadır (Bir tür teleoloji). Daha çok toplumlar arasındaki ayırıcı veya koruyucu duvarların kalktığı, kitle iletişim ve turizm gibi etkilerle insanların bir-biri ile kaynaştığı ve insanlığın bütünleşmeye doğru adım adım ilerlediği anlayışı ile beslenen bu görüş, günümüzde Avrupa topluluğu gibi birliklerde, iktisadî-siyasî ve idarî açıdan alınan tedbirlerle bütünleşmenin hayata geçtiği de kanıtlanınca, insanlar tarihin belli bir yönde geliştiğine ve karşılaşılan değişik boyutlardaki birliklerin ve birleşmelerin genel bütünleşmenin kaçınılmaz aşamaları olduğuna inanmaktadırlar.

Ulusallığın yerini uluslararasılığın almaya başladığı bir ortamda bu sürece katılımı destekleyen, bu yolda bütünleşmenin kaçınılmazlığını vurgulayan tezler, teoriler taraftar bulmakta, toplumumuzda da küreselleşmeye bağlı olarak 2000'li yıllar edebiyatı ile bütünleşme ve birleşme sürecinin kapımıza dayandığı üzerinde durulmaktadır. Bu durum karşısında bizler de en basit değerlendirmelerimizde -çıkarımızın ve yerimizin ne olacağını bilmediğimiz- bütünleşmiş bir dünyanın pembe tablolarını, sanki olmuş gibi, çizmekteyiz.

Altta yatan egemenlik ilişkilerine bağlı olarak toplumlar arası ilişkilerin aldığı boyutları tanımlamaya çalışan bir doğrultuda oluşan açıklamaların değişik alanlarda olduğu gibi, bilgi konusunda da kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Bilginin yaygınlaşması konusunun açıklanmasında başvuru- rulan değişik yaklaşımlardan ayrı olarak, egemenlik ilişkilerinin yaygınlaşmasına paralel ve bizim açımızdan egemenlikle bilginin bağlantısını pekiştirecek bir şekilde, belli bilgi merkezlerinden ve ilişkide olduğu çevrelerden söz edilmektedir.

Burada yaygınlaşmayı, bilgi ve bilimlerin belli bir coğrafi mekânla ilişkisi çerçevesinde değerlendiren ve bu olayı mekânın sınırlarının aşılması olarak gören bu anlayış, söz konusu ettiği *modern Avrupa biliminin önce Avrupa'nın kendi içinde, coğrafi sınırlarında; sonra, ithâl edilme ve yayılma ile bu sınırların ötesine, diğer kıtalara doğru yayılması* ve buna bağlı olarak bilim ve bilim-

le ilgili kuruluşlardaki ilişkilerin kazandığı özellikler açısından açıklamak istemektedir.

Burada Avrupa biliminin gelişme ve yayılma olgusu üzerinde en az iki bakımdan durulmaktadır: Bir yanda yayılma/ithal edilme mekanizması ya da mahallî sınırların dışına taşması (ve evrenselleşmesi) anlamında, dünyalaştırılma; öte yanda ise mahallî ya da ulusal bilim geleneğinin oluşması.¹⁷

Bilgi ve bilimlerin yaygınlaşması ve yeni etki alanları kazanması bu iki doğrultuda belli bir açıklamaya kavuşturulmak istenmektedir. Her ne kadar söz konusu Avrupa kökenli bir bilimin başka toplumlarda yayılması ise de, yayılma sürecinde bilimle ilişkili çevrelerin kazandıkları özelliklerin ve ortaya çıkan ilişki ve bağlantı biçiminin, bilim ve yayılması boyutunda açıklanmak istenmesine bağlı olarak, bu tür ilişkileri kuşatıcı tek bir kavram çerçevesinde konunun açıklığa kavuşturulması istenmektedir.

Bu doğrultu ve amaçta kullanılan *dünya çapında bilim* (science-mondiale) ve bu çerçevedeki ilişkileri kuşatacak *uluslararası bilim topluluğu* (communauté scientifique internationale) gibi terimler olmasına rağmen Braudel'in *économie-monde* teriminden dönüştürülen *science-monde* (dünya-bilim) terimi teklif ve tercih edilmektedir. Teklif sahibi Polanco'ya göre *science-mondiale* terimi uluslararası güçlü ve zayıf ya da kuruluş aşamasındaki bilimsel toplulukların içerdikleri egemenlik etkilerini maskeleymektedir. Buna bağlı olarak uluslararası bilim topluluğu terimi de, kendini kuran hiyerarşileri ve egemenlikleri maskeleymektedir.¹⁸

Bu bakımdan science-monde terimi, science-mondiale teriminden, kapsayıcılığı açısından olmamakla birlikte, ifade edeceği ilişkiler açısından farklı bir biçimde değerlendirilmektedir. Çünkü *Dünyalaşmış bilim dil, dergiler, kuruluşlar, ülkeler hatta bilimsel gruplar düzeyinde iyice sınırlanmış (localisée) bir bilim olup Dünya-bilim mekânla ilişkisi açısından bilimler ve mekânlar bir-*

17 Polanco, "Une Science-Monde: La Mondialisation de la Science Européen et la Création de Tradition Scientifique Locale," s. 10.

18 A.g.e., s. 11.

liğidir. (İnka, Aztek, Maya, Arap, Hint, Çin, Avrupa bilimlerinde olduğu gibi).

Bu bakımdan *kendine özgü bir mekân ve bu mekânın sınırları yoksa dünya-bilim yoktur, yarı-çevre ve çevre olarak hiyerarşileşmiş bir merkez içerir. Bu çerçevede açıklanmak istenilen bir bilimin mekânla ilişkisi çerçevesinde Avrupa biliminin dünyalaşması sorunları ve mahallî bilim gelenekleri oluşturmasıdır.*¹⁹

Bir eğilim olarak değerlendirilen bu sürecin aşamaları vardır. Belli ilişkileri içeren bu aşamaların birincisi *mekânın değişmesi, bir mânâda ele geçmesi olarak tanımlanmaktadır. Burada boş ve ıssız alan olarak değerlendirilen mekânın sınırları hayalî sınırlar olmayıp bilim ve teknolojinin etkisiyle gerilemektedir. Bu olay Avrupa teknolojisinin (technoscience) sömürgeci yayılışı, Avrupa metropollerinden başlayarak dünya örgütlenmesinin gerçekleştircilerinden biri olarak değerlendirilmektedir.*

Bu doğrultudaki eğilimin ikinci kuralına göre merkez, *güçlü bir bilim merkezi olarak değerlendirilen “egemen kapitalist bir şehir”* dir. Ama bu merkezin bilimsel üstünlüklerinin devamı ve bilimsel egemenliğinin az veya çok tamamlanması; merkezlerin az ya da çok donanımlarına ve güçlü veya zayıf merkezleşmelere göredir. Bu çerçevede merkezin bilimsel araştırma ve faaliyetleri yönlendirmesi genel eğilimi tayin edecektir.²⁰

Avrupa biliminin dünyalaşması çerçevesinde üçüncü bir eğilim kuralı ise, bilimin yayıldığı *mekânın daima hiyerarşi içinde oluşudur. Bu hiyerarşi kendisini kutuplaşmış ve çok yönlü bir bağlantı içindeki bölgelerin bir merkeze bağlı olmaları; ve merkezin etrafına, faaliyetlerinin bu merkezce tayin edilecek bir mesafedeki daireler içinde (concentrique) yerleşmeleri; bu merkezin hiyerarşik bir biçimde yarıçevre ve çevrelere göre daha gelişmiş olması; bu durumda geri bölgelerin (iktisadî veya bilimsel açıdan) sadece sınırdaki çevrede yer almasına rağmen bazen merkez bölgelere sızmasına da mani olmaması; ve bu durumun bir ilişkiler ağı biçiminde yapılanmasıdır.*²¹

19 A.g.e., s.11-12.

20 A.g.e., s.13.

21 A.g.e., s.14.

Neticede belli bir bilim anlayışının etkinlik alanı ve ilişkiler biçimi ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede bir dünya-bilim çok yaygın bir şebeke olarak kendisini oluşturur. Burada yer alan merkezlerin zaman içinde değişmesi bize dünya-bilimin ilişkileri çerçevesinde gelişmesi konusunda da bir fikir verebilmektedir. Dünya-bilim sisteminin birbirini takip eden merkezleri şu şekilde sıralanmaktadır: *İtalya, İngiltere, Fransa, Almanya ve günümüzde Amerika Birleşik Devletleri*.²²

Böylesine bir doğrultu izleyen uluslararası bilgi sisteminin kendisini dünya- bilim olarak tanımlayan biçimi XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca kazanmış ve o zamandan beri Avrupa dünya-bilimi tüm dünyayı içeren boyutta, Avrupa'nın deniz yolları ve sömürge alanlarını takip ederek yayılmıştır.

Bilgi ve bilimlerin yayılmasının Avrupa'nın sömürgeci yayılmasını takip etmesi bununla da kalmamış ve hegemonyaların yükseliş ve çöküşüne, çevre, yarı-çevre ve merkezlerin gelişme ve çekişmeleri sonucu, bilimsel rollerin değişken bir biçimde coğrafi dağılımına göre gelişmiştir. Bununla birlikte uluslararası sistem, belli değişikliklere uğramasına rağmen, merkez, yarı-çevre ve çevre üçlü örgütlenmesini hep muhafaza etmiştir.²³

Bu gelişme doğrultusunda Avrupa biliminin dünyalaşması üç aşamayı içermektedir. Batı'nın dünya çapındaki yayılmasında önce merkezleşme, başka bir deyişle merkezler, merkez bölgeler oluşturması gelmektedir. Sonra, bilimin çevre bölgelerde (alıcı bölgeler), merkez bölgeden (verici bölge) başlayarak yayılması (bilgi tarzları, araştırma konu, kuruluş ve görevlilerle) ve nihayet, ileride bir merkez olmaya muktedir (veya değil), kendine göre bağımsız (veya bağımlı) bilimsel eylemler üretecek yerli bir bilimsel faaliyet yaratma çaba veya stratejileri söz konusudur. Yine bu gelişmede mahallî bilim geleneklerinin oluşmasında söz konusu stratejilerde önemli olan sömürge biliminden ulusal bilme geçiş olmaktadır.²⁴

22 A.g.e., s. 14, s. 15, Ben-Davit 1971'den nakil.

23 A.g.e., s. 14, s. 17-18.

24 A.g.e., s. 21-22 Bu bakımdan millî bir bilim arayışında bu özelliği unutmamak gerekir.

Bütün bu gelişme doğrultusu boyunca elde tutulmak istenilen ilişkiler, bilimsel üstünlükler ve bunlara göre oluşan yapılaşma kendisini en açık biçimde bir harita üstünde göstermektedir. Bütün dünyada sık sık yapılan bilimsel değerlendirmelerin dayandığı temelleri de ortaya koyacak ve buna göre biçimlenecek haritada etkili unsurlar; toplumların bilimsel araştırmaya ayırdıkları GSMH oranı, bilim adamı ve araştırmacı sayıları, yayınlanmakta olan bilimsel dergi/makâle sayıları ve bütün bunların geçerliliği için bir ölçüt olarak, -hepimizin çok iyi bildiği- citations'lar olarak belirmektedir.

Bu bakımdan eski çekişmeler çerçevesinde oluşturulan haritalar yukarıda açıklanan ve geçmişte kalan yayılmanın nasıl olduğunu açıklamakla birlikte bu günkü durumu bize tam olarak açıklamaya yetmemektedir. Çünkü değişen bilim merkezleri ve bunların Batı'nın dünya egemenliği sırasındaki yer ve görevleri büyük bir çekişmenin varlığına işaret etmekteydi. Şimdi ise uluslararası indeksleme çabaları hangi bilim çevrelerinin hangi alanlarda etkinlik sahibi olduğunu göstermekte ve şimdiye kadar sürdürülen çabaların nasıl bir sonuç verdiğinin bir ölçüsü sayılmaktadır.

Bu durumda hangi ülkelerin, üstelik mahallî ya da ulusal bilim kuruluşlarına sahip bölgeler olarak, hangi merkezin yarıçevre veya çevresi olarak yer aldığı bu haritalarda takip edilmekte, buna göre yeni taktikler, yatırımlar ve girişimler hazırlanmaktadır.

Bilimin yüzde yüz Batılı bir görünüm almasını kanıtlayan bu durum aynı zamanda bilginin Batılılaştırılmasının, ama hep aynı ilişkiler içindeki bir başka boyutunu, dayanağını ortaya koymaktadır. Bu boyut sömürge ilişkileriyle Batı'nın yayılmasıyla başlamış, günümüzde uluslararası bilimsel işbirliği ilişkisi ve anlaşmaları ile bu aşamaya varmıştır.

Bu aşamada onlar yaptıkları araştırmalar ve bilhassa tutukları istatistiklerle çabalarının dünya çapındaki sonuçlarını ve bunun ortaya koyduğu bilimsel egemenlik alanlarının haritaların çıkarırken; bizler ne yazık ki, bu çerçevede adımızın

anıldığın gösteren citationsları, hangi Batı bilim merkezlerine tâbi olduğumuzu gösteren kanıtlar, müseccelliğimizin tespiti olarak değil de, bilimselliğimizi gösteren kanıtlar olarak kullanıyoruz.

5. Batılı Bilginin Sınırlılığı Üzerine

Toplumların içine düştükleri ve gösterdikleri çabalara rağmen gün geçtikçe karmaşıklaşan sorunlarının çözümü için yegâne kurtuluş kaynağı, çözüm umudu olarak önlerine sürülen Batılı bilgi ve bilimlerden ne anladığımıza tekrar dönecek olursak, bütün yüceleştirme çabalarına rağmen, bu bilginin özel, belli ve sınırlı koşulların ürünü olduğunu görmekteyiz.

Bundan önceki bölümlerde değişik açılardan tanıtmaya çalıştığımız bu tarz; Batı'nın var oluşu ve bu varlığını sürdürmesi sırasında, özellikle Doğu toplumları ile giriştiği ilişkilerde, bu ilişkileri destekleyecek koşullara uygunluk göstermesine bağlı olarak diğer bilgilerden farklılaşmaya başlamış, temel nitelik ve bilhassa kimliğini tarih boyu sürececek olan bu ilişkileri sürdürme biçimine göre kazanmaya başlamıştır.

Bu süreçte Doğu ile kurduğu ilişkilerde Doğu bilgi ve bilim birikiminden kendi sorunları doğrultusunda yararlanmaya başlamış, ve bu yararlanma belli dönemlerle sınırlı kalmayıp, kendisine üstünlük sağlayan ilişkiler yerleşip pekişinceye kadar devam etmiştir.

Bu konuda Osmanlı'nın, Doğu'nun yeni koruyucu gücü olarak, bu ilişkileri engellemesi gibi bir tikanıklıkla karşılaşmış olsa bile, Batı Osmanlı-dışı Dünya'ya yönelerek ilişki ve buna bağlı bilgilerini geliştirmek imkânı bulmuştur.

Batı'nın ayakta kalabilmek için belli bir sömürü ilişki ve biçimine bağlı kalması, Batı-dışı ülkelerle bu doğrultuda ve sömürüyü sürdürecektir ilişkiler kurmak zorunda oluşu bilgi ve bilimlerinin de bu amaca -bilerek veya bilmeyerek- hizmet etmelerini zorunlu kılmıştır.

Bu süreç içinde Batı'nın arayışları ve karşılaştıkları sorunları çözmek yolundaki girişimleri, bilgi konusunun da koşullara göre yeniden biçimlenmesine yol açmış, Batı-dışı toplumlardan özellikle eski Doğu toplumlarından elde edilenler ve Batı'nın arayışlarına göre ortaya konanlar yeni bir bilgi sistemini oluşturmaya başlamıştır.

Toplumların sorun ve açmazlarına çözüm getirmesi açısından, içinde yer aldığı toplum koşulları ile sıkı bağlantısı olduğunu kabul ettiğimiz bilginin ait olduğu yerden, koşulların belirleyiciliğinden kurtulup kendisinin tayin edici bir rol oynamaya başlaması, üstelik bunu başka toplum alanlarında gerçekleştirmeye çabalaması çözülmesi gereken önemli bir sorun olarak karşımızda bulunmaktadır.

Yakın zamanlarda etki ve yaygınlığını daha fazla hissettiğimiz bu değişikliğin bilginin sahip olduğu niteliklere bağlı olarak kendiliğinden gerçekleşmediği, 4. Bölümde belirtmeye çalıştığımız egemenlik ilişkileri ve bilgi işlerinin dünya çapında örgütlendirilme biçim ve çabalarının önemli katkıları yanında, bu doğrultuda geçmişin baştan değerlendirilip günümüzde de ortaya çıkmış bulunan bu tarzın geniş kitlelere mül edilmesi tanımlamaya çalıştığımız durumu ortaya koymuştur.

Bu bilgiler Batılılaşmış, daha doğrusu Batılılaştırılmış bilgilerdir. Türkdoğan'ın bahsettiği bilgideki "Nazileştirilme" ve "İslamlaştırılma" çabaları yanında en geçerli ve kapsamlı bir tanım olarak gözükmektedir. Yaygınlaştırılması, avamlaştırılması ve bunları sağlayan mekanizmalar yardımı ile bütün toplumların her kademesi üzerinde etkili olmasına çalışılması bunu göstermektedir.

Hele yakın zamanlarda Batı'nın kendi içindeki çekişmeleri bir yana bırakıp *pax universalis* kavramı ile -Irak savaşı sırasında Bush'un demeci, gazeteler- ilişkilerin aldığı veya son birkaç

düzenleme ile de alacağı şekil-küreselleşmiş dünya hedefi-, bilgi konusunda uzun zamandır dile getirilen evrensel bilgi tanımı ile uyuşsa ve aynı hedefin gerçekleştiğini kanıtlar görünse bile, Batılı bilginin, Batı bilimselliğinin tüm dünyayı kuşatma özelliği taşımadığı, bunu içeren iddialara rağmen sınırlılığını ve geçersizliğini koruduğu görülecektir.

Her şeyden önce bu tür bilimselliklerin teklif ettiği çözümlerin askerî ve siyasî güçle sağlanan birliğe hizmet ettiği, şayet bir pax universalis olacaksa veya varsa bunun tüm toplumları kuşatacak ideallere hizmet edecek niteliklerde ve kapsamda olmadığı çok kısa zamanda anlaşılacaktır.

İşte bütün bu gelişmeler, özellikle dünyanın son günlerde almaya başladığı şekil, sadece kendimiz açısından değil, ama bizim de içinde yer alacağımız dünyanın geleceği açısından Batılı bilme tarzlarının yeni baştan ve farklı bir açıdan özellikleri ve geçerliliği üzerine eğilmemizi gerektirmektedir.

A. Batı Bilimselliğinin Eleştirisi

Adına toplumda dönüşümler başlatılan, etki alanları yaratılan Batılı bilginin özellikleri nedir? Nedir onu böylesine kaçınılmaz ve genel-geçer yapan? Herhalde ilk akla gelen bulduklarının, hesapladıklarının, kurduğu bağlantıların kesinliği olmaktadır. Bilimsel açıklama boyutları içinde ileri sürülen doğruların, sonuçların kesinliği, geçerliliği yanında tartışma dışı kalışları, bilimler ve bilimsel düşünce adına daha kapsamlı -boyutlarını aşan- kullanımlara, tekliflere yol açtığı düşünülebilir.

Bu bakımdan içinde yer aldığı ilişkilerden çok, Batı bilimselliğinin kendi işleyişi çerçevesinde ele alınarak, dünya bilim çevreleri tarafından -karşı çıkılacak özellikler taşımasına rağmen- tartışmasız kabul edilen teşkilatlanma, bilim adamlarının özellikleri, yöntem, bilimsel araştırmalarda kullanılan teknik aygıtlar ve nihayet kuramsal çerçevede yapılan değerlendirmeleri etkileyen tutumlar ele alınarak salt bilimsel çerçevede Batı bilimselliğinin değerlendirilmesi gerekecektir.

Değerlendirmeye ilk önce bilim adamları ve teşkilatlanmaları ile başlayacak olursak; acaba yukarıdaki bölümlerde sözünü ettiğimiz bilimsel örgütlenmelerin ve bilim adamlarının mükemmelliği mi bilimi genel-geçer, kaçınılmaz yapmaktadır? Batıdan yükselen bazı eleştiriler, bilim adamlarına ve teşkilatlanmalarına ilgi çekici yaklaşımlar sergilemektedir.

Bu konudaki eleştirileri ile Chauvin, bilim alanında kırk yıl aşan bir mesaiden sonra kendisine en çok çarpıcı gelen şeyin *bilimsel teşkilatlanmanın derinlemesine akıl dışı (irrationnel) havası* olduğunu belirtmektedir. Kamuoyunda atom bombası ve çevre kirliliği gibi nedenlerle bilim adamlarına duyulan güvenin ortadan kalkması yanında, *devasa bilim aygıtındaki hataların korunç derecede pahallıya mâl olduğu ve çok büyük malzeme ve güçlerin yağma edildiği üzerinde durulmaktadır*. Ayrıca çok kere değerli profesörlerin salt bilim aşkı ve tutkularıyla bütçeden haksız haraç aldıkları şeklinde değerlendirmeler yapılmakta ve öfkeli bir Devlet Bakanının, önde gelen bir araştırma sorumlusuna “Azizim, size kullanmak üzere verdiğimiz büyük paraların ne işe yaradığını bilmediğinizi Başbakanı itiraf etme durumunda beni bırakmaym” demesi konunun ilgi çekici boyutların ortaya koymaktadır.¹

Bilim adamları ve teşkilatlanmalarından ayrı olarak, daha çok bu bilimlerin, iş gördükleri metotların yetkinliğinden kaynaklandığı kabul edilen, genel-geçer kullanma eğilimi, adı geçen metotların belli sınırlılıklar taşıması açısından, artan oranda eleştirilere uğraması göz önüne alınırsa, bu metotların bilime atfedilen genel-geçerlik özelliğinin nedeni olmadığını gündeme getirmektedir.

Metodun varılmak istenilen hedef için en uygun yol olduğu ve geçerliliğinin bu sınırlar içinde mümkün olduğu göz önüne alındığında her şeyden önce, tümdengelim, tümevarım, yanlışlaşabilirlik gibi sonuç çıkartma yol ve mantıklarıyla iş görmenin, söz konusu kapsamda ve tabii bu sınırlar içinde geçerlilikleri olabileceği üzerinde durulmaktadır.² Ayrıca bilim-

1 Chauvin, *Des Savants/Pourquoi Faire? Pour une sociologie de la Science*, s. 7-9.

2 Alain Chalmers, *Bilim Dedikleri: Bilimin Doğası, Statüsü ve Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme*, Vadi Yayıncılık, 1990.

lerde üstelik kesin bilimlerden olan *fizikî bilimlerdeki değişiklik* ve olasılıklar³ bilginin doğrudan etkinliğini sağlamamakta ve sadece belli kurallar, anlayışlar ve ölçüler içinde bilgi üretildiğini göstermektedir.

Aynı şekilde bilimsel çalışma ve araştırma konularının ortaya atılması, sınırlanması ve ele alış biçimlerinin saptanmasındaki yeniliklerin, bilgilerin geçerlilikleri ve kaçınılmazlıkları açısından bir kanıt olma niteliği taşımadığını da ileri sürebiliriz. Daha çok toplum ile ilgili arayışların yönlendirdiği birçok konunun eskilerden beri bilim dallarının temel konuları arasında yer aldığı bilinmektedir. Ancak ele alınış biçimi açısından, o da metodolojik açıdan önem taşıyan bazı çalışmalara bağlı yeniliklerin söz konusu olduğu göz önüne alınırsa, bu durumun henüz bilim camiası tarafından hemen kabulünün tartışma götüreceği bir ortamda, adı geçen kesinliklerin mümkün olmadığını ileri sürebiliriz.

Yine ilerleyen zaman içinde yeni bilimlerin ortaya çıkarak eskilerine göre hem kullandıkları teknik ve aygıtlar, hem de hizmet ettikleri alanlar açısından yetkinlik kazandıkları düşünülebilir. Gerçekten de günümüzde uzman bilimlerin varlığı bu yetkinliğin bir işareti olarak değerlendirilmektedir. Ama ne var ki yeni bir alanı araştırmak için ortaya çıkan bilimlerin, kendi katkıları yanında, yetkin kabul edilen bilimsel yolları izlemelerine rağmen, başarılı olamadıkları, hatta isimlerinin bile hatırlanmadığı görülmektedir. Phrénologie (kafatasının biçimini inceleyen) ve Physiognomonie (yüzün hatların inceleyen) gibi bilimlerin varlığı ile yokluğu arasındaki belirsizlik bunu göstermektedir.⁴

Belki bu durum, bizim açımızdan Batı bilimselliğinin bir başka özelliğinin gündeme gelmesine yol açmaktadır: Ayrıntıları bilme. Burada kuşatıcılığa yönelmiş bir bilimsel tutumun genel-geçer açıklayıcılığı yerine küçük ve sınırlı ayrıntıların hiç birini feda etmeden evrensellik iddiasıyla sonuçlar çıkarılmaya

3 Türkoğlu, s. 141, 129 vd.

4 Latouche, *Le Procès de la Science Sociale*, s. 97, 7 numaralı dipnot.

çalışıldığı görülmektedir. Bu durum Batının egemenliğinin gereği olarak her şeyi bilmek istemesi ile açıklanabilir. Ama ne var ki bilimselliğin geçerliliği her ayrıntıyı işin içine katmakla değil, her ayrıntıyı kuşatacak bir çerçeveyi kurmak ile mümkündür. Bu nedenlerle ayrıntılar konusundaki çabalar veya bu tür bilimselleştirme girişimleri önümüze başarılı ve sürekliliği olan bilimler olarak gelmemiş. Çünkü bunlar mevcut ve sürdürülmesi gerekli ilişkiler açısından yeterli ve geçerli olmamış. Ya da adı geçen ilişkilerin sürdürülmesinde bu tür ayrıntılara gerek duyulmamış.

Ayrıca günümüzde varlıkların kanıtlamış bilimlerin, toplum ve insanlık adına yeni hedefler ileri süremeyip, belli kavramlar ve yaklaşım biçimleri çerçevesinde, alanları ile ilgili olayları tümüyle elden geçirme çabası içine girişleri de, bu bilimlerin tıkanıklıklarını ve belli tema ve açıklama biçimlerine mahkûm olduklarını ve varlıklarını yeni hedefler ve bağlantı kurma biçimleri yerine eldeki malzemeyi en ince ayrıntısına kadar tanımaya çalışma gayretlerine bağladıklarını bize göstermektedir.

Yine Batı bilimselliğinin üstünlük nedenleri arasında sayılan ve bazı kavramlarla ifade edilen özelliklere bakacak olursak burada bilimsel tutumun sınırlı, kontrollü ve aşamalı olarak gerçekleştirilen deneysel çalışmalarından ayrı olarak, ama yine de onun belli özelliklerini belirtmek açısından *désintéressée*, *neutre* ve *objective* gibi kavramlar üzerinde durulmaktadır. Yansız, tarafsız ve nesnel gibi tanımlar bilimin kendiliğinden, kendi çalışma ve işleyişinden kaynaklanan özellikler olmadığı⁵ ve ona üstün özellikler bahşeden bu kavramların bilim aracılığıyla yürütülen işler ve elde tutulmak istenilen ilişkilerle ilgili olarak ortaya atılmış olduğu akla daha yatkın gelmektedir.

Bilimselliğin bu gibi özellikleri üzerinde bizim gibi ülkelerde daha çok durulur, altı daha çok çizilir olması sonucu; bu özellikleri ve işleyişi ile bu işin herkesin harcı olmadığı, bir grup insanın özel işi olduğu (bilim adamları) ve bilim işlerinin bun-

5 Désintéressée kavramının geçersizliği için bk. Leif, *Croyance et Connaissance*, s. 81-82.

lardan başka kimseyi ilgilendirmediği gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır. (Hariçten gazel atmak yasak). Ayrıca bilimselliğin ön şartı olarak öngörülen ölçütler ve aranılan özellikler de (yabancı dil bilmek, dip notu koymak, yabancı bilim çevrelerince alınmaların yapılmış olması, belli kurallara bağlı kalmak vs.) işin içine katılanların farklı bir bilimsel anlayışa/boyuta ulaşmalarını önlemektedir.

Şimdi böylesine koruma altına alınan bilimsel faaliyetlerin nasıl bu kadar etkin olabildikleri, bu kadar işi nasıl başardıkları, şikayet edilen veya övülen bütün bu dönüşümleri nasıl başardıkları söz konusu olmaktadır.

Nedir onu kaçınılmaz yapan? Herhalde önceki bölümlerde sıraladığımız ve açıklamaya çalıştığımız süreçlerle toplumsal donanımlar ve bunların temel yönlendiricisi olarak kabul ettiğimiz egemenlik ilişkileri, söz konusu edilen yöntem ve yaklaşımlardan daha baskın bir biçimde Batılı bilgi ve bilimleri kaçınılmaz yapmıştır. Başka bir ifade ile bilgi ve bilimlerin doğrudan taşıdığı niteliklerden çok, içinde yer aldığı ilişkiler ve bu ilişkilerin kaçınılmazlığı bilgi ve bilimleri de kaçınılmaz yapmıştır. Burada kaçınılmazlığın mutlak değil, göreceli, daha doğrusu inanılmış bir kaçınılmazlık olduğunu unutmamak gerekmektedir.

Bu durum bir yerden sonra bilimler, bilimsel düşünce adına ileri sürülenlerin, tüm diğer kullanışlarıyla birlikte geçerli olarak kabul edilmelerini sağlamış olmalı. Bu teklif edilenlerin veya ileri sürülenlerin doğrudan bilimsel çerçeve ile bağlantısının olmaması ve bu alanla ilgili çevreler tarafından sorun haline getirilmemiş olması, bilim ve bilimsellik görüntüsüne bürünen şeylerin, ancak Batı çıkarları ile yakın ilişkisi açısından bir anlam taşımakta olduğunu göstermektedir.

Sonuçta tüm Dünya'nın kendilerine benzetilmesi çabaları, topyekûn Batıya benzeme; Batı'nın genel siyaseti ve çıkarları ile uyum sağlamakla kalmayıp, dünyadaki en iyi ve güzeli bilime, bilimsel çalışmaya ait bir özellik olarak kabul edenlerin, bir başka deyişle modern dünya mimarlarının bu duruma bir itirazlarının olmadığı da dikkat çekmektedir.

Batı'da ortaya çıkan -ve Doğu dünyası aleyhine olan- gelişmelerin hangi ilişkiler sonucu olduğunu bilmeden, tek neden olarak bilimsel düşünce tarzı ve bilimlerin anlaşılması/gösterilmesi, Batı gibi olmak isteyen veya buna özendirilen toplumların bu işi yürütecek kadrolarına bu yolda belli tutamlara ve dayanaklara ihtiyaç duyurmuş; bu yolda bilimsel düşünce, bilim ve yaşantı ile ilgili bilgilerin genelleştirilmesi, avamlaştırılması çerçevesinde halklara mal edilmesi biçimlerinden yola çıkılarak, bilgilerin basitleştirilmiş, toplum yaşantısına sinmiş şekilleri ile temas sağlanmış ve bunların aynen tekrarı veya yeniden gerçekleştirilmeleri ile aynı başarıların elde edileceği gibi bir inanç sonucu, bilimlerin de böyle bir özellik taşıdığı varsayılmıştır.

Böylelikle modern bilimlerin ve Batılı düşünce tarzının ürünü olarak kabul edilen Batı düzeni, günlük yaşantıdan sistemin gereği/temeli olan dayanaklara kadar olan her şey, nasıl oldukları, hangi ilişkiler sonucu bu şekilde vardıkları üzerinde hiç düşünülmeden üstelik bilimselliğin koruyucu şemsiyesi altında tartışma dışı kalarak kabul edilmiştir.

Geniş halk yığınları -Doğu'da ve Batı'da- hiç katılmadıkları veya doğrudan yer almadıkları bir ilişkiler süreci içinde -ki bilim adına gerçekleşmiş olduğu kabul ediliyor- kendilerine verilenlerle yetinmişler (Batı'da olduğu gibi) veya verileceği özlemi ile (Doğu'da olduğu gibi) yaşamaya mecbur edilmişler.

Bunların hangi ilişkiler sonucu olduğu tam olarak anlaşılamayınca, pay almak için mücadele etme olanağı ortadan kalkmış, Batı düzeninin nimetleri kendiliğinden veya bilimcilerin desteğini almış kadrolarca -ya da kesimlerce- kendilerine verilmesini beklemişlerdir. Bir ölçüde kurulu düzenden pay almadan düzene katılmayı sağlayan mekanizmalarla birlikte desteklenen Batı düşünce tarzı, Batı bilimselliği Batı düzeni ile uyuşmuş ve Batı modelinin Batı dışı toplumlarca kabulünün ön şartlarını yaratmıştır.

Bu bakımdan yukarıdaki bölümlerde modern bilimlerin ortaya çıkışı ve bilimsel düşünceye verilen önem çerçevesinde Batı

sosyoloji ve bilim çevrelerinin bilim adına ileri sürdükleri özelliklerin bilgi ve bilimlerin sosyolojik anlamları açısından tayin edici ve geçerli bir özellik taşımadıkları dikkat çekmektedir.

Batılı bilgi ve bilimlerin dar ve kendi iç işleyişleri dışında, kendilerine gerçek özellik ve kimliklerini kazandıran ilişkiler çerçevesinde de değerlendirilmeleri gerekmektedir. Bu ilişkiler bilimin kendi işleyiş mantığı dışında yer alan ilişkiler olmakla birlikte bilimsel yönlendirme ve bu doğrultudaki değerlendirmeler ile istenilen sonuçların elde edilmesinde etkili olmuşlardır.

Bu bakımdan bilimlerin bu ilişkilerden soyutlanması mümkün değildir. En uzak hedeflere yönelmiş, salt bilimsel merakların peşinde araştırma yapanların bile ya arkasında bu ilişkileri yönlendiren toplumsal odağın açık veya örtülü desteği vardır, ya da elde ettiği sonuçlar, vardığı nokta -ister insanlık, isterse belli toplum çıkarları adına olsun- bu odakların emrine girecektir.

Bilimin kazandığı özelliklerin bir zamanlar oluşturulmuş iyi-yi, güzeli içeren kavramların dışında aranmaya başlanması her şeyden önce bilimin emrine girdiği, hizmetine koşulduğu Batı egemenlik ilişkilerinin ortaya koyduğu sonuçlardan kaynaklanmaktadır. Önceleri atom bombasının patlatılması ile başlayan kuşku, günümüzde ona rahmet okutacak toplu imha silahları ve yine günümüzün moda kavramı çevre kirliliği ile Dünya'nın yaşanmaz hale getirilmiş ve bu yolda toplumların maddi ve manevî dünyalarının bozuk para gibi harcanmış olmasının, gözden saklanamayacak, tevil edilemeyecek boyutlar alması sonucunda doğmuştur.

Batı biliminin emrine girdiği - ve bu gün bir çok alanda karşılaşılan- karşı çıkma ve eleştirilerden, artan bir biçimde nasibini almaya başlamasının bir başka nedeni de, kendisine büyük bir inanç ve güvenle bağlanan Batı dışı toplumların sorunlarını beklenen çözümleri getirememiş olmasıdır.

Bu durum da Batı bilgi ve biliminin de bir başka özelliğini ortaya koymaktadır: Geçerliliğinin sınırlı olması. Her şeyden

önce evrensellik iddialarına büyük darbe indiren bu tutum, bilimin öngördüğü sonuçların Batı dışı ülkelerde alınmamış olması ile ilgilidir. İnsanlığın yararına hizmet etmesi umulan Batılı bilimlerin, hatta teknik alanda kesin sonuçları olanlarının bile, istenilen sonuçları -teknik açıdan değil ama toplum açısından- yaratmamış oluşları dikkat çekmektedir. Batılı araştırmacıların hep altını çizdikleri Batılı bilim ve tekniğin girdiği ülkedeki kültür yapısını bozmuş olması bunu göstermektedir. Çünkü burada gözden ve dikkatlerden kaçan bu teknik ve bilimin Batı ilişkiler sistemi içinde bir yeri ve anlamı, tabii onun çıkarları doğrultusunda da bir geçerliliği olmasıdır.

Batı'nın Dünya ilişkilerine ayak uydurmak söz konusu olmayınca adı geçen bilimlerin kaçınılmaz kesin sonuçları, o toplum için aynı ürünü ortaya koysa bile, istenilen ve hedeflenen sonucu yaratmamış olmaktadır. Bu ilişkilere ayak uydurmanın biricik yolu ise o toplumun yapabilirliğinden çok ilişkilerin ortaya koyduğu hâsıladan, çıkardan pay almakla ilgilidir.

Batı biliminin bu özelliğinin en yaygın olduğu alanlar Afrika, Avustralya ve Amerika yerli halklarının durumlarından çıkarılabilir. Bu alanlarda Batılıların en yakın zamanlarda ve en yeni bilgileriyle gerçekleştirdiklerinin bu bölgenin yerli halkına bir gönenç getirmedeği, bu alanların uygarlığa ve tarihe kazandırılmalarına rağmen bu halkların böylesine büyük bir devrimden, varlıklarını ve kimliklerini korumak açısından, yararlanmamış, pay almamış olmalarıdır. Batı'nın bilimi kadar dinine de aynı safiyetle yaklaşanların -bire kadar kırılmalarını bir tarafa bırakacak olursak- ancak yabancılaşma ile açıklanabilecek bir sürecin mahkûmu oldukların söyleyebiliriz.

Evet bilimin öngördüğü gibi su o bölgelerde de 100° de kaynamıştır. Fizik, mekanik hesaplar oralarda da geçerlidir. Oradaki bitkiler, hayvanlar, insanlar, gök yüzü, taşlar, akarsular ve her türlü tarihî kalıntı bilim gerçekleri olarak Batılı bilim hesaplarına bir katkı ve zenginlik getirmiş ve geçerliliğine inancı pekiştirmiştir ama, bir başka geçerlilik ise bunların hangi hesaplar, çıkarlar için yapıldığı konusunda ortaya çıkmaktadır. Bunlar bi-

limin bu tür sonuçları öngörmediği ama yapmaktan da kaçınmadığı işler ve tabii Batı bilimselliğinin gözden uzak tutulması gereken özellikleri olarak karşımızda bulunmaktadır.

Yukarıdan beri sıraladığımız bakımlardan bilimler özelliklerini; kendi iç işleyiş, bağlantı kurma, hesaplama mantık ve mekanizmalarından başka bir deyişle bilimselliklerinden daha çok içinde yer aldıkları ve emrine koşuldukları ilişkilerden kazanmaktadırlar. Zaten kendi iç tutarlılığı da dahil olmak üzere bilim ve yöntemi adına ileri sürülenler ve olması gerekenler olmasa idi o bilgi yığınının bilim denmezdi. Bu bakımdan bilimlerin gerçek özellik ve kimliklerini konuları, yöntemleri yanında ve onlardan daha çok içinde yer aldıkları ilişkilerden kazanmaktadırlar. Bu ilişkiler konularına, alanlarına kullandıkları yöntem ve tekniklere göre birbirinden farklı özellikler gösteren bilimlerin asıl ortak noktalarını ve gerçek özelliklerini gösterirler.

Bu ortak özellik ve kimlik Batı biliminin ve bilimsel düşüncesinin Batı düzeninin bir başka deyişle kapitalizmin emrine girmiş⁶ olmasında kendisini en açık bir biçimde ifade etmektedir.

B. Batılı Bilginin Geçersizliği Üzerine

Günümüzde bilimlerin kazandığı güç göz önüne alınırsa Batılı bilginin sınırlılığından hele geçersizliğinden söz etmek pek kolay gözükmemektedir. Buna rağmen Batı bilimselliğinin sınırlılığından ve buna bağlı olarak geçersizliğinden kuşku duymamıza yol açan nedenler üzerinde kısaca durmak gerekecektir.

Bilim, bilimsel düşünce belli sorunlar karşısında (bunlar teorik sorunlar olduğu kadar pratik sorunlar da olabilir) çözüme ulaşabilmek için eldeki veriler arasında doğru ve geçerli bağlantılar kurarak, sorunu çözebilecek yolları bulmak olarak anlaşılabilir. Bu süreçte sonuca ulaştırılacak geçerli yollar bulunur, tekrarlarla geçerlilikleri sınanır ve sorunlarla çözümleri arasında belli bir dengeye ulaşılır.

6 Felsefeden ilhamla Batı bilimi için *ancilla capitalismi* demek mümkün.

Bilimde aranan kesinlik burada ortaya çıkmaktadır: hedeflenen amaca götürecek doğru ve geçerli yolların bulunması ve bağlantıların kurulması. Bilimsel çalışmalar ister teorik olsun isterse pratikle ilgili olsun sorunları ortadan kaldıramadıkları sürece, araştırma ve çalışmalarına son veremezler, sonuçlandıramazlar.

Bu çabalar, yollar, hesaplama ve mantıklar bilimin temel işleyiş biçimi içinde yer alırlar. Bunlar olmazsa belli bir konuda bilimsellikten söz edilemezdi. Bununla birlikte bu tür çalışmalar hiç bir şekilde tek başına değildir, kendileriyle başlamadıkları gibi kendileriyle de bitmezler. Her şeyden önce elde ettikleri sonuçları toplumun hizmetine sunacaklardır. Başka bir deyişle elde edilen sonuçların toplumun açmaz ve sorunlarını çözmesi, öngörülen hedefe ulaştırması lazımdır.

İşte toplumun ve tabi insanların karşı karşıya bulundukları sorun ve açmazların çözülmek istenmesi ilk elde bilimsel çabaları dürtüklemiş, bu çabalar sonuç getirecek belli alanlarda yoğunlaşarak, belli koşullar sonucu bilimlerin ortaya çıkış ve gelişmesini sağlamışlardır. Burada toplum sorun ve açmazlarının giderilmesi önemli olduğu için bu yoldaki çabalar toplum tarafından desteklenmiş, bu yolda günümüze kadar belli kadrolar ve destek biçimleri oluşmuştur.

Bu çalışma ve arayışların hedefi toplumda çözümü öngörülen sorunları anlamak, açıklamak ve ortadan kaldırmak olunca; yapılacak iş belli verileri -sorunla ilgili olduğu kabul edilen- toplamak ve çözüm doğrultusunda aralarında bağlantılar kurmakla tayin edilmektedir. Tabii burada gelişi güzel değil, yukarıda değindiğimiz gibi, doğru ve geçerli bağlantılar söz konusudur.

Bilimsel çözüm tekliflerinin geçerlilikleri ve diğer çözümlere göre üstünlükleri, kurulan bağlantıların doğru ve geçerli bağlantılar olmasına bağlı olacaktır. İlk elde bilimlerin, bilimsel bilginin veya en dar anlamı ile bilginin geçerlilikleri ve varsa diğer çözümlere göre üstünlükleri buradan kaynaklanmaktadır. İkinci olarak bilim, bilimsel düşünce ve bilgilerin geçerlilikleri açısından önemli olan bir başka yan ise bu geçerliliklerin sı- nır ve kapsamı, yâni kuşatıcılığı ile ilgilidir.

Bilginin geçerliliğinin sınırlı kalıp kuşatıcı olmaması; sorunların kesin olarak ortadan kaldırılmasını sağlayamadığı gibi, farklı sorular veya belli sorunlardaki değişimler karşısında da çözümsüz kalmasına yol açmaktadır. Bu durum bilimsel çalışmanın sadece teknik ve mekanik bir çalışma olmadığına bu tür çalışmalarda daha başka özelliklerin de bulunması gerektiğine bizi götürmektedir.

Sorun ve açmazlar açısından ele alındığı zaman, bunların iyi tanımlanması sınır ve kökenlerinin iyi belirlenmesi gerekmektedir. Unutulmaması gerekir ki, kestirme yollar, kolayca kaçan, sun'î tanımlar da bilimsel çalışmaları harekete geçirir, farklı olmayan, hâttâ aynı yollar izlenerek belli sonuçlara varılır. Ve kaçınılmaz olarak bilimsel çalışmalar yola koyulduğu, kendisini harekete geçiren öncüllere göre belli sonuçlara ulaşır. Ama öncüller, yâni bilimsel çalışmanın çıkış nokta ve biçimi, kapsamsız temelsiz ya da kolayca kaçan öncüllerse bilimsel çalışmanın vardığı sonuçların geçerlilikleri daralır, güvenilirliği ortadan kalkar.

İşte Batı bilimselliğinin sınırlılığı ve kendisini ortaya koyan koşullar dışındaki geçersizliği bu çerçeveden kaynaklandığı gibi bunu ortaya koyacak kanıtları da burada aramak gerekmektedir.

Batı bilimsel düşüncesinin ortaya çıkışı, gelişmesi ve bilim âlemi içinde yerini alması, Batı'nın önündeki sorun ve açmazlara bağlı olarak başlamıştır. Doğu-Batı ilişkileri çerçevesinde gelişen ve son dönemlerinde ise, Anadolu'ya yerleşen ve Batı açısından hayati noktaları ele geçiren Türk varlığı karşısında, Doğu ile ilişkilerini sürdürebileceği yeni bağlantı noktaları araması, çözülmesi gereken birçok teorik ve pratik sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bu konuda Batı'da başlayan çalışmalara, başlangıçtaki dar çerçeve açısından tam bir işlerlik kazandırılmasa bile, bu yolda bazı güçlüklerin aşıldığı, yeni bir düşünüş ve değerlendiriş biçiminin çalışmalara egemen olmaya başladığı bilinmektedir.

Bilimsel düşüncede, bilimlerde ortaya çıkan ve bizim de belli bir açıdan tartışmaya çalıştığımız özellik ve gelişmeler, yine

bir başka toplumsal dürtü tarafından ortaya konmuştur. Doğu yanında yeni dünyalara da açılan Batı'nın bu bölgelerdeki sistemli bir hâl almaya başlayan yağma ve sömürsünün ortaya yığıldığı hâsıla, Batı'da üretim tarzında değişikliğe yol açmış ve bu doğrultuda kapitalist ilişkiler ve onun üretim biçimi Batı toplumlarını dönüştürmeye başlamıştır.

İşte bu dönüşümün Batı bilimselliğini ve mevcut bilimleri etkilediği ve bunların toplumun yeni koşullarına, ortaya çıkan sorunlarına göre yönelmeye ve donanımlarını kazanmaya başladıkları görülmeye başlanmıştır. Bu aşamada bilimlerin önlerindeki sorunları çözdükleri ve bu yolda doğru ve geçerli bağlantılar kurdukları bilinmektedir. Teknik ve sosyal alanlarda karşılaşılan güçlükler, sorun ve açmazlar bu alanlarda faaliyet gösteren bilimlerce sonuçlandırılmak istenmiş, hatta sosyoloji örneğinde olduğu gibi yeni bilimler ötekilerin yetersizlikleri karşısında tarih sahnesine çıkmıştır.

Sosyoloji doğrudan toplumun sorun ve açmazları ile ilgili bir bilim olarak doğduğu için bilim ve toplumsal olanla arasındaki sıkı bağlantının yakalanmasına izin verecek özellikler göstermektedir. Toplum sorunlarını çözmek hatta bu doğrultuda topluma istenilen yönü vermek iddiasındaki sosyolojinin, toplum gelişmeleri ve buna bağlı olarak kazandığı özellikleri birlikte izlemek; bilim ve bilgileri salt kendi başlarına ortaya çıkan süreçler, teknik kaygı ve meraktan kaynaklanmış çalışmalar olarak göstermeyi amaçlayan çabaları, bir başka boyutta değerlendirecek tutamaklar içermektedir.

Sosyolojinin Batı'nın serüveni ile yakından ilgili olması ve bu doğrultuda toplumun güç ve imkânlarını seferber edecek çalışmalar içinde bulunması, tüm toplumla ilgili faaliyet ve çabaları bu yönde değerlendirebilecek imkânları da ortaya koymaktadır.

Bu amaç doğrultusunda Batı'daki tüm bilimsel faaliyetler ve bilimler Batı'nın Dünya üzerindeki serüveni içinde yer almışlar; alan, yöntem ve teknik işlerine bağlı çalışma tarzları yanında asıl kimliklerini de bu ilişkilerdeki yerlerine göre kazanmışlardır.

Bu bakımdan Batı bilimsel düşüncesinin ve bilimlerinin -sosyolojileri de dahil- sınırlılığı ve geçersizliği bu çerçevede incelenmelidir. Her şeyden önce, diğer bölümlerde değişik vesilelerle belirttiğimiz gibi, Batı bilimsel düşüncesi, kapitalizmin ve bunun gereği olan sömürge ilişkilerinin hizmetinde olmak gibi bir özelliğe sahiptir. Bunun geçmişte olduğu gibi günümüzde de çok acı ve utanç verici sonuçları vardır. Halen var olan savaş ve bilhassa belli yörelerde geçen zamana rağmen çözülmemeyen açlık, Batı biliminin hiç bir şekilde affedilmeyecek ilişkiler içinde yer aldığını -hem de taraf olarak- bize göstermektedir. Bu durum bile peşinen Batı biliminin bütün cılatlarıyla örtülemeyecek bir yanını ve geçersizliğini bize göstermektedir.

Bunu bir tarafa bırakıp salt bilimsellik açısından meseleye bakacak olursak, Batı biliminin ortaya koyduğu sonuçlar ve onu buraya vardırان yol, ve bu doğrultuda Batı dünyasının sorunları ve bunlar çözme biçimi ve varılan sonuçlar belli siyasetlere göre olmuştur. Belli siyasetlere göre varılan sonuçlar belli ilişkiler içinde gerçekleşmiştir. Bu ilişkiler içindeki belli veriler bulunmuş, bir araya getirilmiş ve birbirine bağlanmış ya da bağlantısı araştırılmıştır.

Burada bağlantı kurma biçiminden ve bağlantı kurma tekniklerinden çok bağlantı kurulmak istenilen şeyler ve bunların içinde yer aldığı ilişkiler; ortaya konacak sonuçların, çözümlerin kapsam ve geçerliliklerini tayin etmektedir. Yoksa iki basit ve zararsız olay arasında kurulabilecek ve yanlışlaşması mümkün olmayan bir bağlantı Batı biliminin aradığı şey değildir.

Söz konusu ilişkilere baktığımız zaman, Dünya çapında gerçekleşen ilişkiler olarak karşımızda bulunmasına rağmen bu ilişkilerin sınırlı ilişkiler olduğunu görmekteyiz. Evvela Batı dünyası ile sınırlıdır, sonra Batı'nın sınıflı yapısı açısından sınırlıdır. Çünkü ilişkilerde ortaya çıkan ve çözümlenmek istenilen sorunlar bu çevreden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu sınırlar içinde çözümlenmek istenecektir.

Bu bakımdan bilimsel çalışmaların çıkış noktası ve hedefi, sosyoloji örneğinde olduğu gibi, Batı'nın düzeni olacaktır. Ba-

tı'nın düzeni tarafından kayıtlanacaktır. Bu düzenin anlaşılması, açıklanması, doğrulanması ve nihayet sürdürülmesi bilimsel çalışmaların açık veya örtük dürtü ve amacı olacaktır. Sorunlar ve açmazlar bu düzenden kaynaklandığı için, çözümleri de bu düzen çerçevesinde bulunup ortaya konacaktır. Düzenin korunması söz konusu olduğu için düzenin çarpıklığı önemli sayılmayacak ve sorunlar bu düzen içinde çözülmeye çalışılacaktır.

Düzene egemen olan sınıf/güçler diğer kesimleri dışarıda bırakabilecek çözümleri isteyecek ve onaylayacaktır. En azından bilimlerin gelişmişliğine ve toplum üzerindeki etkinliklerine rağmen Batı'da 19. yüzyılda görülen gelişmeler ve refah dışı kalan kitlelerin memnuniyetsizliği ve tepkileri bunu göstermektedir.

Batı bilimselliğinin tüm toplumu kuşatamamak açısından çözümsüzlüğü ve sınırlılığına rağmen, bilim adına yaratılan özellikler efsanesinin de yardımı ile, evrensellik ve genel-geçerlik iddiaları ile Batı dışı toplumların üzerinde de geçerli kılınmak istenecektir.

Batı toplum koşulları çerçevesinde oluşan bilgilerin, kendisini tayin eden koşulların ötesinde ve dışında kullanılmak istenmesi bu bilgilerin sınırlı olmaları açısından geçerliliklerini tartışma konusu yapacaktır. Evet 2 kere 2 her zaman 4 eder ama, 5'e ihtiyacı olan toplumlarda 4 veya başka bir birimin geçerli olması mümkün değildir.

Batı'nın çözüm tekliflerinin yetersizliği ve geçersizliği önceki bölümlerde değinmeye çalıştığımız bu durum, bilginin yaygınlaştırılmasını ve kitle iletişimi meselesini ortaya çıkarmış ve Batı bilimsel düşüncesinin sınırlı ilişki ve olaylardan ortaya çıkardığı sorunlar bu şekilde çözümlenmek istenmiş ve toplumsal boyutta ortaya çıkan çözümsüzlükler, başka bir deyişle tüm toplumu kuşatmayan çözümler gerçek ve geçerli çözümler olarak, ama bireysel ölçekte teklif edilmeye çalışılmıştır.

Batı düzeni tarafından tayin edilen Batı bilimselliği; teklif ettiği çözümlerde, bırakın diğer toplumları kendi toplumları için geçerli ve kapsamlı bağlantılardan yoksun olduğu veya bu bağ-

lantıları yeterince kuramadığı için belli mekanizmalarla desteklenerek ayakta durmak ve varlığını sürdürmek zorunda olacak ve Batı çıkarlarının peşindeki siyasetlerin malzemesi durumuna düşecektir.

Geçerli bağlantıların kurulmamış olması ve bunun sonucu belli mekanizmalara dayanmak zorunluluğu Batı bilimsel düşüncesinin Batı düzenini ele alış biçiminden kaynaklanmaktadır. Bu alışa göre Batı'nın düzeni; başından beri ortaya çıkışı, yükseliş ve düşüşleri, son olarak da Dünya egemenliğini ele geçirişi salt kendi gücünden, kendi toplum özelliklerinden kaynaklandığı tezleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Halbuki tarihinde Batı, Doğu toplumları ile ilişkilerinde var olmuş, özelliklerini ve kimliğini kazanmış, bu ilişkileri sürdürmesindeki başarısı ölçüsünde yükselme ve düşüş dönemleri yaşaması yanında, yine bu ilişkilere bağlı olarak kendi sınıflı yapısını ve bu yapıdaki değişiklikleri kazanmıştır.⁷ Bu bakımdan temel özellikleri açısından Batı'nın kendini yine kendisi ile açıklaması söz konusu olamaz.

Meselenin bu boyutları ile değerlendirilmeyip, Batı'nın iç dünyası ve bu yapının bazı ilişki ve özellikleri ile açıklanmak istenmesi belli ilişki ve özelliklerin mutlaklaştırılmasını zorunlu kılmış ve bundan kaynaklanan bilgiler ve çıkarılan sonuçlar geçerliliklerini ve tartışılmamalarını bu mutlaklıktan almışlardır.

Bu ilişki ve bilgilerin mutlaklaştırılması, aynı bilgi ve dayanağı olan ilişkilerin de mutlaklaştırılmasını ve her yerde geçerliliği iddiasını ortaya çıkarmış ve evrensel olarak kabul edilen ilişkilerin her yerde mevcut olması gibi bilgilerin de her zaman geçerli olacağına inanılmış ve bu inanç bir bilimsellik olarak yerleştirilmiştir.⁸

Bu mantık Batı'yı olduğu kadar, bu düşünce tarzını geçerli sayan toplumların bilim çevrelerini belli bir açıklama ve çözüm biçimine mahkûm etmiş ve bilimsel örgütlenmelerin dünya çapında almış olduğu şekle bağlı olarak dönüştürülen ulusal bilimleri bir açmazın içine sokmuştur.

7 Sezer, *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarmı*.

8 Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*.

Bu toplumlarda -bizde olduğu gibi- bilimsel çalışmalar dayanacağı gerçek ilişkilerden yoksun olunca, tasvirle yetinen, kendini kendisiyle sınırlayan ve açıklayan bir hâle dönüşmüştür. Hatta bazı bakımlardan ilişkiler önemli sayılmayıp, gözden saklanınca köklerinden kopmuş sahte bir bilimsellik, ve bunun kalıp ve şemaları öne çıkmıştır. Bir de gerçek ilişkiler yerine olması gereken, öylesi istenen ilişkiler geçince, bilimsel çalışmalar gerçek değil, bu tür ilişkileri sürdürmek üzere yapılmışlar (pseudo-science) ve hangi akla hizmet ettiklerini bilmeden, anlatılan, aktarılan ama toplumun günlük hayat ve gerçekleriyle bağlantısı kurulmamış fakat genel-geçer olduklarına inanılan bilgilerle insanı, toplumu ve çevreyi değiştirmeye başlamışlardır.

Sonuçta rayından çıkmış, çıkarılmış toplumlarda, belli ilişkilerin sürdürülmek zorunda oluşu, toplumun kendi gerçekleri ile bu gerçekliğin yerini alması istenen çarpıtılmış bir gerçekliğin bir arada bulunmasına yol açmıştır.⁹

Ayrıca sürdürülmek istenilen ilişkilere bağlı olarak toplumda karşılığı olmayan kurallar ve gerekleri, gerçekliğin yerini alması bir çarpıklık -yabancılaşma- ve bu çarpıklığa karşı takınılmış tavırlar -ideolojiler- gündeme gelmiştir. Bilim ve bilimsellik burada karşılığı toplumda, toplum ilişkilerinde bulunmayan bir gerçekliği doğrulayan, savunan tanımlar, kurallar ve teklifler bütünü olarak ortaya çıktığı gibi, kendisi de bunlarla sınırlanarak çalışmalarını kayıtlamıştır.

Burada gerçek ilişkiler yerine; olması gereken, ama toplumda karşılığı bulunmayan ilişkiler söz konusu olunca, bunların kendileri yerine kavramları yeterli ve geçerli olmuştur. Bu durum sadece bilim alanında değil demokrasi, parlamento, çok partili düzen, liberalizm gibi bir toplumda kendileri olmazsa olmaz şeklinde değerlendirilen alanlarda da karşımıza çıkmıştır.

En azından toplumumuzdaki, Batılı modele göre oluşturulan ve bu konudaki eksiklikleri giderilmeye çalışılan, bilimsel çerçeve ve kadroların teklif ettiği çözüm yollarıyla toplumun

9 Hilmi Ziya Ülken'in bahsettiği ikilik buradan kaynaklanıyor olsa gerek.

gerçekliğinin uyuşmamış oluşu, Batılı/Batıcı tarzın geçersizliği için en büyük kanıttır.

Toplumda bütün gayretlere ve sağlandığı söylenen bütün ilerlemelere rağmen hâlâ çözümsüz kalan sorunların ve sonuçsuz kalan tartışmaların mevcudiyeti bunu göstermektedir. Bilimsel yönlendirmelerin ışığı altında girilen çözümleme çabalarına rağmen sorunların belli aralıklarla karşımıza çıkışı altta yatan bilimselliğin ve ürünü olan bilgilerin kuşatıcılığına olan inanç ve güveni geçersiz kılmaktadır. Bu konuda sonuç alınmasının zamana bırakıldığı ve bunun için istikrarın gerektiği vurgulansa bile, istikrarın belli konulardaki zorlamalar ve ısrardan başka bir şey olmadığı görülecek, hatta bu yolda ortadan kalktığı söylenen sorunların başka bir kılıkla ve daha kalabalık olarak karşımıza dikilişi üzerinde durulmayacaktır.

Bu durum Batı bilim ve bilimselliğinin bir başka yetersizlik ve geçersizlik biçimini gündeme getirecektir: yanlış genellemeler. Batı bilimselliğinin geçersizliği, kurduğu bağlantıların ve bağlantıları ortaya koyan kuramların kuşatıcı olmamasından kaynaklanan bir başka boyutta ortaya çıkmaktadır. Batı bilimselliğini yönlendiren kuramların Batı'nın dünyaya bakışı kadar dünya ile sürdürmek istediği ilişkilere bağlı olarak, belli sınırlarla donatılmış bağlantılardan yola çıkmasına rağmen bu bağlantıları, elinde tutmak zorunda olduğu ilişkiler gereği mutlak ve genel-geçer sayısı, yanlış genellemelere yol açacaktır.

Belli bir düşünce tarzını da beraberinde getiren bu anlayış, ters bir bilim mantığının yerleşmesine ve elde edilmiş sonuçların yerine getirilmesi halinde-sonuçları neden sayma- olayla ilgili tarihî-toplumsal süreç yaşanmasa bile aynı noktalara gelinebileceği ve aynı toplumsal başarılarla ulaşılabileceği anlayışını tartışmasız geçerli kılmaktadır.

Başka bir deyişle Batı'nın elinde tuttuğu ilişki biçimini de mutlaklaştıran bu anlayış, bu ilişkilere bağlı olarak ortaya konan çözümlerin de geçerli olduğu inancıyla tüm toplumları ilgilendiren yanlış genellemeler ve sonuç çıkarımlarda bulunmaya yol açacaktır.

Bu durum ise Batı bilimselliğinin ve bilim anlayışının ancak belli ön koşulların kabul edilmesiyle ve belli ilişkilere dayalı mekanizmalarla ayakta durabildiğine dikkatimizi çekecektir. Gerçektende bu açıdan konuya yaklaştığımızda, Batı bilimselliğinin geçerlilikten ve kuşatıcılıktan uzak çözümlere sahip olması onun belli bilim örgütleri ve mekanizmalarının desteğinde çözümlerinin geçerliliğini savunabildiğini ve taraftar bulabildiğini gösterecektir.

Science-monde anlayışına yol açan uluslararası bilim kuruluşları, bunların kendi bilim anlayışları çerçevesinde bilimsel çalışmalarını denetlemek istemişleri, en azından haberdar olma çabaları ve bu yönde alınan tedbir ve yapılan girişimler bu durumu açığa çıkarmaktadır.

Kurumlar hatta devletlerarası anlaşmalarla bilgi ve teknoloji transferleri, araştırma geliştirme fonları, yayın ve malzeme yardımları, burslar, kurslar, uluslararası bilimsel toplantı ve kongre davetleri bu sistemin unsurları olarak göze çarpmakta ve Batı bilimselliğinin bir açıdan daha belli desteklere bağlı olarak ayakta durabildiğini gözler önüne sermektedir.

Sonuç Olarak: Ne Yapmamız Lazım?

Batılı bilgi, bilim ve bunların temelinde yer aldığını kabul edebileceğimiz bakış açısı ve bilimselliğin; iddia edildiği gibi, bütün toplumsal sorun ve açmazlar karşısında geçerli olabilecek kapsamlı çözümlere sahip olmadığını, elimizden geldiğince temellendirmeye çalıştık.

Bu yola her şeyden önce sosyal gerçeklerimizi yakalamak, açıklayabilmek ve mümkünse sorunlara çözüm tekliflerinde bulunabilmek kaygısı ile başvurduk. Toplumsal gerçeklik karmaşık, kendini yenileyen, değişen ve değiştirilen, bazı kereler kendisini perdeleyerek saklayabilen bir gerçeklik. Kendisini ele vermediği anlarda, tıpkı başka konularda olduğu gibi kendisini yakalayacak yanlarına, geçmişten kalsa bile bu gün izleyebileceğimiz izlerine yönelebiliyoruz.

Bu izler bir yerde toplum karmaşasının, değişmesinin ve dinamığının daha nesnel yanları gibi görülmektedir. Bilgi konusu da bu şekilde değerlendirilebilir. Toplumsal varlık âleminin dönüştürülmüş bir uzantısı olarak ele alınabilecek bilgi ve zihni ürünler, bir bilimsel araştırmada, var olanın üzerinde çalışılabilecek bir boyuta; kavramlar, mantık süreçleri ve kurulabilecek bağlantı biçimlerine dönüştürüldüğü göz önüne alırsa, bu konuda önemli kolaylıklar sağlayabilir.

Böylece sosyolojik araştırmaların hem varabileceği -toplumu üzerinde çalışılabilecek bir biçime dönüştürmek-, hem de varmak

istediği -toplumun sorunların çözmek için bu bilgileri kullanmak-
yer ve amaçlar olarak bilgilerimiz önem taşımaktadır.

Ama sosyolojik çalışmaların bunu yapabilmesi için elinde
bu dönüştürme ile üzerinde çalışılabilmesi, aktarılabilmesi ve
topluma dönülüp belli çözümlerin teklif edilebilmesi için; bel-
li kuramların, bunlarla ilgili zihnî faaliyet, akıl yürütme bi-
çimlerinin, başka bir deyişle, üzerinde çalışılabilecek bir dön-
üştürmeye izin verecek yollar yanında, bu yolda edinilmiş ge-
çerli veri, daha doğrusu işe yarayacak, kullanılabilecek bilgi-
ler olması gerekir.

Ama ne yazık ki bilgi ve zihnî ürünler alanında da işler ko-
lay yürümüyor. Orada da bir gözden kaçma, saklılık ve hattâ
çarpıklık var. Bu bakımdan bilginin toplum gerçeğinin bir ay-
nası, tam bir yansıması olmadığı açık. Ama sosyolojik çalış-
malarda, başka alanlarda olduğu gibi, bunun üstesinden gel-
mek mümkün.

Asıl güçlük bu yoldaki çalışmaların önünü kapayan, bu yol-
da elde edilmiş, edinilmiş bilgilerin ve bunlarla kazanılmış ba-
kış açılarının varlığından kaynaklanmaktadır. Bu bilgiler, yeri
gelince kendisinden yararlanabilmemiz için kenarda bekle-
miyorlar. Kendilerini belli dayanaklar yardımı ile kabul ettir-
mekteler, baskı yapmaktalar. Belli mekanizmalarla her yere ya-
yılmışlar ve tek çözüm olarak ortaya konmuşlar.

Bu bilginin özellik ve etkinliklerini, daha öncede belirtmeye
çalıştığım gibi, bilimselliğinden kazandığı ileri sürülmekte ve
bunlar kimsenin karşı çıkamayacağı özellikler olarak karşı-
mızda bulunmaktadır. Bu açıdan bilimi, bilimsel çalışmaları
reddetmek mümkün değil. Ama bu çalışmalar kendi başarıları-
na ve varlıklarını kendiliğinden kazanmış değil. Toplum iliş-
kileri ağı içinde belli hedeflere yönlendirilmişler. Bu durum
işin sadece bilimsel boyutları olmadığını, üzerinde durulmak
istenmese bile, bilimselliği aşan boyut ve sonuçları olduğunu
göstermektedir.

Bunlar sosyolojinin alanında olup biten işlerdir. Sosyoloji bu
olup bitenleri, anlatılmak istenilen şekliyle değil, bir toplum ola-

yı olarak incelemek durumundadır. Bu işe de salt bilimsel bir merakla değil, toplum ve sorunlarına çözüm bulabilmek görevi ile bağlandığı için, toplumsal ilişkiler ağını ve buna göre şekillenen gerçekliği bilmek zorundadır. Bunun için belli verileri, çoğu zihne ait olmuş olsalar bile, bu doğrultuda gözden geçirmek, ayıklamak ve sorunların çözümü yolunda birleştirmek zorundadır.

Ortaya çıkan gerçek artık sosyolojinin gerçeğidir. Sorunları anlamak/çözmek yolunda oluşturduğu, iş göreceğini umduğu kendi bilimsel gerçeğidir. Bu sosyolojik bilgiler gerçeği içinde, bilimsellik ancak bir geçerliliğe sahip olması ile hayat bulur, uygulama alanları bulur. Eğer geçerlilikleri yoksa bilimsellik denilen şeyin yeniden inşa edilmesi, yeni baştan oluşturulması gerekmektedir.

İşte çalışmamızın başından beri; toplumumuzun sorunlarını, güçlük ve açmazlarını anlamak ve çözmek için teklifler getirmeye çalışan sosyolojimizin önündeki, ama ona destek değil köstek olan, bilgiler üzerine eğildik. Gerekli sonuçları çıkarabilmek için bütün boyut ve özellikleri ile ele almaya çalıştık.

Bilimsellik kendi başına bir olay değil, bir sonuç çıkartma biçimidir. Uygulandığı alanların sonuç çıkartılacak verilerinin özelliklerine uygun bir yol takip eder. Sonuç çıkarmada da tek ve mutlak bir yol yoktur. Sonuç çıkartılacak verilerin özellikleri kadar, sonuçtan umulan yarar ve çıkarlar da bu biçimi tayin eder. Salt bilime, bilimsel düşünceye bu hâli ile karşı çıkmak mümkün değildir. Ama burada üretilenler, birbirine bağlanarak amaca uygun hale getirilmeye çalışılan bilgi ve veriler bu sınırlar içinde kalmamaktadır. Bir siyasetin, toplumları yönlendirmek, ona egemen olmak isteyen siyasetlerin malzemesi durumuna girip, toplumsal ilişkilerde karşı taraf üzerinde belli etkinlikler sağlamak isteyenlerin dayanağı olan bir toplumsal aygıt biçimini alıyor, bir silaha dönüştüyorlar.

İşte sıkıntımız burada ortaya çıkmaktadır. Ortaya konan bilimselliğin ve elde edilen sonuçlarının tek, mutlak ve kaçınıl-

maz sonuçlar olarak tanıtılması ya da algılanması sıkıntıların kaynağını oluşturmaktadır. Toplum hayatından muhtelif sonuç çıkarma biçimlerinin yanında bilimselliğin -hem de Batılı tarzda bir bilimselliğin- öne çıkarılması ve bu konuda oluşturulan efsane, gerçek ilişki ve sonuçların hangi amaçlar için ortaya konduğunu gözlerden saklamıştır. Çözüm vâdeden bir sonuçlandırma biçiminin çözümsüzlük olarak sürüp gitmesi ve üstelik bu sonuç çıkarma biçiminde hâlâ ısrar edilmesi de ayrıca ilgi çekmektedir.

Gerçektende toplumsal sorunlarımız karşısında geçerli olacağı inancı ile başvurduğumuz Batılı bilgi donanımları, bunlara dayalı akıl yürütme ve sonuç çıkartma biçimleri bütün iyi niyetli gayretlerimize rağmen karşılaştığımız temel sorunların çözümünde yardımcı olamamışlar ve bu konudaki güçlüklerin kaldırılması yolundaki yeni girişimlere rağmen toplum gerçeklerinden ayrı, ama onun üzerinde etkili olmak isteyen kendi başına bir bilişsel ortam meydana getirmişler ve toplum sorunlarına rağmen bu alandaki bilgi ve ürünleri asıl tayin edici bir rol kazanmışlardır.

Bu durumda ne yapmamız lazım? A'dan Z'ye kadar tüm yapıp etmelerimizi, temelinde belli zihni ürünler olduğunu kabul ettiğimiz kalıp ve kurallara göre, üstelik ortak özelliği Batılı olan bir tarza dayalı biçimde -hem de en hayatî sayılabilecek yapıp etmelerimizi- gerçekleştirdiğimize, bu doğrultuda düşündüğümüze ve ayrıca bütün bunlara rağmen sorunlarımızı çözemediğimize göre ne yapmamız lazım?

Acaba bu işlerin baştan beri temellendirmeye çalıştığımız bilgi konusu ile ilgisi yok mu? Vurgulamaya çalıştığımız toplumsal sorun ve açmazlarımızın bilgilerimiz, üstelik edinilmiş olduğunu iddia ettiğimiz Batılı bilgilerle bir ilişkisi olmayıp, bu sorunlar başka bir nedenden mi kaynaklanmaktadır?

Güçlük ve sorunların ilişkilerle ilgili olduğu ve böyle bir temele dayalı olarak ortaya çıktığı düşünülecek olursa, birçok yerde maddî nedenlerden kaynaklandığı kabul edilen toplumsal faaliyetlerin bilgi ile ilgisi önemli görülmeyebilir.

Genellikle bilgi ve toplum bağlantısı çerçevesinde, ama daha çok, her ikisinin de biri diğerinden bağımsız varlık alanlarına sahip olduğu şeklinde değerlendirilmeleri¹, birbirinden bağımsız iki alan arasındaki mümkün veya olmuş etki ya da etkileşimin üzerinde durulma biçimi ve bundan bilgiye kendi başmalık özelliği tanınmasından ötürü, daha çok bilginin doğrudan toplum olayları üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur.

Bizim burada bilgi konusunu ele alırken göz önünde bulundurduğumuz -yukarıda belirtmeye çalıştığımız tarzın daha yaygın olmasına rağmen- bilginin kendi başına varlığı ve topluma etkisi değildir. Çünkü bilgi tek başına, kendi varlığını kendisine borçlu, anlamını kendi iç ilişki ve mekanizmalarından kazanan bir olay değildir. Her ne kadar toplum ilişkilerinden soyutlanmış, bazı yanlarının anlaşılabilmesi için suje-obje ilişkisine indirgenmiş ve ilişkilerinden yalıtılmış haliyle ele alınıp değerlendirilmesi söz konusu ise de, bilginin bu boyutları ile sosyolojik çalışmalarda yeri olmadığı gibi, bu şekilde mutlaklaştırılan bazı ilişki ve yönleriyle kazandırılmış bir kendi başınalığın toplum olayları ile bağlantısı kurulamamaktadır.

Bu şekilde ele alınışı ile soyut, tümel ve mutlak bir biçim alan ve toplumsal nitelik ve kimlikten uzak bir açıklayıcılık özelliği kazanan bilginin bu anlayışa bağlı olarak kullanımı, bilginin Batılılaştırılması, Batılı bir kimlik kazanması şeklinde değerlendirmeye çalıştığımız ve Batı çıkarlarının savunulması için bilgi adına gerekli dayanakları sağlamaya hizmet ederek, bilginin oluşumunu sağlayan gerçek ilişkilerin yerine, gerçeğe bağlantısı olmayan bir tarzın yer almasını sağlamıştır.

Bilginin Batılı bir kimlik kazanmasının altının çizilmesi, onun soyut bir suje-obje ilişkisinden öteye toplumsal dayanaklarının bulunmasının ortaya konması da yeterli değildir. Bunun gibi güçlüklerle karşılaşan toplumların iş görmek zorunda oldukları bilgilerini, kendi açılarından yeniden değerlendirmeleri gerekmektedir. Çünkü toplumsal faaliyetlerimizi düzenlediğimiz

1 Bu konuda Gurvitch'in çalışmalarındaki tarihçelere bakılabilir.

bilgi-eylem modelleri sorunlarımızı çözmemekte, giriş bölümünde belirttiğimiz gibi, toplumda kopukluklara yol açan bir yapılanmayı hazırladıkları gibi kendileri de toplum gerçeklerinden uzak, bağlantısız ve havada kalmaktadırlar.

Bu açıdan ne yapmamız gerektiği konusu bir yanıyla bilgilerimizi yeni baştan temellendirmemizi gerektirmektedir. Diğer yanıyla ise kendi toplum sorunlarımızı çözmek ve aşmak için bilgilerimizi bu yönde değerlendirirken, dikkat çeken bir başka olayı da göz önünde bulundurmamız gerekecektir. Ancak bu şekilde belli sonuçlara varabileceğimizi belirtebileceğimiz bu olay; eleştiregeldiğimiz, sınırlılıkları ve geçersizlikleri üzerinde durduğumuz bu tarzda niçin ısrar edildiği ile ilgilidir.

Bilginin temellendirilmesi yanında, eleştirdiğimiz tarzın sürüp gitmesinin üzerinde durmamız, aynı zamanda bilginin ortaya çıkışının kökeninde yer alan belli toplumsal dayanaklardan ayrı olarak sürüp gitmesini sağlayan başka toplum dayanaklarının da anlaşılmasını sağlayacaktır.

6. Bilgilerimizi Yeni Baştan Temellendirme İhtiyacı

Bu güçlükleri aşabilmemiz için önce bilgi konusunu yeniden temellendirmemiz ve onu gerçek boyutları ve toplumsal eylemimiz içindeki yeri ile değerlendirmemiz lazımdır. İlişkilerinden kanatlanıp kopuvermiş, kendi başınlık özelliği ile ele avuca sığmaz bir hale gelmiş ve bu haliyle her türlü kullanıma açık veya son veren bir biçim alan bilgi ile ilgili meselelerin temellendirilmesi gerekmektedir.

Bunun için ilk elde bilgi nedir? sorusunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bilginin oluşumundaki koşulların sosyolojik açıdan değerlendirilmesi bizi bilgi ile ilgili her türlü tezahürün olur olmaz kullanımını ortadan kaldıracak bir yere getirecek ve bilgi konusundaki belirsizliklerin ve bunların yol açtığı kullanımları önleyecek imkânlar ortaya koyacaktır.

Bilginin kendiliğinden ortaya çıkmış kendi başına bir varlık ve özellik taşımadığı göz önüne alınırsa, bilginin ortaya çıkış koşulları önem kazanmaktadır. Bilginin ortaya çıkış koşulları toplum düzeyinde yürütülen faaliyetlerle ilgili olduğu için - bireysel ya da dışlaşmamış bilgi şu anda bizim için bir gösterge olamadığı için- bilgi kadar bilginin toplumla olan ilişkisi, başka bir deyişle köken birliği üzerinde durmamız gerekmektedir.

Bilgilerimizin [toplumla olan bağlantısı çerçevesinde] kazandığı boyutlar, gelişme ve farklılaşması da açıklanması ge-

reken yönler olarak karşımızda bulunmaktadır. Bilginin ortaya çıkışı kadar gelişme ve farklılaşması yanında kazandığı kimlik de kendiliğinden olmadığı için bilgi-toplum bağlantısının bu çerçevede ve bu açılardan değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bilgi toplum bağlantısı sadece bilginin toplumsal ilişkilerle olan sıkı bağlantısı yanında bilginin toplumlar arası ilişkiler çerçevesinde farklı toplum yapıları ve ilişkilerine bağlı olarak almış olduğu boyut ve biçimler de önem kazanmaktadır. Bu çerçevede tıpkı karşılaşılan sorunları çözmede toplumların oluşturdukları örgütlenme farklılıkları gibi bilgi ile ilgili kazanılan özelliklerin toplumlar arası farklılıklar gösterdiği bilinmektedir.

Bu özellikleri gösterebilmenin, en geniş boyutta değerlendirilmenin imkânı bilgi ürünlerinin Doğu ve Batı toplumlarında kazandığı özellikler çerçevesinde mümkün olabildiğini görmekteyiz. Doğu ve Batı ayrımı toplumların farklı örgütlenme biçimleri içinde farklı ilişkilerden kaynaklanan ve değişik çıkar ve ilişkilere dayalı bir tarih oluşturmaları esasına dayanmaktadır. Bu sürece bağlı olarak farklı veya ortak olarak gerçekleşen ilişkilerin ayrı özellikteki bilgi ürünleri yaratmaları bizi bilginin kendi başına olmadığını gösteren kanıtlardan biri olacaktır.

Bilgi konusunu bu boyutları içinde değerlendirmek istememiz, onun tek başına bir anlam ve varlık taşımadığını göstermekle kalmayacak, sorunlarımız karşısında da çözüm imkânları taşıyabilmesi için bu boyutlarda ele almamız gerektiğini de gösterecektir. Bilgi konusunun toplumla bağlantısı en başından beri üzerinde durulan bir konu olmakla birlikte bu bağlantının ele alınış ve açıklanış biçimleri yanında meselenin toplumlar arası ilişkileri de kapsayacak bir biçimde ve gerçek toplum ilişkilerinden kalkan bir temelde ele alınması [başka bir deyişle Doğu-Batı ilişkileri eksenine oturtulması] bizi daha geçerli ve kapsamlı sonuçlara götürecektir.

Bilgi konusuna sorunlarımızın çözümsüz kalması çerçevesinde yaklaşıp edinilmiş bilgilerimizi tartışmaya açmak istediğimize göre, burada bizim izlememiz gereken yol bilgidan beklediğimiz çözümler çerçevesinde meseleye yaklaşmak olacaktır. Mevcut so-

runların çözümü eldeki bilgiler çerçevesinde mümkün olamayacağına göre acaba yeni bilgiler edinmemiz mi söz konusudur?

Ama ne var ki binlerce yıllık bir birikimi olan mevcut bilgiler âlemini tümüyle reddetmek mümkün olmayacağına göre [bunları tümüyle yok farz edip yerlerine yeni bilgiler üretmek mümkün olmayacağına göre] yapmamız gereken mevcut bilgileri var olan sorunlar çerçevesinde yeniden düzenlemek, aralarında aradığımız çözümler ve çıkarlarımız doğrultusunda yeni ve geçerli bağlantılar aramak olmalıdır. Bu durumda mesele *yeni bağlantılar kurmak* olarak gözükmektedir.

Yeni bağlantılar kurmak ilk elde çalışmamızın çıkış noktasını oluşturan sorunları çözme açısından önemli kolaylıklar sağlayacaktır. Çıkış noktamızda sorunlarımızı anlamamızda ve bunları çözme yolunda güçlüklerimiz bulunduğu ve bunların edinilmiş bilgilerden kaynaklandığını belirtmiştik.

Edinilmiş bilgilerimiz belli zorunlu bağlantılar içermekte veya değerlendirme amaçlı belli bağlantılar kurmayı teklif etmektedir. Ortaya çıkış ve gelişmesi meselesinde; bilginin, karşılaşılan sorunlar çerçevesinde eldeki im-kânların yeni koşullara göre yeniden değerlendirilmesi, özellikle bu değerlendirme sırasında mevcut veriler arasında, sorunları ortadan kaldırmak yolunda yeni bağlantılar kurulmasına ve sorunlar karşısında başarılı olan bağlantı biçimlerine göre, geçerli bilgiler olarak belirdiğini görmüştük.¹

Bilgi ve toplumdaki başarılar sorun ve açmazları çözmek doğrultusunda kurulan doğru ve geçerli bağlantılar çerçevesinde oluşmaktadır. Bu doğrultuda doğrudan ilişkilerle çözülemeyen sorunların bilgi ve toplum çerçevesinde çözüldükleri üzerinde durulmuştu. Bu bakımdan bilgi ve toplumun güçlükleri konusu ilk elde sorunların çözülebildiği biçimler çerçevesinde ele alınacaktır. Şayet çözümsüz kalan sorunlar varsa bunların da gerek bilgi katında gerekse toplum kesimleri ve toplumsal ilişkiler katında farklı tezahürleri olacağı açıktır.

1 Korkut Tuna, "Bilgi, Toplum ve İthal Bilgi Üzerine I," *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 2. Sayı, 1991.

O halde mevcut sorunlar ve arayışlar çerçevesinde gerçekleştirilmek istenilen çözümler ve aranılan çıkış yolları bu doğrultuda kurulacak yeni ve farklı bağlantı kurma biçimlerinde ortaya çıkacaktır. Şayet mevcut bağlantı biçimleri ve getirilen, denenen bağlantı şekilleri bir çözümsüzlükle karşı karşıya ise o zaman bunun bilgi ve toplum katlarında ortaya koyacağı farklı tezahürler ele alınabilir.

Bu durumda kurulması, aranması gereken yeni ve farklı bağlantı kurma biçimleri olacaktır. Toplumumuzu açıklamada ve sorunlara çözüm bulmada karşılaşılan güçlük ve açmazlar, belli tekrar ve tikanıklıklar bu yeni bağlantı kurma biçimleri ile aşılmalıdır. Böylelikle toplum hayatında ortaya çıkan [belli nedenlerden kaynaklandığını varsaydığımız ama özellikle yanlış bağlantıların yol açtığı] kopukluklar kadar çözümsüz kalan meseleler de çözüme kavuşturulma imkânı bulacaktır.

Böylelikle çözümsüz kalan, açıklamasız kalan toplum olayları yanında mevcut bağlantı biçimlerinin ortaya koyduğu bilgilerin tüm toplum kesimlerini kuşatamaması gibi durumlar da ortadan kalkacaktır. Edinilmiş bilgiler çerçevesinde ve onlar aracılığı ile gerçekleştirilen bağlantı kurma biçimlerinin ortaya koyduğu çözümsüzlükler yanında sınırlı geçerliliklere bağlı olarak karşılaştığımız sınırlı bilgiler yeni bağlantı kurma biçimleriyle ortadan kalkacaktır.

Bilgilerimizi yeni baştan temellendirme ihtiyacı, mevcut birikimin sorunlar, ihtiyaçlar ve arayışlar çerçevesinde yeni bağlantılar kurmayı gerektireceğinden ilk elde toplumsal ve tarihi özelliklerimizin yeni baştan değerlendirmeye tutmamız, işe bu tarihi bağlantıları doğru ve geçerli olarak kurmakla başlamamız gerekmektedir.

A. Bilgi Nedir? Nasıl Temellendirilmelidir?

Bilginin toplumla olan yakın ilişkisi ve bağlantısını göstermek için insanın yapıp etmeleri ve ortaya koyduğu başarıları ile bağlantısı göz önüne alırsa bilginin eylemle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Bilgi insanın toplumsal eyleminde or-

taya çıkmaktadır. İnsan toplumsal eylemi ile dünyayı değiştirip kendine göreleştiriyor. Bu açıdan ele alındığı zaman bilginin varlık koşulları insanın yapıp etmeleri çerçevesinde oluşmaktadır. Varlığını sürdürebilmesi için insanın çevresiyle (doğa, toplum) gerçekleştirdiği kaçınılmaz ilişkiler vardır. Bu açıdan değerlendirildiği zaman bilgi bir eylem biçimidir, bir eyleme bağlı olarak ortaya çıkar.

İnsanın çevresi ile mücadelesini diğer insanlarla birlikte (örgütlü bir biçimde) daha etkili olarak sürdürebilmesi onun diğer bireylerle etkileşebildiğini de göstermektedir. Başka bir deyişle insanın kendisinin de tür olarak içinde yer aldığı çevresi ile olan mücadelesini diğer insanlarla birlikte oluşturduğu örgütlü bir birlik içinde gerçekleştirebilmesi, etkileşebilmesini şart koşmaktadır. Bunun yanında insanın dışında var olan her şeyin insanın kullanabileceği ve aktarabileceği bir nitelik kazanmasının zihnî tutamlara dönüşmesi ile mümkün olduğunu kabul edebiliriz.

Yalnız burada gerçekliğin zihnî tutamlara dönüştürülmesinin, bireyin çevresi ile kurduğu doğrudan ilişki biçimi ve bu çerçevede ortaya çıkan etkileşimden ayrı olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bireyin çevresi ile doğrudan kurduğu ilişki ve ortaya çıkan zihnî hal belki etkileşimin temelini oluşturacak imkân ve dayanakları ortaya koymaktadır ama doğrudan ilişki biçimi bir aktarımı gerektirmediği için bilgi ve ilişkiye bağlı bir etkileşim biçimi doğmamaktadır. Bu bakımdan şayet bir etkileşimden ve bunun ortaya koyacağı gelişmelerden söz edilecekse, bunun bireyin doğrudan ilişkileriyle çözümeceği bir biçimden kaynaklanması gerekir.

Bu süreç içinde toplum ve doğadaki, kısaca insanın çevresindeki, her türlü olay ve varlıkla var olan veya kurabildiği ilişkilerini, bağlantılarını, yapıp ettiklerini zihnine (bilincine) taşıması sonucu aynı veya benzer eylemlerde bulunması, bunları başkalarına da aktarabilmesi, var olanı gerektiğinde maddî, gerektiğinde zihnî boyutları ile değerlendirebilmesi, saklayabilmesi ve gerekli sonuçları çıkarıp kullanabilmesi bilginin mümkün tanımlarından biri olsa gerektir.

Burada insanın dışında bulunan bir gerçekliğin -insanın kendisi de dahil- anlık, intellekt, bilinç yardımı ile saklanabilmesi, aktarılabilmesi, bazı zihnî işlemlerle kendi içinde işlenebilmesi insanlar arasında ortak bir alanın yaratıldığını göstermektedir.

İşte insanın bu toplumsal eylemi, yâni toplumsal varlığını korumak ve devam ettirebilmek yönündeki ilişkileri bilgi konusunun temellendirilmesinde önemli bir yaklaşım biçimi olmaktadır. Bu çerçevede ele aldığımız zaman *bilgi, insanlığın ve toplumun başlangıcından günümüze kadar her aşama ve her durumda, her koşul ve ilişkide karşılaşacağımız toplumsal bir özellik olarak karşımızda bulunmaktadır. Belki de insanın bu temel faaliyeti olmaksızın kendisinin ve toplumunun var olması düşünülemezdi.*

Bilgi ile toplumun bir arada olmasını göz önünde bulundurulduğunda *bilgi toplumun her kesiminin, her bireyinin bir ürünü, payına ve ölçüsüne göre katıldığı toplumsal bir faaliyeti olduğuna göre, bu çerçevede yapılacak çalışmaların toplumun karmaşık, ele gelmez yanlarını anlamamıza yardım etmesi yanında; dünyine, geçmişine ait özelliklerini, durumunu, geçirdiği değişiklikleri, kazanılan kimliği kadar çatışmalarını ve gerginliklerini de anlamamıza yardımcı olacağını kabul edebiliriz.*

Ayrıca toplumun temel özellikleri yanında karşılaşılan sorun ve açmazların anlaşılması, açıklanabilmesi ve asıl amaç olan çözümlerinin bulunabilmesi de toplum ve bilgisi arasında var olan ilişki ve bağlantıların yakalanmasına izin verecektir.

Bu bağlantıları kurabilmemiz, *daha doğrusu bu çerçevede iş görebilmemiz için önce toplumun bilgisinin oluşma biçimini ve bu doğrultuda toplumun ne gibi özelliklere, değişimlere, hangi faaliyet ve başarılar sonucunda vardığını ele almamız gerekecektir.*

Bilgi ve toplum bağlantısını açıklığa kavuşturabilmek için bunların tek başlarına ve tarihsiz bir biçimde -öncesi sonrası yokmuş gibi- ele alınmaması gerektiğini belirtmiştik. Burada bir çıkış, bir başlangıç noktası olarak gerek bilgi, gerekse toplumun insanın eylemi çerçevesinde ele alınması gerektiğini söyleyebiliriz. Bu şekilde her iki varlık sahasının birbirinden bağımsız ve kendi başlarına değil, bir arada olmalarını daha iyi anlamak mümkün olabilecektir.

rada birey olarak, topluluk olarak gerçekleştirdiği ilişkiler yetersiz ve geçersizdir- yeni bilgi arayışları, yeni ilişkiler gerekecektir. Ama burada aranan yeni bilgilerin yine o toplumun ilişkilerinde, sorunlarını çözmek yolundaki girişimlerinden kaynaklanması gerekmektedir. Çünkü bu açıdan bilgi, içinde yer aldığı, ortaya çıkmasını sağlayan ilişki biçimine sıkı sıkıya bağlı olup, geçerliliği onun tarafından kayıtlanmaktadır.

Ana hatları ile belirlemeye çalıştığımız bu tutum bilgi ve toplum dahil olmak üzere insanın başarılarının kendi başına olmadığını, onların belli nedenler sonucu girilen ilişkilerin ürünü olduğunu vurgulamayı amaçlamaktadır. Yine aynı şekilde toplumun ve bilginin bu başlangıç aşamasında biri birine sıkı sıkıya bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bakımdan araştırma konumuz olan bilgi konusunu; insanın belirli yetenek ve özellikleri çerçevesinde tarihten ve toplum ilişkilerinden bağımsızlaşmış bir biçimde değil, tarihî gelişme içinde ve toplumsal yaşayışı ile birlikte ele almak gerekmektedir.

Burada üzerinde durmamız gereken bireysel ve toplumsal sorunların doğrudan ilişkilerle çözülüp çözülmemesidir. Her ne kadar başlangıçta doğrudan ilişkiler bireysel boyutu gösterse de sorunların doğrudan ilişkilerle çözülemeyecek bir duruma gelmesi bireylerin başka bireylerle ortaklaşa yürütecekleri, toplum kesimlerinin ise farklı eylemlere, yeni toplumsal ilişkilere yönlendiği görülmektedir.

Bu çerçevede toplum ilişkilerinde bireyler arasında yeni ve farklı örgütlenmeler geçerli olacak, bu durum da bilgiler arasında yeni ve farklı bağlantı kurma biçimlerine veya yeni ve farklı bilgilere karşılık olacaktır.

İlişkilerin toplumu ilgilendiren boyutunda ise doğrudan ilişkiler toplumun, kazanmış olduğu boyut ve kimlik çerçevesinde kendi içinde ve özellikle diğer toplumlarla sürdürdüğü ilişkilerde geçerli olan siyasetlerin eski başarı ve imkânları sağlamadığı ortamlarda, sürdürülen ilişki biçiminin toplumun sorunlarını çözemediği durumlarda yeni ilişki ve bilgi türlerine ihtiyaç duyulacaktır.

Bu durum her şeyden önce mevcut ilişki biçiminin aşılması gerektiğini gösterir. Böyle zamanlarda toplumlar yeni ilişki biçimlerinin arayışı içinde olurlar. Bunları sağlayacak siyasetler gündeme gelir. Bu arayışlar yeni ilişki biçimlerini, yeni siyasetleri ve tabii yeni bilgileri şart koşar.

Ancak bu şekilde ele alındığı zaman insanın toplumsal başarılmasını ve aşamalarını anlamamız ve bu dönemleri mevcut sorun ve açmazları veya bu yolda üretilen çözümleri ile bir yere oturtmamız mümkün olabilir. Ve insanların önünde bulunan tikanıklıkları çözmeye yolunda kullanabileceği imkânlar sayesinde gerçekleştirdiği çabalarla toplum ve bilgi konusunu açıklama imkânına kavuşabiliriz.

Çünkü ne toplum ne de bilgi başlangıç aşamasında bir önceliğe ya da kendi başmalığa sahip gözükmemektedir. Her ikisi de insanın belli doğrultudaki çaba ve ilişkileri sonucu oluşmuşlardır.

Buraya kadar olan açıklamalarımızda bilginin ve toplumun ortaya çıkışını geçerli bir biçimde ele almamızı, gerek bilgide gerekse toplumlarda karşılaşılan farklılaşmaları sağlayacak bir dayanak bulmuş oluyoruz: Bireylerin ve topluluk veya toplumların karşılaştıkları güçlükleri çözmek için giriştikleri ilişkilerde sorunların her seferinde doğrudan ilişkilerle çözülüp çözülmemesi.²

Doğrudan ilişkiler yaklaşımı daha çok bireysel bir tutumu veya bireyler arası ilişkileri gündeme getirmekle birlikte toplum ilişkilerinin karmaşıklaştığı ortamlarda ve bilginin toplumda geçerlilik kazanmasında mevcut ilişkilerin sürdürülme biçimi, başka bilgi bağlantılarına gerek duyurmadığı için bir doğrudan ilişki biçimi olarak kendini göstermektedir. Bu şekilde yürüyen bilgi/ilişki bağlantısı yeterli olamadığı ortamlarda sözünü ettiğimiz doğrudan (mevcut) ilişkilerle çözülememe durumu ortaya çıkmakta ve başka bilgi/bağlantı biçimlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Burada şu soru ortaya çıkmaktadır: Bilginin toplum sorunları ile yakın ilgisi göz önüne alındığında ve çözümle ilişkisi çerçevesinde değerlendirildiğinde acaba yerli bilgilerde ortaya çı-

2 Tuna, "Bilgi, Toplum ve İthal Bilgi Üzerine I".

kan geçersizlikler ve çözümsüzlükler mi farklı bir bilgi türünü -Batılı bilgiyi- zorunlu kılmıştır?

Toplumlar arası ilişkilerin günümüzde aldığı biçim ve bu biçimin anlatılış, hatta temelde yatan siyaset ve çıkarların varlığına rağmen bunların bilinir bilinmez savunulma biçimi bu durumu kaçınılmaz gibi algılamamıza yol açmaktadır. Buna kısaca değinmeye çalıştığımız bilgi yayma yol ve biçimleri de eklenirse yapılacak bir şey yok havası egemen olmaktadır.

Ama bilgi mutlak değil. "bilgi" olarak bir bilgi mevcut değil. Bilgi bir yere yapışık. Bu bakımdan bilginin toplumla bağlantı biçimi mutlak ve evrensel değil. Bunun için ileri sürdüğümüz geçersizlikler de bu bağlantı çerçevesinde araştırılmalıdır. Bilginin toplum ilişkilerinde gerek doğrudan olsun, gerek doğrudan olmasın, karşılaşılan güçlük ve sorunlara çözüm bulmak yolunda yürütülen bir toplum faaliyeti, bir eylem biçimi olması onu bir yanıyla topluma yapışık kılmaktadır.

Bütün bunlara rağmen elimizdeki bilgilerle, edinilmiş bilimsellik ölçütlerine bağlı olarak, yanlış genellemelerden yola çıkarak bu yolda sonuçlar alınmak istenmesi dikkat çekmektedir. Batı'nın kendi özelliklerini ve ilişkilerini esas almasından kaynaklanan bilimselliği, yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi, bizim açımızdan sınırlı ilişkileri mutlaklaştırmamasından kaynaklanan sınırlı veya kendi başına bir bilimsellik olarak belirlemektedir.

Bizim olaylar ve sorunlar karşısındaki düşünme ve eylem biçimimizi de tayin eden bu bilimselliğin ölçütleri, bizim de bilimsellik açısından aynı güçlüklerle karşılaşmamıza yol açmıştır. Bir bilimsel çalışmada en azından başlangıç aşamasındaki kuramsal çerçeve ve buna bağlı olarak ulaşmak istediğimiz sonuçların yetersizliği, bizim geçerli çözümlere ulaşmamızı engellemektedir.

Aynı tarihî-toplumsal koşulların olduğunu kabul ederek bu koşulların tanımlanması ile oluşturulan bilimsel çerçeve, bizim de aynı özelliklere sahip olduğumuz veya öyle yapmamız gerektiği ile işe başlamaktadır.

Bu benzerlikle/benzetmelerle bir ilişkiler sürecine katılabileceğimiz ya da katıldığımız belirtilirken, bu yolda ortaya çıkan ve oluşturulan her aşama ve durumda yanlış genellemeler zinciri ile karşılaşmaktadır.

En azından iki kişi arasındaki konuşmadan başlayarak bir radyo, televizyon programına kadar, bir ders çerçevesinde anlatılanlardan kitaplarda yazılanlara kadar; ele alınan sorunlar, gösterilen örnekler ve getirilen çözüm teklifleriyle ilgili olarak yapılan genellemelerde içine düşülen yanlışlığın her aşamadaki ve ilişkideki toplum kesimlerinde -özellikle bilgi ile ilgili olanlarda- yaygın bir biçimde mevcut olduğu gözlenmektedir.

Bu durum Batı bilimselliğine ve Batı kuramlarına göre mutlak ve evrensel olarak ortaya konan genellemelerden ve buna bağlı olarak kurulan bağlantı biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu genellemelerde belli koşulların ve özelliklerin mutlak olduğu ve bunların her yerde bulunduğu varsayımı yanında, önceki bölümlerde de belirtmeye çalıştığımız gibi, ortaya konan bilimsel çerçevenin kendi koşulları dışında -denemedi, acaba kuşkusu duyulmadan- geçerlik kazanabileceği inancına dayanmaktadır.

Bu bilimsellik anlayışı sonucu, hangi konu olursa olsun, elimizi atacağımız her kitap, ele alacağımız bir dönem veya farklı mekândaki herhangi bir olay; bize belli biçimde ispatlanması gereken meselelerde, aranan ve yeterli kanıtı getirebilmektedir. Sanki bilimsel çalışmalar havada uçan bilgileri toplayıp içine doldurduğumuz bohçalara benzemektedir.

Bu çalışma tarzında kimse olayın ortaya çıkış koşulları ve ilişkisi biçimine bağlı olarak kazandığı özellik, sınır ve boyutlar ile ortaya konacak sonuçların hangi akla hizmet edeceği üzerinde tam durmadan bu konuda ortada uçuşan ve her işte kullanılacak bilgi balonları peşinde koşmaya ve derlemeye başlamaktadırlar. Hatta bazı koşullarda önce başlanan derleme faaliyetlerine uygun bir teorik çerçeve sonradan da hazırlanabilmektedir. Batı bilimselliğinin ön gördüğü koşullarda ve temalarda kurulacak bağlantılar zaten önceden mevcut olduğuna göre böyle bir tersine çalışma da yadırganmamaktadır.

Böylelikle Batı bilimselliğinin ortaya koyduğu, ön gördüğü bağlantı kurma biçimlerine göre oluşan açıklayıcı kalıpların içi, bizim malzememiz ile doldurularak, sonuçta hem bir bilimsel çalışma yapılmakta, hem de -yerine göre- bizim Batıca tüm toplumlar için öngörülen özelliklere uyup uymadığımız ortaya konmuş olamamaktadır.

Ayrıca, yukarıda değindiğimiz gibi, kendi toplum özellik ve verilerinden yola çıkarak bunlar arasında bağlantı kurulduğunda, kendi toplumsal çerçevemizde iş görmemize rağmen, kurulan bağlantılar ve çıkarılan veya çıkarılacak sonuçların; meselenin tarihteki ve günümüzdeki boyutlarından, toplum çıkarlarımız ve dünya ilişkilerinden habersiz olduğu ve araştırma yapanın Türk olmasından başka bir belirtisi olmadığı gibi, Türk toplumundan çok genel bir akla, adetâ başka toplumların çıkarını kollayan bir akla hizmet ettiği görülmektedir.

Sadece sosyal bilim alanlarında değil, Üniversitelerin teknik ve teorik dallarında yapılanlar -üç aşağı beş yukarı- bu şekilde cereyan etmektedir. Araştırılacak sorunlar, uygulanacak teknikler -domatesin tohumu bile- Batılıdır, Batı anlayış ve modelleri tarafından tayin edilmişlerdir. Üzümler, karpuzlar, portakallar Batı ülkelerindeki türlerle özdeşleştikleri gibi bazılarının isimleri bile Batılılaşmıştır.³

Bu topyekûn Batılılaşmanın yol açtığı dünyaya bakış, olayları değerlendirişimiz ve sonuç çıkarımımızın altında Batı bilimselliğinin yaydığı genelleme biçimi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan veya asıl önemli olduğu kabul edilen olaylar arasında kurulan bağlantılar yatmaktadır. Bu bağlantı biçimleri tıpkı bir yatırım projesi, bir teknik uygulamanın seçiminde olduğu gibi içte ve dışta teşvik görmektedir. İşte bütün bunlar topluma rağmen toplum dışında, toplum üstü bir bilimselliğin oluşmasına yol açmaktadır.

Toplumsal bütün yanlışlamalarına rağmen bazı şeylerin öyle olduğu veya olması gerektiği konusunda uzun zaman ısrar ve

3 Vaşington karpuzu ve portakalları yanında ... testi veya uygulaması gibi.

inat edilmiş, her şeyde olduğu gibi toplum olayları arasında bir fark olmadığı, üstelik bizim de Batı gibi aynı tarihî sürecin içinde hatta başlangıcında yer alıp, üstelik uygarlığı başlatan bir ırk olduğumuz üzerinde durulmuştur. (tarih tezlerimiz)

Neticede sadece belli açıdan geçerliliği yakalanabilecek olaylar değil, kendi toplumumuzun birçok özelliği bu çerçevede kurulan bağlantılarla ve oluşturulmuş kalıplara uygunluğu ölçüsünde açıklanmak istenmiştir.

Günümüze gelince bu tür ısrarların ortadan kalkmasına rağmen, olaylar ve veriler arasında belli bir bağlantı kurma biçiminin yerleştiği görülmektedir. Başka bir deyişle Batılı bilimsellik her alana yerleşmiş bulunmakta ve ortaya koyduğu kuralların yarattığı mantığa göre sonuçlar çıkartılmaktadır. İşte edinilmiş bilgilerin geçersizlikleri burada ortaya çıkmaktadır.

Bu durumda yapılacak iş yeni bir bilimsellik anlayışı ile olaylar, veriler arasında doğru ve geçerli bağlantıları Türk toplumunun arayış ve çıkarları doğrultusunda kurabilmektir. Bu da toplumun içinde yer aldığı ilişkilerden, hangi alanda olursa olsun, Türk toplumunun dünya içindeki konum ve ilişkileri doğrultusundaki çıkar ve arayışlarına uygun bağlantılar kurabilmeyi gerektirmektedir.

B. Batılı Tarz Niçin Sürdürülüyor?

Çalışmamız, boyunca edinilmiş olarak değerlendirdiğimiz bilgilerin ortaya çıkış koşulları ve dayanakları ve geçerlilikleri üzerinde durduk. Bu bilgilerin Batılı bir nitelik ve kimlik kazanmasını elden geldiğince temellendirmeye ve bu açıdan değerlendirmeye çalıştık. Bilgiler edinilmiş bilgiler olarak bizim dışımızda, bizimle ilgisi olmayan bir özellik göstermediği gibi, doğrudan ve en hayati konularımız bakımından bizimle çok yakın ve doğrudan ilişki içindedir. Bu bakımdan edinilmiş bilgilerin Batılı bir nitelik ve kimlik kazanması ve bizim açımızdan, belli sınırlılık ve geçersizlikler taşımasını bu iki noktadan temellendirmeye ve gerekli sonuçlar çıkartmaya çalıştık.

Bunlardan birincisi olarak ele aldığımız Batılı bilginin neredeyse efsanevî özelliklere sahip olarak her sorunu ve güçlüğü çözecek bir biçimde adeta sihirli bir anahtar olmadığını, bu inanca kendisini kaptırmış ama sorunlarını bu yoldaki bütün çaba ve iyi niyetine rağmen çözememiş bir toplum olarak, göstermeye çalıştık.

Bu durum Batı bilimselliğinin dayandığı temelleri ve buna bağlı olarak beliren örtük kuramı gözden geçirmemize yol açmış ve bu temeller üzerinde inşa edilen bilginin, tüm egemenlik ilişkileri ve uluslararası bilimsel örgütlenmelerin desteğine rağmen belli sınırlılıklar taşıdığı görüşümüz pekişmiştir.

Bu durum Batı bilimselliğinin teorik dayanakları olarak olaylar arasında bağlantı kurma biçiminin eleştirisine bizi sevk etmiştir. Bu teorik temel ele alındığı zaman, belli bağlantılar kurularak sonuçlar alınmasında, ortaya çıkan sınırlılığın ve bunun yol açtığı geçersizliklerin, kurulan bağlantı biçiminden ve bunun temelinde yer alan kuram ve öncüllerin sınırlılığından kaynaklandığı dikkat çekmektedir.

Bununla birlikte, Batı bilimselliğinin temelinde yer alan kuram ve bunun öncüllerinin sınırlılığı Batı dünyasının belirli sonuçlara ulaşmasını engellememiştir. Bu durum Batı'nın ulaştığı sonuçların ileri sürüldüğü gibi salt bilimden, bilimsellikten kaynaklanmadığını göstermektedir. Buradan aynı teorik çerçevenin temellendirdiği ve Batı için belli geçerlilikleri olan bilgilerin ortaya koyduğu ürün ya da sonuçların Batı dışı alan ve ilişkilerde kullanılmak istenmesinin aynı sonuçlar doğurmadığı, bu bilimsellikte ulaşılacak sonuçlar veya aktarılan bilgilerin o toplumdaki sorunları ortadan kaldırmadığı, belli sorunların kemikleşmiş bir biçimde sürüp gitmesinden de anlaşılmaktadır.

Batı toplumlarında da aynı çözümsüzlüklerle karşılaşılmasına rağmen Batı düşünce tarzının ve modelinin, konumuz açısından bilimselliğinin, işaret etmeye çalıştığımız bütün sınırlılıklarına rağmen, hem Batı'da hem de toplumumuzda sürdürülmek istendiği görülmektedir. Acaba bu tarzın sürdürülmek istenmesinin ne amacı olabilir? Tarafların bu tutumlarından ne gibi çıkarları, beklentileri bulunmaktadır?

Herhalde -biz de dâhil- işin içinde yer alan tarafların, bu şartlar yazılıncaya kadar durumun farkında olmadıkları iddia edilemez. O halde bilinen veya az bir çaba ile bilinebilecek bu durumun -bütün yüceltmelere rağmen- sınırlılıkları ve geçersizleri ortada iken ısrarın nedenleri ne olabilir? Kapımızı bir türlü açamadığımız bir anahtarda niçin ısrar ediyor, kilide uygun bir anahtar yerine anahtara uyacak bir kilit değişikliğine gidiyor hatta kapımızı tümünden değiştirmeye kalkıyoruz?

Bütün bunları ancak genel bir dünya siyaseti içinde değerlendirmemiz ve anlamlandırmamız söz konusu olabilir. Günümüz Batı egemenliği ve buna bağlı çıkarları belli ilişkilere dayandığı gibi bunların sürdürülmesini gerektirmektedir. Sürdürülmesi gereken ilişkiler egemenlik biçimini taşımadığı zaman Batı dünyasının tıkanıdığı göz önüne alınırsa, Batı'nın belli ilişkileri denetlemesi ve denetlediği bu ilişkileri belli bir biçimde doğrulaması lazımdır.

Batı'nın kendi dışındaki toplumlarla -özellikle Doğu toplumlarını sürdürmek zorunda olduğu bu ilişkiler onun varoluş koşullarını da tayin etmiştir. Bu çerçevede oluşan Batı toplum yapısı bu ilişkilere bağlı olarak sınıflı bir yapı olarak belirmiş ve bu yapı Batı'nın varlık şartı olarak sürdürmek zorunda olduğu ilişkilerin dahi, tüm toplumu kuşatacak çözümler içermediğini, ancak ilişkileri elinde tutan veya sürdürülmesine yarayan belli kesimlerin çıkarlarını gözetebildiğini bize göstermektedir.

Tüm kesimleri kuşatacak kapsamda bir çözüm getiremeyen bu yapının sürmesi belli bir biçimde yönlendirilmiş dünya ilişkilerinin sürmesine bağlı olduğu için bu ilişkileri doğrulayacak ve bu ilişkilerle birlikte Batı toplum yapısının aldığı biçimin kaçınılmazlığını vurgulayacak bir teorik çerçeveye ve bunun gereklerini gerçekleştirecek bilimsellik anlayışına ihtiyaç duyulmuştur.

Bu teorik çerçeve ve bilimsellik anlayışı dünya tarihinin Batı'nın aldığı biçime göre yol aldığı ve bu yolda kaçınılmaz biçimde belli aşamalardan geçilmesi gerektiği şeklinde açıklanmasını gerektirmiştir. Bu yolda ortaya konan açıklamalar sadece

mevcut düzenin devamlılığını savunmakla kalmamış, yeni bir düzen arayışlarını da engellediği için, Batı'nın ulaştığı aşama bir uygarlık zirvesi olarak tüm toplumların ulaşmaları gereken bir hedef olarak kalmıştır. Böylelikle dünya tarihinin hedef ve aşamaları da kaçınılmaz olmuştur.

Bu hedef ve doğrultuda, toplumlar Batı gibi uygar olmak istiyorlarsa, aynı yollardan geçmeli ve Batı'nın örnekliğinde ve tabii önderliğinde gerekli işleri yapıp, dönüşümleri sağlamalıdır. Toplumlar da özde o kadar farklılık göstermedikleri için dönüşümler o kadar zor ve imkânsız olmayacaktır.

Bu anlayışın yerleşmesi ve bilimsel bir biçim alması, hem Batı'nın başka çözümler aramamasını ve eldeki çözümün Batı için geçerli olduğunu -sosyalist bloğun çöküşü ve duvarların yıkılması bunu gösteriyor-, hem de Batı dışı ülkelerin başka yollar aramamaları gerektiğini -çünkü Batı ilişkilerin denetimini elinden kaçırabilir- ortaya koymaktadır.

Bizim açımızdan geçerliliği ve sınırlılığı belli olan bilimselliğin ve örtüsünün sıyrıldığında ortaya çıkan bu ilişkilerin doğrulanmasını sağlayan bu tarzda niçin ısrar ettiğimiz üzerinde duracak olursak; önce bilim ve uygarlık adına vaat edilen bu yeryüzü cennetine bu yolda ulaşabileceğimize inandığımızı söyleyebiliriz.

Sonra Batı ile ilişkilerimizi sürdürebilmek ve bu ilişkileri taşıyabilecek bir yapıya ulaşabilmemiz için bunun gerektirdiği donanımlara ve dönüşümlere sahip olmamız gerektiğine inanılmış ve bunlar şart olarak görülmüş. Böylelikle -tarihin de ön gördüğü aşamalara bağlı- bir yapılanma gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Sürdürülmek istenilen ilişkiler ve bunun gereği olarak kabul edilen yapılanma toplumun bütünü tarafından benimsenmeyip -Osmanlı'da ve bilhassa Cumhuriyet döneminde- belli kadrolarca gerçekleştirilebilmiştir. Bu uygulama biçimi belli dönemlere rağmen değişmeden devam edegelmiştir.⁴

4 Yerine göre 'Devletin içinde Devlet' veya 'halka rağmen' temaları buradan kaynaklanıyor olsa gerek.

Bu kadrolar bilimin, uygarlığın vaat ettiği ve kendilerini bağladıkları geleceğin umudu ile toplumun belli bir şekil ve kimlik kazanması gerektiğine inanmışlar veya en azından kendi varlıklarını sürdürmek ve toplum üzerindeki güç ve etkinliklerini devam ettirebilmek için böylesi bir siyasetten yana ağırlıklarını koymuşlardır.

Batı ile sürdürülmesi gerekli ilişkiler ve bunun gereği olan toplum düzenleme biçimleri bu kadrolarca sürdürüldüğü için tüm toplumun ön görülen özellikleri ve biçimi kazanması bir yerden sonra önemli olmamış, olması gerekenlerin tüm toplum tarafından değil de toplum adına iş görecektir, karar verecek kadrolarca kazanılması yeterli görülmüştür.⁵

Neticede Türk toplumunun Batı ile sürdürmek zorunda kaldığı ilişkiler -bu ilişkiler başka bir doğrultuda da sürdürülebilir- toplumun varlığı ve çıkarları yerine -özdeşleşmiş diyemiyoruz- kendi çıkarlarını ortaya koyan kadrolarca sürdürülmesine yol açmıştır.

Konumuz açısından bilgi, bilim ve bilimsellik adına Batı'nın kendi çıkarları ve varlığı için dünya ile sürdürmek zorunda kaldığı ilişkiler ve bizim kadroların -Ordu, Üniversite, Basın, Bürokrasi, Siyasî Partiler ve Aydınlar- kendi varlıkları ve bu ilişkilerde yer alan kesimlerin çıkarları için -en azından dünya siyaseti içinde yer aldıkları ve belli ilişkilere yön verecekleri inancı ile-, toplum adına giriştiklerini iddia ettikleri siyasetler, böyle çarpık bir bilimselliğin yerleşmesine ve bu bilimsellik örtüsü altında belli bir düzenin sürüp gitmesine yol açmıştır.

Bütün bu tespitlerin ışığında konuya kuru bir bilimsellik açısından yaklaşmadık. Uğraşanlarımızın salt bu çerçevede kaldığı, dünya ve toplum meseleleri ile bağlantı kurmadıkları bir ortamda bilgi ve bilimselliğin kendi başına ve kendisi ile açıklanır bir özellik kazandığını ve bu çerçevede toplumla ilgili konulara eğilindiği zaman bilimselliğin, bilim ve bilgilerin ey-

5 Sezer, "Türkiye'de Batılılaşma ve Müzik".

lemden, uygulamalardan çok kullananların tavır, yer ve nereden ise kimliklerini açıklar bir öge olarak kaldığını gördük.

Bilimin adını kullanarak, bilimsellik adına söylenenlerin belli kalıpların tekrarından öteye gitmediğini, bir tür totolojiye dönuştüğünü gördük. Bu durumda toplum hayatı ve bilimsellik yan yana, ama birbirleri ile pek alış verişı olmayan iki alan gibi gözüktü.

Bilgi ve bilimlerin başka toplumlarda gerçekleştirdiği ileri sürülen yanlarının bizde ortaya çıkmamış oluşu, bilgi ve toplum bağlantısının bazı bakımlardan ve ilişkiler açısından mutlak olmadığını göstermektedir.

Bu bakımdan bilgi ve bilimlerden söz ederken biz daima toplumu ve özellikle belli ilişkiler içindeki kendi toplumumuzu göz önünde bulundurduk. Kendisine belli özellikler, görevler ve kurtarıcılıklar yüklenen belli bir bilgi türünün üzerinde durmaya çalıştık. Biliş tarzları içinde toplumu tümü ile yönlendireceği sanılan, tüm toplumu kuşattığı varsayılan belli bir bilgi türünün yine toplum ilişkileri açısından öngörülen işlevleri yerine getirmediği gerçeği ile karşılaştık.

Bu anlamda bilginin kendi başına, gücünü kendi özündeki cevherden alan metafizik bir olay olmayıp, gerçek anlam ve kimliğini ve bu arada işlevini toplum ilişkilerinde kazanan bir olay olduğu anlaşıldı. Üstelik işin toplumlar arası ve dünya ilişkileri boyutu ortada olunca, çalışmamızda farklı bir bilgi-toplum bağlantısı kurulmuş oldu.

Bu bağlantı ile toplumsal gerçekliğimizde karşılaştığımız olaylar, sorun ve açmazlar yeni bir anlama bürünüp açıklanma imkânına kavuşmuş görünmektedir. Bu açıdan çok karmaşık bir yapı oluşturan toplumu birçok bakımdan elden geçirmek, incelemek ve üzerinde açıklayıcı ve çözümleyici tezler ileri sürmek mümkündür.

Bilgi ve türevleri yaklaşımı ile günümüz Türk toplumunda olup bitenleri anlamak için, farklı bir bakış açısı yakalamak mümkün görünmektedir. Hele günümüzde çok kısa bir zaman sü-

recine sıkıştığı için bir bakışta aralarında doğrudan bağlantılar kurabildiğimiz dünyadaki gelişmeler bir ibret sahnesi olarak karşımızda bulunmaktadır. Bir zamanlar kitle iletişim araçlarında gözden kaçabilecek, münferit bir özellik taşıyan olaylarla ilgili haberler yanında, şimdi tüm ilişkilerin üzerindeki örtünün kalktığı ve kurulabilecek tüm bağlantılara izin verecek bir ortamın doğduğu görülmektedir.

Örneğin bir Cezayir olayı, anlattığımız ve kurduğumuz bağlantılar çerçevesinde, bu ordular kimin ordularıdır sorusunu akla getirmektedir. Yarın bu hükümetler, bu parlamentolar, bu üniversiteler, bu aydınlar kimindir sorusunu akla getirecek bir çok olayla karşılaşmayacağımızı da kimse garanti edemez.

İşte birçok vesile ile vurgulamaya çalıştığımız ve toplum sorun ve açmazlarının anlaşılması ve çözüm denemesinde karıştığımızı söylediğimiz güçlükler böyle ortamların ürünü olarak belirmektedir. Toplumsal ilişkilerimizde ortaya çıkan kopukluk, bazı şeylerin alınan, alınmak istenen tedbirlere rağmen sanki bunlar gerçek toplumsal ilişkilerle bağlantılı değilde yansırıymış gibi boşlukta kalması, üzerlerinde etkili olunamayıp sürüp gitmesi ya da bunların başlatıcısı, sürdürücüsü sanki toplumumuzda değilmiş gibi bir durumun belirmesi, başka bir deyişle bütün çabalarımıza rağmen toplumsal gidişatımıza egemen olamayışımız, bütün tartışılan, yakalanmak istenen olgular, bunlar etrafında doğru yanlış yürütülmeye çalışılan tartışmalar, kavramlaştırma çabaları toplum üzerinde ortaya çıkmamış başka ilişkilerin, etkilerin, başka bağlantıların varlığına işaret etmektedir.

Her konuda sorunlarımızı çözümleme çabalarımıza rağmen -ki bunlar muhakkak ki iyi niyetle yapılıyor- sorunların artarak devam etmesi, işlerin daha çok karışması, belli siyaset hatalarına rağmen -belki bunların da temelinde olan- bir bilgi ve buna bağlı olarak bir hayat ve dünya anlayışındaki yanlışlığa dikkatimizi çekmektedir.

Toplumun her kesiminde yer ve görev sahibi insanların, toplum ilişkilerinde bir ikilik ve yabancılaşma yaşaması bunu gös-

termektedir. Bir yanda yönlendirmemiz, egemen olmamız gereken ve böylelikle sorunlarımızı ortadan kaldıracak ilişkiler, öte yanda ise ilişkilerin dışında veya bazen üstünde kalan ve onları yönlendiremeyen kişiler. Sanki gerçeği yaşamıyor da bize uygun görülen rolleri oynuyormuşçasına bir duygu... Daha doğrusu gerçek ilişkiler yerine kendimizin hazırlamadığı senaryolara göre roller kesmek.

İşte bütün bunların altında kendi ilişkilerimizden kaynaklanmayan, başka ilişki ve çıkarların ürünü olan edinilmiş bilgilere göre geleceğimizi tayin etmeye kalkışmamız yatıyor olsa gerek.

Bu çalışmayla dağınık da olsa, belli alanlarda yoğunlaştırabildiğim görüşlerimle Türk toplumu ile ilgili belli konularda karşılaşılan sorun ve açmazları anlamamıza yardımcı olacak bazı bağlantılar kurmaya çalıştım. Bu konuların ele almaya çalıştığımдан daha güçlü bir biçimde araştırılacağına ve daha geçerli bağlantılar kurulacağına inancım tamdır.

Kaynakça

- ACKERMANN W. & DULOG. R, Un Nouveau Domaine de Recherches: La Diffusion des Connaissance Scientifiques, in *Revue Française de Sociologie*, XII, 1971.
- ADIVAR A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, 1982.
- ARMAĞAN İbrahim, *Bilgi Toplumbilimine Giriş*, Doğruluk Matbaası, 1982.
- ARMAĞAN Mustafa, "Bilgi Sosyolojisi ve İdeolojik Yanlılığın Kökenleri," *Yönelişler*, sayı. 31-32, 1984.
- AZMAN Ayşe, *1935 Yılı Türk Basımında Çağdaşlaşma Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, 1986.
- AZRAK Ülkü, "Tanzimattan Sonra Resepsiyon," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları.
- BALLE F. & EYMERY G., *Les Nouveaux Medias*, P.U.F., 1990.
- BAŞKAYA Fikret, *Paradigmanın İflası: Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, Doz Basım ve Yayıncılık, 1991.
- BELKHİR Jean, *Les Intellectuels et le Pouvoir Essai sur la Domination des Manuels par les Intellectuels*, Ed. Anthropos, 1981.
- BERR Henri, "Avant-Propos" *La Pensée Grecque et les Origines de l'Esprit Scientifique*, Albin Michel, 1923.
- Bilim Yazarlar ve Halka Doğru Bilgi Yayın Semineri*, 20-21 Ekim 1966, Konuşmalar ve Tartışmalar, Gazeteciler Cemiyeti ve Türkiye Basın Enstitüsü Yayını, Yenilik Basımevi, 1967.
- BLACK C.E., *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, İş Bankası Kültür Yay., 1986.
- BOUMONT Mourice, *L'essor Industriel et l'Impérialisme Coloniale 1878-1904*, P.U.F., 1949.
- BREHIER Emil, *Science et Humanisme*, Albin Michel, 1947.
- BRUNET P. & MIELI A., *Histoire des Sciences, Antiquité*, Payot 1935.
- BUHLER Michael, *Introduction à la Communication*, Tema-Edition, 1974.
- CAZENEUEVE Jean, "La Connaissance Technique Dans l'Égypte Ancienne," *Cahiers Internationaux de Sociologie*, vol.XXVIII, 1960 (7). P.U.F.

- CAZENEUEVE Jean, "Sociologie da la Connaissance et Radio-Télévision," *Diogen*, no:39, 1962.
- , *Dix Grandes Notions de la Sociologie*, Editions du Seuil, 1976.
- CHALMERS Alain, *Bilim Dedikleri: Bilimin Doğası, Statüsü ve Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme*, Vadi Yayıncılık, 1990.
- CHAMPION Françoise, *La Vulgarisation Scientifique et Son Public à Partir d'une Etude Sociologique sur le Palais de la Decouverte*, Thèse du Doctorat de troisième cycle, Université René Descartes, Paris V, 1977.
- CHARLE Christophe, *Naissance des "Intellectuels" 1880-1900*, Les Ed.Minuit, 1990.
- CHAUVIN Remy, *Des Savants/Pourquoi Faire? Pour une sociologie de la Science*, Payot, 1981.
- CHILDE Gordon, *Kendini Yaratan İnsan, Varlık*, 1978.
- CISSE Alassane M., "Les Conditions dans les Pays en Développement" *Les Indices Sociales de la Revolution Scientifique et Technologique*, Un Colloque de l'Unesco, Unesco 1981.
- COŞKUN İsmail (Yay.Haz.), *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, Bağlam Yayınları, 1991.
- , *Modern Devletin Doğuşu*, Doktora Tezi, 1990.
- , *Niyazi Berkes'te Doğu-Batı Problemi*, Yüksek Lisans tezi, 1987.
- CROMBIE A.C., *Histoire des Scinces de Saint Augustin à Galilée 400-1650*, Tome premier, 1958.
- CUVILLIER Armand, *Manuel de Philosophie, Tome II*, Armand Colin, 1932.
- DAMPIER Sir William, *Histoire de la Science et de ses Rapports avec la Philosophie et la Religions*, Payot, 1951.
- DILTHEY Wilhelm, *Introduction à l'Etude des Sciences Humaines*, Paris, 1942.
- DOMENACH Jean-Marie, *Le Sauvage et Ordinateur*, Editions du Seuil, 1976.
- DÖLEN Emre, *Tanzimattan Cumhuriyete Bilim, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları.
- DRAGHICESKO D., *Le Problème de la Conscience*, Felix Alcan, 1907.
- DROBYCHEV M.A., "Au Niveau de Transition Rapide," *La Science et la Diversité des Cultures*, P.U.F. / Unesco, 1974 "Colloque International Organisé par l'Unesco à Paris, en Septembre 1971, sur la thème: Cultures et Science; la Diversité des Cultures et Universalité de la Science et de la Technologie".
- DUMAZEDIER Joffre, *Vers Une Civilisation du Loisir?*, Editions du Seuil, 1962.
- EĞRİBEL Ertan, *Çizgi Romanın Toplumsal Temelleri*, Yüksek Lisans Tezi, 1987.
- ERDENTUĞ Nermin, *Türkiye'de Çağdaşlaşma Eğitim ve Kültür Münaşeretleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

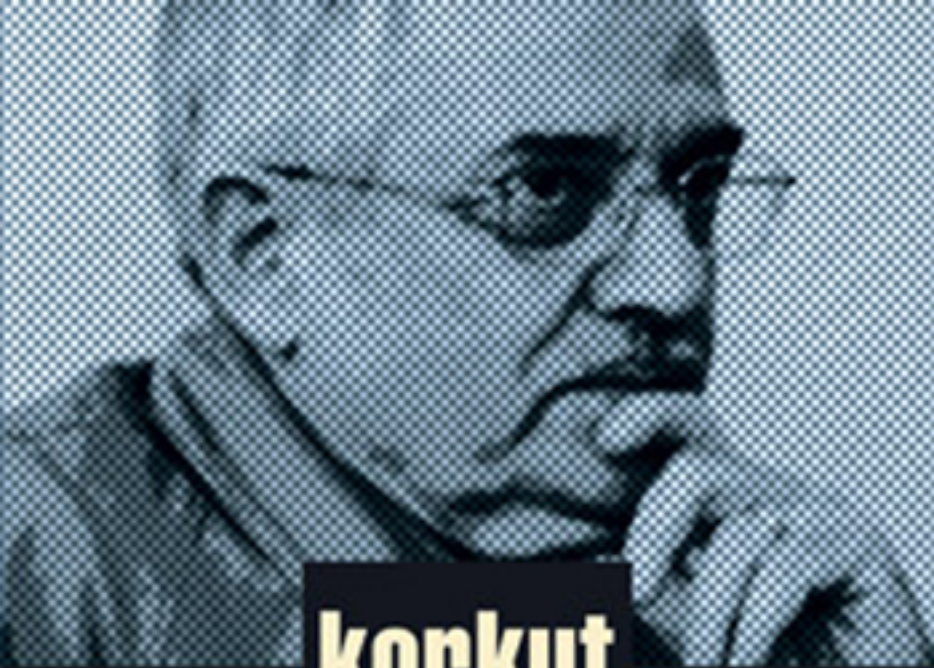
- ERGUN Doğan, *Türk Bireyi Kuramına Giriş*, Gerçek Yayınevi, 1991.
- ESCARPIT Robert, *l'Ecrit et la Communication*, P.U.F., 1989.
- FOUGEYROLLAS Pierre, *Sciences Sociales et Marxisme*, Payot, 1979.
- FOUILLLE Alfred, *Le Mouvement Positiviste et la Conception Sociologique du Monde*, Libirie Felix Alcan.
- FOUREZ Gerard, *La Science Partisane*, Essai sur les Significations des Démarches Scientifiques, Duculot, 1974.
- GARAUDY Roger, *La Théorie Matérialiste de la Connaissance*, P.U.F., 1953.
- GÖKBERK Macit, *Felsefe Tarihi*, Bilgi Yayınevi, 1967.
- GRITTI J.-SOUCHON M., *La Sociologie Face aux Media*, Coll. Medium, Mame 1968.
- GURVITCH Georges, *Sosyoloji ve Felsefe*, Der. Kadir Cangızbay, Değişim Yayınları, 1985.
- , *Initiation aux Recherches sur la Sociologie de la Connaissance*, Fasc. 1, Centre Documentation Universitaire, 1948.
- GURVITCH Georges, *La Sociologie au XXe Siècle*, I, Les Grandes Problèmes de la Sociologie, P.U.F., 1947.
- , *Les Cadres Sociaux de la Connaissance*, P.U.F., 1966.
- GUSDORF Georges, *Les Sciences Humaines et La Pensée Occidentale*, I. De l'Histoire des Sciences à l'Histoire de la Pensée, 1966.
- GÜNGÖR Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken, 1986.
- GÜVENÇ Bozkurt, *Kültür Konusu ve Sorunları*, Remzi Kitabevi, 1985.
- HABERMAS Jurgens, *La Technique et la Science comme "Idéologie"*, N.R.F. Les Essais CLXXXIII, Galimard 1973.
- HANIOĞLU Şükrü, "Bilim ve Osmanlı Düşüncesi," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları.
- HARDY Gerges, *La Politique Coloniale et le Partage de la Terre aux XIXe et xxe Siècle*, Editions Albin Michel, 1937.
- HEGAZY Ezzat, "Un point de vue du tiers monde," *Les Indices Sociales de la Révolution Scientifique et Technologique*, Un Colloque de l'Unesco, Unesco 1981.
- HENTSCH Thierry, "Ötekinin Kullanımı," 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji <Yay.Haz. İsmail Coşkun>, Bağlam Yayınları, 1991.
- HEYD, W., *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age*, T.II, 1886.
- Histoire Generale des Sciences T.I: La Science Antique et Médiévale*, Des Origines à 1450, P.U.F., 1966.
- Histoire Generale des Sciences T.II: La Science Modern*, De 1450 à 1800, P.U.F., 1966.
- Histoire Generale des Sciences T.III: La Science Contemporaine 1.Le XIX'e si-ele*, P.U.F., 1981. 2.Le XXe siecle, P.U.F., 1983.

- ISRAEL Joachim, *l'Aliénation de Marx à la Sociologie Contemporaine, Une Etude de Macrosociologique*, Editions Anthropos, 1972.
- İŞİN Engin, "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları.
- İHSANOĞLU Ekmeleddin, "Modern Bilimlerin Türkiyeye Girişi," 75. Yılında *Türkiyede Sosyoloji*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1991.
- İLAL Ersan, *İletişim: Yııııııı İletim Araçlar ve Toplum*, Der yayınları, 1989.
- İlimler ve İdeolojiler* (les Idéologies dans le Monde Actuel) Ümran Yayınları, Ankara.
- KARPAT Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, 1967.
- KAYA A. Raşit, *Kitle İletişim Sistemleri*, V Yayınları, 1985.
- KILIÇBAY Mehmet Ali, "Osmanlı Batılılaşması", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 1, İletişim Yay., 1985, ss. 147-152, s. 149.
- KOLOĞLU Orhan, "Osmanlı Basını ve Bilim," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları.
- KONGAR Emre, *Kültür Üzerine*, Remzi Kitabevi, 1989.
- LATOUCHE Serge, *Le Procès de la Science Sociale*, Introduction une théorie critique de la connaissance, Théorie et Société, Ed. Anthropos, 1984.
- LAUDAN Larry, *La Dynamique de la Science*, Pierre Mardaga Editeur, 1977.
- LEIF Joseph, *Croyance et Connaissance, Savoir et Pouvoir*, Les Editions ESF, 1987.
- LEIMDORFER François, *La Science Colonisatrice: Analyse Socio-linguistique de thèmes de Recherches en Science Sociales Sur l'Algérie pendant la Période Coloniale*, Corpus des thèses de droit et lettres, Paris, Sorbonne, 1982.
- "Liminaire" *La Science et la Diversité des Cultures*, P.U.F./Unesco, 1974. "Colloque International Organise par l'Unesco Paris, en Septembre 1971, sur la thème: Culture et Science; la Diversité des Cultures et Universalité de la Science et de la Technologie".
- LUBİS M., "Au temps Present en Dehors des Pays Industrialises," *La Science et la Diversité des Cultures*, P.U.F./Unesco, 1974 "Colloque International Organise par l'Unesco Paris, en Septembre 1971, sur la thème: Culture et Science; la Diversité des Cultures et Universalité de la Science et de la Technologie".
- LYOTARD Jean-François, *Postmodern Durum Postmodernizm*, Ara Yayıncılık, 1990.
- MAGEE Bryan, *Karl Popper'in Bilimsel Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, Remzi Kitabevi, 1990.
- MAQUET Jacques, *Sociologie de la Connaissance*, Editions de l'Institut de Sociologie, Université Libre de Bruxelles, 1969.

- MARDİN Şerif, "19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti," *Tanzimatın Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları.
- , *İdeoloji*, Turhan Kitabevi, 1982.
- , *Tanzimat ve Aydınlar*, Tanzimatın Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları.
- MASON S.F., *Histoire des Sciences*, Armand Colin, 1956.
- MENDELSONH Everett, "L'Internationalisation de la Science," *Les Indices Sociales de la Revolution Scientifique et Technologique*, Un Colloque de l'Unesco, Unesco 1981.
- MERİÇ Cemil, *Ümrandan Uygarlığa*, Ötüken, 1977.
- MOUSNIER Roland, *Progrès Technique et Progrès Scientifique en Europe au XVIIIe siècle*, Les Cours de Sorbonne, 1956.
- MOUSSEAU Jacques, "La Fonction des Mass Media," *Les Communications de masse*, l'Univers de Mass Media, 1972.
- NAMER Gerard, *Court Traite de Sociologie de la Connaissance*, La Triple legitimisation, Librairie des Meridiens, 1985.
- NİRUN Nihat, *Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- , *Sistematik Sosyoloji Yöntünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi*, D.T.C.Fakültesi Yayınları, 1969.
- NORA S. & MINC A., *L'informatisation de la Société*, Collections Point, 1978.
- ONIMUS Jean, "Introduction" *Les Crises de la Pensée Scientifique Dans le Monde Actuel*, par Gerard Buis, 1971.
- OSKAY Ünsal, *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş, Seçilmiş Parçalar*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1973.
- , *XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri, Kuramsal Bir Yaklaşım*, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını 1982.
- ÖZKÖK Ertuğrul, *Sanat, İletişim ve İktidar*, Tan Kitap ve Yayınları, 1982.
- ÖZTÜRK Halil Nimetullah, *Türkleşmek Lâıyıklasmak Çağdaşlaşmak*, 1953.
- PAQUES Viviana, *Les Sciences Occultes d'Après les Doucuments Litteraires Italiens du XVIe Siècle*, Universite de Paris, Memoires de l'Institut d'Ethnologie, 1971.
- POLANCO Xavier, "Une Science-Monde: La Mondialisation de la Science Européen et la Création de Tradition Scientifique Locale" *Naissance et Développement de la Science-Monde*, Sous la Direction de Xavier Polanco, Unesco, 1990.
- RASİM, Ahmet Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri, Çağdaş Yayınları, 1982.
- REY Abel, *La Science Orientale Avant les Grecs*, Albin Michel 1942.
- ROBIN Leon, *La Pensée Grecque et les Origines de l'esprit scientifique*, Albin Michel, 1923.

- ROQUEPLO Phillipe, *Le Partage du Savoir Science, Culture, Vulgarisation*, Ed.Seuil, 1974.
- ROSE H. & ROSE S., "L'héritage Problématique: Marx, Engels et les Sciences de la Nature," *l'Idéologie de/dans la Science*, Seuil 1977.
- ROUSSEAU Pierre, *Histoire de la Science*, Fayard, 1965.
- SALAM Muhammet A., *Güneyin Gelişmesinde Bilim, Teknoloji ve Bilim Eğitimi Üzerine Notlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- SEZER Baykan, "Türk Sosyolojisinin Tarihle İlişkileri" *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, 28-29 Mayıs 1990, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, 1991.
- , "Türkiye'de Batıcılışma ve Müzik," *Günümüz Türkiye'si'nde Aydın Kesimin Müziğe Bakış Açısı, Panel(2) Sosyologlar*, 27 nisan 1991 gün yapılan konuşma.
- , *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı*, Edebiyat Fakültesi Yayını, 1990.
- , *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- , *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, Sümer Kitabevi Yay. 1988.
- SHARMA O.P., "Etud de Cas: La Science et la Technique et les Changements Socio-culturels dans l'Inde Rural," *La Science et la Diversité des Cultures*, P.U.F./Unesco, 1974 "Colloque International Organisé par l'Unesco Paris, en Septembre 1971, sur la thème: Cultur et Science; la Diversité des Cultures et Universalité de la Science et de la Technologie".
- SOMBART Werner, *L'Apogée du Capitalisme*, tome I, tome II, Payot, 1932.
- , *Les Bourgeoise*, Contribution à l'Histoire Morale et Intellectuelle de l'Homme Economique Modern, Payot, 1926.
- SOREL Georges, *Les Illusions du Progrès*, Marcel Rivière, 1927.
- ŞAYLAN Gencer, *Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*, TO-DAİE 1974.
- TAHİROĞLU Bülent, *Tanzimattan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları.
- TANPINAR A. Hamdi, *19uncu Asır Türk Edebiyat Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 1988.
- Tarih ve Sosyoloji Semineri*, 28-29 Mayıs 1990, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991.
- TATON René, Préface Générale à l'Histoire Générale des Sciences, in *Histoire Générale des Sciences T.I La Science Antique et Médiévale*, Des Origines à 1450, P.U.F., 1966.
- TEKELİ İlhan, "Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yay., 1985, s. 15 vd.

- TENBRUCK F.H , "Au Temps Present dans les Pays Industrialisés," *La Science et la Diversite des Cultures*, P.U.F./Unesco, 1974 "Colloque Internatinal Organisé par l'Unesco Paris, en Septembre 1971, sur la thème: Cultur et Science; la Diversité des Cultures et Universalité de la Science et de la Technologie".
- THUILLIER Pierre, "La Vocation Manipulatrice de la Science," *Le Sujet et Objet: Confrontation*, Seminaire d'Interrogation sur le Savoir et le Science, Années 1980-1981, Editions du C.N.R.S.,1984.
- TOYNBEE Arnold, *Les Villes dans l'Histoire*, Cités en Mouvement, Paris, Payot, 1972.
- TROTIGNON Pierre, "La Science: Ambigüites Contemporaines," *Le Sujet et Objet: Confrontation*, Seminaire d'Interrogation sur le Savoir et le Science, Années 1980-1981, Editions du C.N.R.S.,1984.
- TUNA Korkut, "Bilgi, Toplum ve İthal Bilgi Üzerine I," *Sosyoloji Dergisi*, 3.dizi-sayı2, 1991.
- , "Türk Siyasetinin Tarihî ve Toplumsal Temelleri," *Yeni Türkiye*, Sayı 9, Mayıs-Haziran 1996.
- , "Türk Tarih Tezleri ve Sosyoloji" *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, 28-29 Mayıs 1990, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi yayını 1991.
- , *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşmaları Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, Edebiyat Fakültesi Yayınları,1978.
- TÜFEKÇİOĞLU Hayati, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını (Hakimiyeti Milliye 1 Aralık 1928 - 31 Aralık 1929)*, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- TÜRKDOĞAN Orhan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, M.E.B. Yayınları,1989.
- , *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözüm*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.
- , *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, Kültür ve Turizm Bak. Yay. 1988.
- , *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, Toplum Yapısı ve Sınıfsal Değişim, Birinci Kitap, Hasret Yayınları.
- ULLMO Jean, *La Pensée Scientifique Moderne*, Flammarion, 1958.
- UYGUR Nermi, *Kuram Eylem Bağlamı Çözümleyeci Bir Felsefe Denemesi*, Edebiyat Fakültesi Yayınları,1975.
- , *Kültür Kuramı*, Remzi Kitabevi, 1984.
- WEBER Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Hil Yayın, 1985.
- WESTFALL Richards S., *Modern Bilimin Oluşumu*, V Yayınları, 1987.
- YILDIRIM Cemal, *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1983.
- ZIEMILSKI Andrzej, "Les Formes Sociales du Transfert des Connaissance," *Domination au Partage? Developpement Endogène et Transfert des Connaissance*, UNESCO, 1980.

**korkut
tuna**

Batılı Bilginin
Eleştirisi
Üzerine

